

T.C.

KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEKKÎ B. EBİ TALİB VE EBÛ'L-FEREC İBNU'L-CEVZİ'YE GÖRE
NESİH PROBLEMİ

Rıdvan SANUR

İZMİR-2018

T.C.
KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEKKÎ B. EBİ TALİB VE EBÛ'L-FEREC İBNU'L-CEVZİ'YE GÖRE
NESİH PROBLEMİ

Rıdvan SANUR

Danışman

Doktor Öğretim Üyesi İskender ŞAHİN

İZMİR-2018

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Mekkî B. Ebi Talib Ve Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzi'ye Göre Nesih Problemi**” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

RİDVAN SANUR

 TS EN ISO 9001:2015	T.C. İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü	
	TEZ/PROJE SINAVI TUTANAK FORMU	Dok. No: FR/604/21
		İlk Yayın Tar.: 03.10.2017
		Rev. No/Tar.: 00/..
		Sayfa 1 / 1

GÖNDEREN : Temel İslam Bilimleri.....Anabilim Dalı Başkanlığı
GÖNDERİLEN : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Anabilim Dalımız Yüksek Lisans / ~~Doktora~~ Programı öğrencisi Ridvan SANUR ile ilgili Tez/Proje Sınav Tutanağı aşağıdadır.

Tarih: Prof. Dr. Saffet Kaya Anabilim Dalı Başkanı
Sayı :
İmza

SINAV TUTANAĞI
Tez/Proje Sınav Jürimiz tarafından incelenen Mekki b. Fehi Talib ve Ebu'l-Ferac
ibnu'l-Cerzi'ye göre Mesih Problemi başlıklı yüksek lisans / ~~doktora~~ tezi ile ilgili olarak jürimiz 17.04.2018 tarihinde toplanmış ve adı geçen öğrenciyi Tez/Proje Sınavına tabi tutmuştur. Sınav sonucunda adayın tezi hakkında ~~GYÇOKLUĞU~~/OYBİRLİĞİ ile aşağıdaki karar verilmiştir.

KABUL

Kabul Edilen Yüksek Lisans / Doktora tezi:

i) Bilime yenilik getirmiştir
ii) Yeni bir bilimsel yöntem geliştirmiştir
iii) Bilinen bir yöntemi yeni bir alana uygulamıştır
iv) Uygulama yapmıştır (sadece Yüksek Lisansta geçerlidir)

RED
 DÜZELTME *

Tez Sınav Jürisi	Unvanı ve Adı Soyadı
Tez Danışmanı	<u>Dr. Öğr. Üyesi İskender SAHİN</u>
Üye	<u>Prof. Dr. Muammer ERBAŞ</u>
Üye	<u>Doç. Dr. Seydi CÜRAN</u>
Üye	
Üye	

Eki : Tez Değerlendirme Formu (Her bir jüri için).
* Tez sınavında düzeltme kararı verilmesi halinde jüri tarafından öngörülen düzeltmelere ilişkin bir jüri raporu eklenmelidir. Düzeltmeler için Ek süre her defasında en fazla yüksek lisans öğrencileri için 3 ay, doktora öğrencileri için 6 aydır.

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

MEKKÎ B. EBÎ TALİB VE EBÛ'L-FEREC İBNU'L-CEVZÎ'YE GÖRE NESİH PROBLEMİ

Rıdvan SANUR

Kâtip Çelebî Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tefsir Programı

Bu tezimizde birçok tartışmaya konu olan nesih meselesini erken dönemde yaşamış olan Mekkî bin Ebî Talib ve Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'nin nesih hakkında düşüncelerini yazdıkları eserlerinden hareket ederek mukayase etmeye çalışacağız. Bu mukayesemizde nesih meselesine nasıl bir bakış açısıyla yaklaştıklarını tespit etmeye gayret edeceğiz.

Tezimiz iki ana bölümden oluşmaktadır.

İlk bölümde Mekkî bin Ebî Talib ve Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'nin hayatını Tabakât türü kaynaklardan istifade ederek izah edeceğiz. Ayrıca nesih olgusundan da bahsedeceğiz.

İkinci bölümde Mekkî bin Ebî Talib'in *el-İzâh li Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi* adlı eseri ve Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'nin *Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi* adlı eserinden istifade ederek neshe dair düşüncelerini incelemeye çalışacağız. Neshin varlığına dair savundukları görüşleri âyetleri sıralayarak değil de, konu bazında tespit etmeye çalışacağız. Son olarakta iki müellifin değerlendirmesi yapacağız.

Anahtar Kelimeler: Nesih, Nâsih, Mensûh, Ebû Müslim, Seyf Âyeti, Kiblenin Tahvili, Vasiyet.

ABSTRACT

Master's Thesis

NESH PROBLEM ACCORDING TO MEKKÎ B. EBÎ TALIB AND ABU'L-FEREC IBN AL-JAWZI

Rıdvan SANUR

Kâtip Çelebî University

Graduate School of Social Sciences

Department of Islamic Sciences

Tafsir Program

In this thesis, we will try to compromise by acting on the works of Mekkî bin Ebî Talib and Abu'l-Ferec Ibn al-Jawzi, who had lived in the early period of many controversial issues of nesih, on their ideas about nesih. In this compilation we will try to find out how they approach the issue of nesih.

Our scheme consists of two main parts.

In the first chapter we will explain the life of Mekkî bin Ebî Talib and Abu'l-Ferec Ibn al-Jawzi by exploiting the Tabakat-type sources. We will also talk about nesh.

In the second part, we will try to examine the ideas of the neche by taking advantage of the works of al-Nash li Nasihi'l-Qur'an and Mensûhihi of Mekkî bin Ebî Talib and Nâsihi'l-Qur'an and Mensûhihi of Abu'l-Ferec Ibn al-Jawzi. We will try to identify the opinions of the defenders about the existence of Neshin on the basis of the subject rather than the order of the verses. Finally we will evaluate two authors.

Key Words: Nesih, Nâsih, Mensûh, Abu Muslim, Sword Verse, Exchange of Kiblen, Will.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
ÖNSÖZ.....	vii
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	3
A. MEKKÎ BİN EBİ TALİB EL-KAYSİ EL-KAYRAVANİ’NİN HAYATI, İLİM HAYATI VE ESERLERİ.....	3
1.1. Hayatı.....	3
1.2. İlim Hayatı.....	8
1.3. Eserleri.....	10
B. EBÛ’L-FEREC İBNU’L-CEVZİ’NİN HAYATI, İLİM HAYATI VE ESERLERİ.....	18
1.1. Hayatı.....	18
1.2. İlim Hayatı.....	19
1.3. Eserleri.....	21
C. NESİH OLGUSU.....	26
1.1. Neshin Tanımı.....	26
1.1.1. Kökeni.....	26
1.1.2. İstılahi Anlamı.....	28
1.1.3. Nesih Literatürü.....	29
1.2. Nesih Olayının Tarihi Seyri.....	31
A. Neshi Caiz Görenler ve Delilleri.....	32
1.1. Neshin Şartları.....	34
1.2. Neshedilmesi Caiz Olanlar ve Olmayanlar.....	35
1.3. Neshin Çeşitleri.....	36
1.3.1. İslam ve Önceki Şeriatler Arasında Meydana Gelen Nesih.....	36
1.3.2. Metni Mensûh Hükümü Baki Olan Nasslar.....	37
1.3.3. Metni Baki Hükümü Mensûh Olan Nasslar.....	38
1.3.4. Metni ve Hükümü Mensûh Olan Nasslar.....	40
1.4. Nesih, Tahsis ve İstisna Arasındaki Farklar.....	41
1.5. Nesih ve Bedâ Arasındaki Farklar.....	42

1.6.Neshe Uğramış Âyetlerin Sayısı	43
B. Neshe Caiz Görmeyenler ve Delilleri	44
1.1.Neshe Caiz Görmeyenlerin Delili ve Neshten Anladıkları	44
1.2.Neshe Caiz Görenlerin Getirdiği Delillere Verilen Cevaplar.....	45
İKİNCİ BÖLÜM	50
A. MEKKÎ BİN EBÎ TALİB VE NESHE YAKLAŞIMI	50
1.1. Tefsir İlmine Bakışı ve Tefsir Metodu	50
1.2. Neshe Dair Yazdığı Eserinin Değerlendirilmesi	51
1.3. Eşi Vefat Eden Bayanların İddet Durumu	52
1.4. Müslümanın Önceki Şeriatlar ile Amel Etmesi.....	54
1.5. Müslüman Ordunun Müşrik Ordusuna Karşı Sayısal Durumu	56
1.6. Seyf Âyeti	57
1.7. Hz. Peygamber ile Gizli Görüşme Öncesi Sadaka Verme	59
1.8. Kiblenin Tahvili.....	61
1.9. Vasiyetin Hükümü.....	63
1.10. Takva	65
1.11. Ahidleşme.....	66
1.12. Müslüman Olmayan Ebeveyne Dua.....	68
1.13. Hz. Yusuf'un Duası	69
1.14. Oruç Tutmak Yerine Fidye Verebilmek	70
1.15. İçkinin Yasaklanması	72
1.16. Mekkî bin Ebî Talib'e Göre Neshedilen Âyetlerin Çizelgesi	75
B. EBÛ'L-FEREC İBNU'L-CEVZÎ VE NESHE YAKLAŞIMI	77
1.1. Tefsire Bakışı ve Tefsir Metodu.....	77
1.2. Neshe Dair Yazdığı Eserinin Değerlendirilmesi	77
1.3. Eşi Vefat Eden Bayanların İddet Durumu	78
1.4. Müslümanın Önceki Şeriatlar ile Amel Etmesi.....	79
1.5. Müslüman Ordunun Müşrik Ordusuna Karşı Sayısal Durumu	79
1.6. Seyf Âyeti	80
1.7. Hz. Peygamber ile Gizli Görüşme Öncesi Sadaka Verme	81
1.8. Kiblenin Tahvili.....	81
1.9. Vasiyetin Hükümü.....	82
1.10. Takva	84
1.11. Ahidleşme.....	85

1.12.	Müslüman Olmayan Ebeveyne Dua	85
1.13.	Hz. Yusuf'un Duası	86
1.14.	Oruç Tutmak Yerine Fidyeye Verebilmek	86
1.15.	İçkinin Yasaklanması	88
1.16.	Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'ye Göre Neshedilen Âyetlerin Çizelgesi	89
C.	MÜELLİFLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	91
	SONUÇ	93
	KAYNAKÇA	96

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	Adı geçen eser
a.s.	Aleyhisselâm
bkz.	Bakınız
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
h.	Hicri
ö.	Ölüm tarihi
r.a.	Radiyallahu anhu
s.	Sayfa
s.a.v.	Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
Thk.	Tahkik eden
Ter.	Tercüme Eden
b.	bin/bint (oğul/kız)

ÖNSÖZ

Bir medeniyet temelden inşa edilirken önceki medeniyetten kalan hükümlerin bazıları kabul görürken bazıları da kabul görmeyip reddedilir. Medeniyetin inşa sürecinde geçici bir süreliğine bazı hükümlerin uygulanıp istenen duruma gelen topluma başka bir hükmün istenmesi doğal kabul edilir. İşte İslam diniyle de Cahiliyeden kalma bazı hükümler kabul görürken bazıları da reddedilmiştir. Toplumun istenen duruma ulaşması için de bazı ara hükümler bildirilmiş ve daha sonra da bu hükümler neshe uğramıştır.

Tefsir ilminin ana konularından bir tanesi de nesih meselesidir. Nesih konusu önemine binaen bazen kendi başına bir ilim dalı olarak görülmüş bazen de müfessir ve fakihin bilmesi gereken özel bir konu olarak görülmüştür. Nesih sadece bir usul konusu değildir. Bilakis sonuçları itibariyle furu'un da konusu olmayı gerektirir. Âyetler arasında meydana gelebilecek olan nesih tartışması sadece usulü ilgilendirmeyip sonuçları furu' fikhî da alakadar eden kıblenin tahvili, içkinin yasaklanması, bayanların iddet durumu, vasiyetin hükmü, her hangi bir sağlık problemi olmayan kişilerin de oruç tutma yerine fidye verip-vermemesi vb. gibi nice furu' konularını da ilgilendirir. Nesih usul açısından tefsir ve fikh anabilim dallarının ortak konusu olmakla birlikte ortaya çıkardığı sonuçlar itibariyle fikhî daha çok bağlar.

Nesih meselesi her dönemde güncelliğini koruyan konulardandır. Nesih meselesine dair klasik dönemde fikri farklılıklar nedeniyle mensûh olarak kabul edilen âyetlerin sayısında ittifak sağlanamamıştır. Çağdaş dönemde nesih ise âyetler arası değil de şeriatler arasında olduğu görüşü kabul görmüştür. Klasik dönem ve çağdaş dönem arasındaki bu görüş farklılığını akâid meselesine dönüştürmek konuyu hedefinden saptırırken toplumda kapanmaz yaralar açar. Mütefekkirlerin farklı düşünmesini doğal kabul ederken indi sözleri fikir olarak kabul etmek yerinde olmaz.

Âyetler arası neshe bakış zamanla dönüşüme uğramıştır. Klasik dönemde nesih temelden inşa edilen dinin bir gereği olarak kabul görmüştür. Çağdaş dönemde ise âyetler arası nesih Kur'ân'ın evrenselliğine aykırı kabul edilmiştir.

Bu çalışmamız sırasında, gerek tez konusunun seçilmesinde gerekse planın hazırlanmasında ve değerlendirilmesinde bana yol gösteren, her zaman yakın ilgi ve

yardımlarını gördüğüm, tez danışmanım Doktor Öğretim Üyesi İskender ŞAHİN'e teşekkür ederim.

GİRİŞ

Nesih meselesi sahabe döneminden itibaren birçok tartışmaya konu olmuştur. Ayrıca nesih meselesi tefsir, hadis, kelam ve fıkıh ilimlerinin ortak konusu olmuş ve olmaya devam etmektedir. Mekkî bin Ebî Talib (ö. 1045) ve Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'nin (ö. 1203) neshi nasıl ele aldıkları bizi bu konuyu çalışmaya sevk etmiştir.

Mekkî bin Ebî Talib, hayatı boyunca sürekli ilmi yolculuklar yapan ve gittiği her beldenin ilmi atmosferinden istifade eden bir kimsedir. Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî ise hac farızası dışında neredeyse Bağdat dışına çıkmayan bir kimsedir. Ayrıca her iki âlim birer tefsir külliyatına sahiptir. Bu tezimizin amacı klasik dönem âlimlerinden olan Mekkî bin Ebî Talib ve Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'nin neshe dair bakışlarını ortaya koymaya çalışmaktadır.

Araştırmamızı iki ana bölümde incelemeye çalıştık.

İlk bölümü üç kısma böldük. Bir ve ikinci kısımda Mekkî bin Ebî Talib ve Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'nin hayatını Tabakât türü eserlerden yararlanarak anlattık. İki müellifin hayatını anlatırken hicri tarihleri esas alarak izah ettik. Son parçada ise Mekkî bin Ebî Talib ve Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'nin nesih usulü ile alakalı düşüncelerini anlatmaya çalıştık. Neshi kabul eden ve etmeyenleri dellileriyle birlikte zikrettik

Tezimizin ikinci bölümünde üç kısma böldük. Bir ve ikinci kısımda Mekkî bin Ebî Talib ve Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'nin neshe bakışlarını neshe dair yazdıkları eserleri ve tefsirlerinden istifade ederek ortaya koymaya çalıştık. Ayrıca neshe dair düşüncelerini seçtiğimiz konular üzerinden dile getirdik. Üçüncü kısımda ise iki âlimin neshe bakışlarını mukayeseli bir şekilde değerlendirmeye çalıştık.

Araştırmamızda müelliflerin hayatını **el-Hamevi**, Şihabuddin Ebû Abdullah Yakut bin Abdullah er-Rumi, *İrşâdu'l-Erîb ila Marifeti'l-Edib*; **İbn Hallikan**, Ebû Abbas Şemsuddin Ahmed bin Muhammed, *Vefayâtü'l-Âyân ve Enbeü Ebnai'z-Zaman*; **ez-Zehabî**, Şemsuddin Ebû Abdullah Muhammed bin Ahmed bin Osman, *Siyeri Â'lâmi'n-Nübelâ*; **ez-Zehabî**, *Marifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr Ala't-Tabakati ve'l-A'sâri*; **el-Bağdadi**, İsmail bin Muhammed Emin bin Mir Selim el-Babâni,

Hedyyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellefin ve Esaru'l-Müellifin adlı Tabakât türü eserlerden istifade ederek hazırladık.

Çalışmamızda nesih problemini **Mekkî bin Ebî Talib**, *el-İzâh li Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi*; **Mekkî bin Ebî Talib**, *el-Hidâye ila Bulûğu'n-Nihâye*; Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi*; Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesir Fi İlmi't-Tefsir*; **Şimşek**, Mehmet Sait, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele*; **Şimşek**, *Günüümüz Tefsir Problemleri*; **el-Cebri**, Abdulmuateal Muhammed, *en-Nâsîh ve'l-Mensuh Beyne'l-İsbat ve'n-Nefiy*, **Cerrahoğlu**, İsmail, *Tefsir Usulü* adlı eserlerden faydalanarak hazırlamaya çalıştık.

Ayrıca konumuzla doğrudan bağlantılı olan, DİA'nın Mekkî bin Ebî Talib, Ebû Müslim İsfahâni, Nesih, Bedâ, Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, Kible ve diğer maddeleri de faydalanılan kaynaklardandır. Çalışmamızda geçen âyet meallerini elimizden geldiğince kendimiz vermekle beraber bazen Diyanet İşleri Başkanlığınca hazırlanan *Kur'ân-ı Kerim Meali*'nden vermeye çalıştık.

BİRİNCİ BÖLÜM

A. MEKKÎ BİN EBÎ TALİB EL-KAYSİ EL-KAYRAVANI'NİN HAYATI, İLİM HAYATI VE ESERLERİ

1.1.Hayati

Mekkî bin Ebî Talib'in tam adı Ebû Muhammed Mekkî bin Ebî Talib Hammuş Muhammed bin Muhtar el-Kaysî el-Kayravanî el-Kurtubî el-Mukrî'dir.¹

Mekkî bin Ebî Talib'in babası, asıl adıyla değil de künyesi olan Ebû Talib ile meşhur olmuştur. Fakat Ebû Talib'in asıl adı Muhammed'dir. Lakabı ise Hammuş'tur.²

Mekkî bin Ebî Talib hicri 23 Şaban 355 yılında Tunus'un Kayravan şehrinde dünyaya gelmiştir. Doğumu miladi 14 Ağustos 966 yılına denk gelmektedir. Mekkî bin Ebî Talib aslen Kayravan'lıdır. Doğum yerinin Kayravan olduğu hususunda tabakat yazarları arasında bir ihtilaf bulunmamaktadır.³

¹ el-Hamevî, Şihabuddin Ebû Abdullah Yakut bin Abdullah er-Rumi, *İrşâdu'l-Erîb ila Marifeti'l-Edib*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslami, Birinci Baskı, Beyrut 1993, Thk: İhsan Abbas, Cilt: V, s. 2712; İbn Hallikan, Ebû Abbas Şemsuddin Ahmed bin Muhammed, *Vefayâtü'l-Âyân ve Enbeü Ebnâi'z-Zaman*, Daru's-Sadir, Beyrut, Thk: İhsan Abbas, Cilt: V, s. 274; ez-Zehabî, Şemsuddin Ebû Abdullah Muhammed bin Ahmed bin Osman, *Siyeri Â'lâmi'n-Nübelâ*, Müessetü Risale, Üçüncü Baskı, 1985, Thk: Şuayib Arnavudî, Cilt: XVII, s. 591; ez-Zehabî, Şemsuddin Ebû Abdullah Muhammed bin Ahmed bin Osman, *Marifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr Ala't-Tabakâti ve'l-A'sâri*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Birinci Baskı, 1997, s. 221; el-Bağdadi, İsmail bin Muhammed Emin bin Mir Selim el-Babânî, *Hediyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellefin ve Esrâru'l-Müellifin*, Dâru İhya el-Turasi, Beyrut, Cilt: II, s. 470. Bkz. Altıkulaç, Tayyar, "Mekkî bin Ebî Talib", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, Cilt: XXVIII, s. 575-576.

² Bazı tabakât müelliflerinin okunuşunda yanlışlık yaptığı Hammuş, Mekkî bin Ebî Talib'in babasının lakabıdır. *Marifetü'l-Kurrâi'l-Kebîr* adlı eserde Hayyus, *Ğâyetü'n-Nihâye* adlı eserde ise İbn Hayyus diye yazılmıştır. Doğru olan ise Hammuş olarak okunması ve yazılmasıdır. Çünkü Mağrip şehirlerinde Muhammed ismi için "karşılıklı sevgi" manasına gelen Hammuş ismi kullanılır. İbn Hallikan *Vefayâtü'l-Âyân* adlı eserinde Hammuş kelimesinin ha harfinin fethalı, mim harfinin dammeli ve şeddeli olması ve vav harfinin de sakın olarak okunması gerektiğini ifade eder. Bkz. Zehebî, *Marifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 221; İbnu'l-Cezerî, Şemsuddin Ebû'l-Hayr; Muhammed bin Muhammed bin Yusuf, *Ğâyetü'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ*, Mektebetü İbn Teymiyye 1351, Cilt: II, s. 309; İbn Hallikan, *Vefayâtü'l-Âyân*, Cilt: V, s. 274, 275; Zehebî, *Siyeri Â'lâmi'n-Nübelâ*, Cilt: XVII, s. 591.

³ Hamevî, *İrşâdu'l-Erîb ila Marifeti'l-Edib*, Cilt: V, s. 2713; Zehebî, *Siyeri Â'lâmi'n-Nübelâ*, Cilt: XVII, s. 591; İbn Hallikan, *Vefayâtü'l-Âyân*, Cilt: V, s. 274; Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zunun*, Cilt: I, s. 206; Bağdadi, *Hediyetü'l-Ârifin*, Cilt: II, s. 470.

Doğum tarihi hususunda tabakât eserlerinde ed-Dânî'ye (ö. 444/1053) isnat edilen bir rivâyet vardır. Meşhur kıraat âlimi olan Ebû Amr Osman bin Said bin Osman ed-Dânî, Mekkî bin Ebî Talib'in 354 yılında doğduğunu nakleder.⁴ Bu tarih miladi 965 yılına denk gelmektedir. Tabakât eserleri doğum tarihi olarak 355 yılını tercih eder.⁵

Mekkî bin Ebî Talib, Kayravan'da 13 yaşına kadar ikamet etti. Kayravan o dönemde öğrencilerin ve âlimlerin varmak istediği bir ilim merkeziydi. İlim tahsil etmeye önce babası Ebû Talib Hammuş Muhammed bin Muhtar'dan ders alarak başladı. Babasından Kur'ân ilimleri ve diğer ilimleri öğrendi. Babasından sonra Kayravan'da bulunan âlimlerden, daha küçük yaşlardayken ilim tahsil etti.⁶

Mekkî bin Ebî Talib 82 yaşındayken cumartesi günü, 2 Muharrem 437 yılında Kurtuba'da vefat etti. Vefatı miladi 20 Temmuz 1045 yılına denk gelmektedir. Vefatı için bütün eserler aynı tarihi vermektedir. Herhangi bir tarih ihtilafı mevcut değildir. Kalabalık bir topluluk cenazesinde hazır bulundu. Cenaze namazını oğlu Ebû Talib Muhammed kıldırdı. Pazar günü er-Rebas⁷ mezarlığına defnedildi.⁸

Mekkî bin Ebî Talib Mısır, Mekke, Kudüs ve Endülüs'e ilim tahsili için yolculuklar yapmıştır. İncelediğimiz kaynaklarda Mekkî bin Ebî Talib'in Mısır ve Mekke yolculuklarında meşhur âlimlerden ders aldığı aktarılır.⁹

Mekkî bin Ebî Talib daha 13 yaşındayken ilim tahsil etmek için ilk hicretini Mısır'a gerçekleştirdi. Bu yolculuktan maksadı ilim öğrenmek ve âlimlerden ders alabilmektir. *Mu'cemü'l-Üdeba* diye meşhur olan *İrşâdu'l-Erib ila Marifeti'l-Edib*

⁴ İbn Hallikan, *Vefayâtü'l-Âyân*, Cilt: V, s. 274.

⁵ Hamevî, *İrşâdu'l-Erib ila Marifeti'l-Edib*, Cilt: V, s. 2713.

⁶ İbn Hallikan, *Vefayâtü'l-Âyân*, Cilt: V, s. 274; Zehebî, *Siyeri Â'lâmî'n-Nübelâ*, Cilt: XVII, s. 591; Zehebî, *Marifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 221.

⁷ *Kitâbu'l-Umûr* adlı eserde er-Rebas olarak değil de er-Rebad olarak geçmektedir. Bkz. Abdulvahhap, *Kitâbü'l-Umûr fi'l-Musannefâti ve'l-Müellifine et-Tunusiyyine*, Cilt: I, s. 129.

⁸ Hamevî, *İrşâdu'l-Erib ila Marifeti'l-Edib*, Cilt: V, s. 2713; İbn Hallikan, *Vefayâtü'l-Âyân*, Cilt: V, s. 275; Zehebî, *Marifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 221; Zehebî, *Siyeri Â'lâmî'n-Nübelâ*, Cilt: XVII, s. 591; Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zunun*, Cilt: II, s. 1920; Bağdadî, *Hediyetü'l-Ârifin*, Cilt: II, s. 470.

⁹ *el-Keşfu an Vucûhi'l-Kıraâti* adlı eserin mukaddimesinde Mekkî bin Ebî Talib'in Beytü'l-Makdis'e yolculuk yaptığı ve burada *Tefsiru Müşkili İ'râbi'l-Kur'ân* adlı eserini 391 yılında telif ettiği aktarılır. Bkz. Mekkî bin Ebî Talib, *el-Keşfu an Vucûhi'l-Kıraâti's-Seb'i ve İlelihâ ve Hücecihâ ve Mekâyisi'n-Nahvi fihâ*, Müessetü'r-Risale, Thk: Muhyiddin Ramazan, Üçüncü baskı, Beyrut 1984, s. 24.

adlı eserin yazarı olan Hamevî, Mekkî bin Ebî Talib'in Kayravan'dan ayrılışının 367 yılına rastladığını nakleder.¹⁰

Mekkî bin Ebî Talib Mısır'da kaldığı sürece Kur'ân ilimleri hakkında âlimlerden dersler aldı. Ancak ilk hicretinde beklemediği olaylarla karşılaştı. Mısır'da ileride kendisinden kıraat dersleri alacağı Ebû Tayyib bin Ğalbun başta olmak üzere Mısır'da bulunan âlimlerle ihtilafa düştü. Bu sebeple Mısır'dan ayrılmak zorunda kaldı. Bu ihtilafın kaynağı, baktığımız eserlerde hesap ilmi olarak gösterilmektedir.¹¹

Kayravan'a dönünce (takribi 374'e denk gelen tarihte) ilimle meşgul olmaya devam etmiş, Kur'ân-ı Kerim, kıraat ve diğer edebi ilimleri öğrenmeye devam etmiştir.¹²

Mekkî bin Ebî Talib 377 yılında Mısır'a tekrar geri döner. Hac farızasını eda etmek için kısa bir süreliğine Mekke'yi ziyaret eder. Hac farızasını ifa edince Mekke'den Mısır'a geri döner. Mekke'den dönünce İbn Ğalbun'un yanında kıraat dersleri almaya başlar. 378 yılının geri kalanında ve 379 yılının bir bölümünde İbn Ğalbun'un yanında kıraat okur.

Mekkî bin Ebî Talib 379 yılında Kayravan'a kıraat ilmindeki eksikliğini tamamlamak amacıyla döndü. Kayravan'a dönünce ilimle meşgul olmaya devam etti. Bu süre zarfında Kayravan'da Muhammed bin Ebû Zeyd, Ebû Hasan el-Kâbisi ve diğer âlimlerden dersler aldı.¹³

Mekkî bin Ebî Talib 382 yılında tekrar Mısır'a döndü. 383 yılından 387 yılına kadar Mısır'ın önde gelen âlimlerinden ders almaya devam etti. Bu kez Ulumu'l-Kur'ân'a dair olan eksikliğini tamamlamaya çalıştı.¹⁴

¹⁰ Hamevî, *İrşâdu'l-Erîb ila Marifeti'l-Edib*, Cilt: V, s. 2712.

¹¹ İbn Hallikan, *Vefayâtü'l-Âyân*, Cilt: V, s. 274; Zehebî, *Siyeri Â'lâmu'n-Nübelâ*, Cilt: XVII, s. 591; Zehebî, *Marifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 221.

¹² Hamevî, *İrşâdu'l-Erîb ila Marifeti'l-Edib*, Cilt: V, s. 2712; İbn Hallikan, *Vefayâtü'l-Âyân*, Cilt: V, s. 274; Zehebî, Cilt: XVII, s. 591.

¹³ İbn Hallikan, *Vefayâtü'l-Âyân*, Cilt: V, s. 274; Zehebî, *Marifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 221.

¹⁴ Hamevî, *İrşâdu'l-Erîb ila Marifeti'l-Edib*, Cilt: V, s. 2712.

Mekkî bin Ebî Talib Kayravan'dan Mısır'a 377 yılında¹⁵ ikinci defa dönünce evvela Mekke'ye sadece farz olan hac görevini ifa etmek için uğrar. Bu yolculuğu kısa sürer. Mekke'de hac farızasını eda ettikten sonra Mısır'a döner.

Mekke'ye olan ikinci yolculuğu ise önceki ziyaretine nazaran daha uzun sürer. 387'de Mekke'ye hicret eder. 390 yılına kadar orada kalır. Mekke'de kaldığı süre içerisinde dört kez hac vazifesini eda eder.

Mekke'de kaldığı süre içerisinde orada bulunan âlimleri dinledi. Ayrıca hac mevsiminde gelen âlimlerden de istifade etmeye çalıştı. Bu âlimlerden biri de Abdullah bin Ahmed Ebû Zerrin el-Herevî'dir. Mekkî bin Ebî Talib Mekke'de iken el-Herevî hac mevsimlerinde gelirdi. Bu mevsimde dersler verirdi. Mekkî bin Ebî Talib de el-Herevi'nin derslerine katılırdı.

Tarih 390 yılını gösterdiğinde artık uzun sürecek olan yolculuğu başlıyordu. Kaynaklar 390 yılının sonuna kadar Mekke'de ikamet ettiğinden bahseder. 391 yılında Mekke'den başlayıp Kurtuba ile sonlanacak olan yolculuğa başlar.¹⁶

391 yılında Kudüs'e uğrar. Kısa bir süre sonra Kudüs'ten Mısır'a gider. 392 yılında Mısır'dan ayrılıp Kayravan'a doğru yola koyulur. Bu, Mekkî bin Ebî Talib'in Kayravan'a son uğrayışıdır. Çok kısa bir süre Kayravan'da kalır. Kayravan'dan sonra Endülüs'e doğru yola koyulur. 393 yılının Recep ayında Endülüs'e varır. Endülüs'e girişi Beni Amir Devleti dönemine rastlar. O dönemin Endülüs Beni Amir Devletinin sultanı Muzaffer Abdulmelik bin Ebî Amir'dir.¹⁷

Kurtuba'ya girdikten sonra Zekâkin'de¹⁸ bulunan Attarlar kapısının yanında olan Mescidi Nuhayle'ye yerleşir. Orada kıraat dersleri vermeye başlar. *Siyeri Â'lami'n-Nubelâ* yazarı Nuhayle Mescidi değil de Kurtuba Camii'nde kârilere kıraat

¹⁵ *Marifetü'l- Kurrâi'l-Kibâr* adlı eserde Kayravan'a 376 yılında dönüş yapar. İbn Ğalbun'un yanında kıraat almaya başlar. Zehebî, *Marifetü'l- Kurrâi'l-Kibâr*, s. 221.

¹⁶ Hamevî, *İrşâdu'l-Erîb ila Marifeti'l-Edib*, Cilt: V, s. 2712; İbn Hallikan, *Vefayâtü'l-Âyân*, Cilt: V, s. 274.

¹⁷ Hamevî, *İrşâdu'l-Erîb ila Marifeti'l-Edib*, Cilt: V, s. 2712; İbn Hallikan, *Vefayâtü'l-Âyân*, Cilt: V, s. 274; Zehebî, *Siyeri Â'lami'n-Nübelâ*, Cilt: XVII, s. 591; Zehebî, *Marifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 221.

¹⁸ Bazı eserlerde bu bölge Zefâfin veya Revâkin olarak geçmektedir. Doğru olanı Zekâkin olmasıdır. İbn Hallikan, *Vefayâtü'l-Âyân*, Cilt: V, s. 274.

dersi vermek için oturduğunu nakleder.¹⁹ Hâlbuki Nuhayle mescidine geldikten sonra dönemin kadısı İbn Zekvan onun gelişini öğrenir. Kadı İbn Zekvan tarafından Kurtuba'daki Camii Mescidine görevlendirilir. Yani önce Nuhayle Mescidine yerleşir. Daha sonra Kurtuba'da bulunan Camii Mescidine geçer.²⁰

Nuhayle Mescidinde ve Kurtuba Camii'nde Mekkî bin Ebî Talib kendisine gelen öğrencilere kıraat dersleri okuttu. Kısa süre içerisinde Endülüs'te ve Kurtuba'da şöhreti arttı. Birçok kimse onun ilminden istifade etti. Kur'ân-ı Kerim'i ondan tecvit kaidelerine göre öğrendi. Ülkedeki insanların gözünde itibarı ve şöhreti arttı.

İnsanların Mekkî bin Ebî Talib'e rağbeti Beni Amir Devleti sultanının da dikkatini çeker. Dönemin sultanı olan Muzaffer Abdulmelik bin Ebî Amir onu ez-Zâhire Camii'ne görevlendirir. Mekkî bin Ebî Talib, Beni Amir devletinin fetret dönemine kadar orada kıraat dersleri vermeye devam eder.

Fetret döneminde başa geçen Muhammed bin Hişam el-Mehdi, Mekkî bin Ebî Talib'i Kurtuba'daki el-Mescidi'l-Hârici'ye nakleder. Fetret süresi boyunca orada kıraat dersleri okutur.

Endülüs'teki karışıklığa ve fetret dönemine son veren Ebû'l-Hasan İbn Cemhur, Mekkî bin Ebî Talib'in el-Mescidi'l-Hârici'de kalmasını uygun buldu. Mekkî bin Ebî Talib Camii Mescidi hatibi Yunus bin Abdullah'ın vefatına kadar el-Mescidi'l-Hârici'de ders vermeye devam etti. Hocası olan Yunus bin Abdullah vefat edince Ebû'l-Hasan İbn Cemhur onu Camii Mescidi'nde namaz kıldırması ve hutbe irat etmesi için atadı. Mekkî bin Ebî Talib hayatının sonuna kadar bu mescitte görevli kaldı. Bu görevi esnasında ilimle meşgul olmaya ve dersler vermeye devam etti.²¹

¹⁹ Zehebî, *Siyeri Â'lâmü'n-Nübelâ*, Cilt: XVII, s. 591.

²⁰ Hamevî, *İrşâdu'l-Erîb ila Marifeti'l-Edib*, Cilt: V, s. 2712.

²¹ Hamevî, *İrşâdu'l-Erîb ila Marifeti'l-Edib*, Cilt: V, s. 2712; İbn Hallikan, *Vefayâtü'l-Âyân*, Cilt: V, s. 274.

1.2.İlim Hayatı

Ebû Amr Ahmed bin Mehdî, Mekkî bin Ebî Talib'in güzel ahlakla birlikte güzel bir fehme/kavrayışa sahip olduğunu, Ulumu'l-Kur'ân alanında birçok eser telif ettiğini ve özellikle kıraatı seb'a ilminde uzman bir âlim olduğunu anlatır. Ebü'l-Kâsım Halef bin Beşküvâl (ö. 578/1183)'da Mekkî bin Ebî Talib'in mütevazı, dindar ve insanlar arasında salih bir zat olmasıyla meşhur olduğunu aktarır.²²

Mekkî bin Ebî Talib akidede selef, mezhepte Maliki mezhebi âlimlerindedir. Endülüste devlet adamlarının ve halkın takdirine mazhar olmuştur.²³

Mekkî bin Ebî Talib çok sayıda hocadan ilim almıştır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. Ebû Talib Hammuş Muhammed bin Muhtar. Mekkî bin Ebî Talib'in babasıdır. İlim tahsil etmeye önce babasından başladı. Babasından Kur'ân ilimleri ve diğer ilimleri öğrendi.
2. Ebû Muhammed bin Ebû Zeyd. Mağrib'de Maliki mezhebinin temsilcisidir. İnsanlar tarafından küçük Malik diye isimlendirilmiştir. Takvalı ve insanlar içerisinde itibarlı bir kimseydi. Mekkî bin Ebî Talib kendisinden fıkıh dersleri aldı. Ayrıca kendisinden rivâyette bulundu.²⁴
3. Ebû Hasan el-Kâbisi. Hafızdır. 403 yılında vefat etti. Mekkî bin Ebî Talib, el-Kâbisi'den Kayravan'da kıraat ve hadis dersleri aldı.
4. Ebû Adiy Abdulaziz bin Ali bin el-İmam. Mekkî bin Ebî Talib kendisinden Verş kıraatini öğrendi.
5. Ebû Tayyib Abdulmun'im bin Ubeydullah bin Ğalbun. Mekkî bin Ebî Talib kendisinden kıraat dersleri aldı. Mısır'da ders aldığı hocalardandır.²⁵
6. Tâhir bin Ebû Tayyib bin Ğalbun.

²² Abdulvahap, *Kitabü'l-Umûr fi'l-Musannefâti ve'l-Müellifine et-Tunusiyyine*, Cilt: I, s. 129.

²³ Altıkulaç, Tayyar, "Mekkî bin Ebî Talib", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: XXVIII, s. 575-576.

²⁴ İbn İmâd, Şihabuddin Ebî'l-Felâh Abdulhayy bin Ahmed bin Muhammed el-Akrî el-Hanbelî ed-Dimeşkî, *Şezerâtü'z-Zehab fi Ahbâri men Zehab*, Dâru İbn Kesir, Beyrut-Dimeşk, Cilt: V, s. 175.

²⁵ İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân*, Cilt: V, s. 274.

7. Muhammed bin Ali el-Udvufî (ö.388). Ulumu'l-Kur'ân hususunda ehildi. İlmi açıdan zamanın efendisiydi. İmam Naff'nin Verş rivâyetinde imamdı.²⁶
8. Ebû'l-Hasan Ahmed bin Firas el-Mekkî.²⁷
9. Ebû Kasım Ubeydullah es-Sekâtî.
10. Ahmed bin İbrahim Ebû'l-Hasan el-Abkesî. İlim hususunda Hicaz ehlinin itimat ettiği kimselerden biridir.
11. Abdullah bin Ahmed Ebû Zerrin el-Herevî. Mekkî bin Ebî Talib Mekke'de iken el-Herevî hac mevsiminde gelirdi. Bu mevsimde dersler verirdi.²⁸
12. Ebû Tâhir Muhammed bin Muhammed bin Cezilî el-Uceyfi.
13. Ebû Hasan bin Ruzeyk el-Bağdadî.
14. Ebû Bekir Ahmed bin İbrahim el-Mervezî.
15. Ebû Abbas en-Nesevî.
16. Ebû Tayyib bin Alik.²⁹

Mekkî bin Ebî Talib'in başlıca öğrencileri şunlardır:

1. Yahya bin İbrahim el-Beyâz (el-Beyân)
2. Musa bin Süleyman el-Lahmî
3. Ebû Bekir Muhammed bin el-Mufarrec
4. Muhammed bin Ahmed bin Mutarraf el-Kenanî
5. Abdullah bin Sehl
6. Muhammed bin Muhammed Asbağ
7. Muhammed bin İsa bin Ferec el-Meğâmî
8. Muhammed bin Muhammed bin Beşir
9. Hâzim bin Muhammed
10. Ebû Abdullah bin Atabin Kurtubalı fakih ve muhaddistir. Mekkî bin Ebî Talib'ten rivâyette bulunmuştur.
11. Ebû'l-Velid el-Bâcî

²⁶ İbn İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, Cilt: V, s.175.

²⁷ Zehebî, *Siyeri Â'lâmi'n-Nübelâ*, Cilt: XVII, s. 591.

²⁸ Zehebî, *Marifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 221.

²⁹ el-Kıftî, Cemalüddin Ebû Hasan Ali bin Yusuf, *İnbâhu'r-Ruvât ala İnbâhu'n-Nuhât*, el-Mektebetü'l-Unsuriyyeti, Birinci baskı, Beyrut 1424, s.318.

12. Ebû Talib Muhammed. Babası Mekkî bin Ebî Talib'nin öğrencilerindedir. Babasıyla beraber Yunus bin Abdullah'ın dersine iştirak ettiler ve ondan icazet aldılar.
13. Ahmed bin Muhammed el-Kulâî
14. Ebû Abdullah et-Tarafî
15. Ebû'l-Velid Muhammed bin Cehver. Kurtuba emirinin oğludur. Kur'ân ve tecvid ilmini Mekkî bin Ebî Talib'den almıştır.
16. Ebû Abdullah Şerih. Kıraat derslerini Mekkî bin Ebî Talib'den almış ve icazet almıştır.
17. Ebû Abdullah Muhammed bin Muhammed el-Ezdi³⁰
18. el-Kazzâz.³¹

1.3.Eserleri

Mekkî bin Ebî Talib çoğu kıraat ilmine dair olmak üzere çeşitli ilim dallarında yüzün üzerinde eser telif etmiştir. Eserlerini şöyle sıralamamız mümkündür:

*Tefsiru Müşkili İ'râbi'l-Kur'ân.*³² Tefsir hakkında kaleme alınmıştır.

el-İcaz fî Nâsihi ve'l-Mensûhi. Bu eser el-İzâh adlı eserde mükerrer şekilde dile getiriliyor. Fakat bu eser günümüze ulaşmamıştır. Tefsir hakkında kaleme alınmıştır.

el-İzâh fî Nâsihi'l-Kur'ân'i ve Mensûhihi. Bu eser *el-İcaz* adlı eserin şerhi kâbilindedir. Tefsir hakkında kaleme alınmıştır.

*el-Umde fî Ğaribi'l-Kur'ân.*³³ Tefsir hakkında kaleme alınmıştır.

³⁰ Hamevî, *İrşâdu'l-Erib ila Marifeti'l-Edib*, Cilt: V, s. 2713; İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, Cilt: II, s. 309.

³¹ Kîfî, *İnbâhu'r-Ruvât*, s.318.

³² Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zunun*, Cilt: II, s. 1920.

³³ Zehebî, *Siyeri Â'lâmi'n-Nübelâ*, Cilt: XVII, s. 592; Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zunun*, Cilt: I, s. 206, 210, 404; Bağdadî, *Hediyetü'l-Ârifin*, Cilt: II, s. 470.

el-Mezâha fi'l-Lem'i'd-Dâlleti ala Müste'melâti'l-Î'rab veya *ez-Zâhi fi'l-Lam'i'd-Dâlleti ala Müştemilâti'l-Î'râbi* adı ile de rivâyet edilir.³⁴ Tefsir hakkında kaleme alınmıştır.

Müşkilâtü'l-Kur'ân'i ve Tefsirihi. Tefsir hakkında kaleme alınmıştır.

Kitâbu'l-Me'suri an Mâliki fi Ahkâmi'l-Kur'ân'i ve Tefsirihi.³⁵ Tefsir hakkında kaleme alınmıştır.

el-Hidâyetü ila Bulûğu'n-Nihâye fi Meâ'ni'l-Kur'ân'i ve Tefsirihi ve Enva'i Ulumihi. Bu eser Mekkî bin Ebî Talib'in en meşhur eserlerinden birisidir. Rivâyetin merkeze alındığı bir tefsirdir.³⁶ Tefsir hakkında kaleme alınmıştır.

Tefsiru'l-Kur'ân. Tefsir hakkında kaleme alınmıştır.

İhtisâru Ahkâmi'l-Kur'ân.³⁷ Tefsir hakkında kaleme alınmıştır.

Müşkilü Ğaribi'l-Kur'ân. Tefsir hakkında kaleme alınmıştır.

Müşkilü Meâ'ni'l-Kur'ân. Tefsir hakkında kaleme alınmıştır.

İntihabu'l-Cürcânî fi Nazmi'l-Kur'ân-i ve İslahi Ğalatihî.³⁸ Tefsir hakkında kaleme alınmıştır.

Şerhu İhtilâfi'l-Ulema fi Kavlihi Teâla “ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ ”.³⁹ Tefsir hakkında kaleme alınmıştır.

el-İstifa fi Kavlihi Azze ve Celle “ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ ”.⁴⁰ Tefsir hakkında kaleme alınmıştır.

Beyânu İ'cazu'l-Kur'ân. Tefsir hakkında kaleme alınmıştır.

Şerhu İhtilâfi'l-Ulema fi'l-Vakfi ala Kavlihi Teâla “ يَدْعُو لِمَنْ صَرَّهُ أَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ ”.⁴¹ Tefsir hakkında kaleme alınmıştır.

³⁴ Abdulvahhab, *Kitabu'l-Umûr fi'l-Musannefâti*, Cilt: I, s. 130.

³⁵ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zunun*, Cilt: I, s. 1, 459; Bağdadî, *Hediyetü'l-Ârifin*, Cilt: II, s. 471.

³⁶ İbn Hallikan, *Vefayâtü'l-Âyân*, Cilt: V, s. 274; Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zunun*, Cilt: II, s. 2041; Bağdadî, *Hediyetü'l-Ârifin*, Cilt: II, s. 471.

³⁷ Abdulvahhab, *Kitabu'l-Umûr fi'l-Musannefâti*, Cilt: I, s. 130.

³⁸ Abdulvahhab, *Kitabu'l-Umûr fi'l-Musannefâti*, Cilt: I, s. 131.

³⁹ Al-i İmran, 3/7.

⁴⁰ Hud, 11/107.

Şerhu Kavlihi Teâla “ وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ”.⁴² Tefsir hakkında kaleme alınmıştır.

Şerhu Kavlihi Teâla “ وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ ”.⁴³ Tefsir hakkında kaleme alınmıştır.

Şerhu 'l-İhtilâfi fi Kavlihi “ مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَجِيرَةٍ ”.⁴⁴ Tefsir hakkında kaleme alınmıştır.

Şerhu Kavlihi Teâla “ مِنْ نِسَائِكُمُ اللَّاتِي ”.⁴⁵ Tefsir hakkında kaleme alınmıştır.

el-İhtilâfu fi Kavlihi Teâlâ “ ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا ”.⁴⁶ Tefsir hakkında kaleme alınmıştır.

Şerhu Kavlihi Teâla “ شَهَادَةٌ بَيْنَكُمْ ”⁴⁷ *el'Âyati's-Selâseti*. Tefsir hakkında kaleme alınmıştır.

Şerhu Kavlihi Teâla “felamma”.⁴⁸ Tefsir hakkında kaleme alınmıştır.

el-İbâne an Meâ'ni'l-Kırâati.⁴⁹ Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

er-Riâyetu li Tecvidi'l-Kırâati ve Tahkiki Lafzi't-Tilâveti.⁵⁰ Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

Tebziratu fi'l-Kırâati's-Seb'i. Hicri 392 yılında Kayravan'da kaleme alınmıştır. Kıraat ilmi hususunda geniş malumat ifade eden bir eserdir. Mekkî b Ebî Talib bu eserinde kıraate olan hâkimiyetini ispatlıyor.⁵¹

Tezkiratü fi İhtilâfi'l-Kurrâi. Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

Tenbihun ala Usulü Kırâati Nâfi'. Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

⁴¹ Hacc, 22/13.

⁴² Zariyat, 51/56.

⁴³ Araf, 7/179.

⁴⁴ Maide, 5/103.

⁴⁵ Nisa, 4/23.

⁴⁶ Fâtır, 35/32.

⁴⁷ Maide, 5/106.

⁴⁸ Abdulvahhab, *Kitabu'l-Umûr fi'l-Musannefâti*, Cilt: I, s. 131-135.

⁴⁹ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zunun*, Cilt: I, s. 1.

⁵⁰ İbn Hallikan, *Vefayâtü'l-Âyân*, Cilt: V, s. 275; Zehebî, *Siyeri Â'lâmi'n-Nübelâ*, Cilt: XVII, s. 592; Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zunun*, Cilt: II, s. 908; Bağdadî, *Hediyetü'l-Ârifin*, Cilt: II, s. 470.

⁵¹ İbn Hallikan, *Vefayâtü'l-Âyân*, Cilt: V, s. 274; Zehebî, *Siyeri Â'lâmi'n-Nübelâ*, Cilt: XVII, s. 592; Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zunun*, Cilt: II, s. 437; Bağdadî, *Hediyetü'l-Ârifin*, Cilt: II, s. 470.

el-Hurûfu 'l-Mudğameti.⁵² Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

el-İhtilâfu fi Adedi 'l-A 'şâri. Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

el-İnsâfu fima Reddun ala Ebû Bekir el-Udvufî fi Kitâbi 'l-İmâleti veya *el-İntisâfu fi 'r-Reddi ala Ebû Bekir el-Udvufî fima Ze'ame min Teğlitihi fi Kitâbi 'l-İmâleti* adı ile de rivâyet edilir. Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

Lafzu 't-Tilâveti.⁵³ Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

Şerhu 'l-Vakfi 't-Tammi. Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

Kitâbu 'l-İdğâmi.⁵⁴ Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

Kitabu 'r-Risaleti ila Ashabi Antakî fi Tashihi 'l-Meddi li Verşin veya *Vucuhu Keşfi 'l-Labsi 'l-Leti Lebbese biha Ashabu 'l-Antakî fi 'l-Meddi li Verşin* adı ile de rivâyet edilir.⁵⁵ Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

Kitabu Vakfi 't-Tammi. Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

el-Keşfu an Vucûhi 'l-Kırâati 's-Seb'i ve İleliha ve Hüceciha ve Mekâyisi 'n-Nahvi fiha. Bu eser hicri 424 yılında Endülüs'te telif edilmiştir.⁵⁶ Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

el-Vakfu ala Kellâ ve Bel ve 'l-Cevabi bi Neam.⁵⁷ Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

Hecau 'l-Mesâhifi. Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

el-Yaâtu 'l-Muşeddatu fi 'l-Kur'ân 'i. Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

el-Mu'cezu fi 'l-Kırâati. Musannif bu kitabını 394 yılında Kurtuba'da telif etmiştir.⁵⁸ Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

⁵² Kâtip Çelebî, *Keşfu 'z-Zunun*, Cilt: I, s. 393, 660; Bağdadî, *Hediyetü 'l-Ârifin*, Cilt: II, s. 470.

⁵³ Kâtip Çelebî, *Keşfu 'z-Zunun*, Cilt: I, s. 174; Bağdadî, *Hediyetü 'l-Ârifin*, Cilt: II, s. 470; Abdolvahhab, *Kitabu 'l-Umûr fi 'l-Musannefâti*, Cilt: I, s. 131.

⁵⁴ Kâtip Çelebî, *Keşfu 'z-Zunun*, Cilt: II, s. 1387; Bağdadî, *Hediyetü 'l-Ârifin*, Cilt: II, s. 471.

⁵⁵ Abdolvahhab, *Kitabu 'l-Umûr fi 'l-Musannefâti*, Cilt: I, s. 131.

⁵⁶ Zehebî, *Siyeri Â'lâmi 'n-Nübelâ*, Cilt: XVII, s. 592; Bağdadî, *Hediyetü 'l-Ârifin*, Cilt: II, s. 471.

⁵⁷ Zehebî, *Siyeri Â'lâmi 'n-Nübelâ*, Cilt: XVII, s. 592; Kâtip Çelebî, *Keşfu 'z-Zunun*, Cilt: II, s. 2024; Bağdadî, *Hediyetü 'l-Ârifin*, Cilt: II, s. 471; Abdolvahhab, *Kitabu 'l-Umûr fi 'l-Musannefâti*, Cilt: I, s. 130.

*et-Tenbihu ala Usuli Kirâati Nafi' ve Zikri İhtilâfi anhu.*⁵⁹ Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

el-İmâletu. Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

el-Hidâye fi'l-Vakfi ala Kellâ. Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

El-İdğâmu'l-Kebîr. Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

el-İhtilâfu Beyne Kâlun ve Ebî Amr. Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

el-İhtilâfu Beyne Kâlun ve İbn Kesir. Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

el-İhtilâfu Beyne Kâlun ve İbn Amir. Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

el-İhtilâfu Beyne Kâlun ve Asım. Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

el-İhtilâfu Beyne Kâlun ve Hamza. Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

el-İhtilâfu Beyne Kâlun ve'l-Kîsâi. Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

et-Tibyan fi İhtilâfi Beyne Kâlun ve Verş. Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

Şerhu Rivâyeti'l-Ağşa an Ebî Bekir an Asım. Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

İhtisâru'l-Elifât. Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

Şerhu'l-Farki li Hamza ve Hişam. Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

el-İhtilâfu fi'r-Resmi Min "Ha Ulai" ve'l-Huccetu li Külli Ferîkin. Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

Şerhu'r-Raât ala Kirâati Verşin ve Ğayrihi. Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

İttifâku'l-Kurra. Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

İhtilâfu'l-Kurrâi fi Yaâti'l-İdâfeti ve fi'z-Zevâidi. Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

İhtisâru'l-Vakfi ala Kellâ ve Belâ ve Neam. Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

⁵⁸ İbn Hallikan, *Veşâyâtü'l-Âyân*, Cilt: V, s. 274; Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zunun*, Cilt: II, s. 1889; Bağdadî, *Hediyetü'l-Ârifin*, Cilt: II, s. 471.

⁵⁹ Abdulvahhab, *Kitabu'l-Umûr fi'l-Musannefâti*, Cilt: I, s. 131.

Usulu'z-Zâi ve Mevdi'uha fi'l-Kur'ân-i. Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

el-İhtilâfu Beyne Ebî Amr ve Hamza. Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

İhtisâru'l-İdğâmi'l-Kebiri ala Elif, Be, Te, Se. Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

Men'u'l-Vakfi ala Kavlihi “ *إِنَّ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسْنَى* ”.⁶⁰ Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

Şerhu Ma'ne'l-Vakfi Ala “ *وَلَا يَحْرُثُكَ قَوْلُهُمْ* ”.⁶¹ Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

Ma Eğfelehu İbn Meserre fi Kıraatin Şâzzetin. Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

Ferşu'l-Hurûfi'l-Mudğameti. Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

el-Vakfu ve'l-İbtidâu. Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

ez-Zâhi fi'l-Lem'i'd-Dâlli ala Kıraâti Nafi'. Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

Kitâbu fi Mesâili'l-İhbâri Billazi ve bi'l-Elifi ve'l-Lâmî. Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

*Muntehebü'l-Hucceti fi'l-Kiraâti li Ebî Ali el-Farisî.*⁶² Kıraat hakkında kaleme alınmıştır.

el-İhtilâfu fi'z-Zebhi; veya *el-İhtilâfu fi'z-Zebihî Men Hüve* adı ile de rivâyet edilir. Fıkıh hakkında kaleme alınmıştır.

İcâzu'l-Ceza ala Katili's-Saydi fi'l-Harâmi veya *İcâbu'l-Cezâi ala Kâtîli's-Saydi fi'l-Herâmi Hatâen Fi Mezhebi Mâlik ve'l-Huccetu ala Zalike* adı ile de rivâyet edilir.⁶³ Fıkıh hakkında kaleme alınmıştır.

Menâsikü'l-Hacci. Fıkıh hakkında kaleme alınmıştır.

Kitabu Şerhu Hâcetin ve Havâice ve Usulihî. Fıkıh hakkında kaleme alınmıştır.

Şerhu'l-Âriyeti ve'l-Uryeti. Fıkıh hakkında kaleme alınmıştır.

⁶⁰ Tevbe, 9/107.

⁶¹ Yunus. 10/65.

⁶² İbn Hallikan, *Vefayâtü'l-Âyân*, Cilt: V, s. 274; Bağdadî, *Hediyetü'l-Ârifin*, Cilt: II, s. 470.

⁶³ Zehebî, *Siyerü'l-Âlâmü'n-Nübelâ*, Cilt: XVII, s. 592; Bağdadî, *Hediyetü'l-Ârifin*, Cilt: II, s. 470.

Beyânu 'l-Amel fi 'l-Hacci Evvele 'l-İhrâmi veya *Beyanu 'l-Ameli fi 'l-Hacci ve 'l-İhrâmi*. Fıkıh hakkında kaleme alınmıştır.

el-Medhelü ila İlmi Ferâizi. Fıkıh hakkında kaleme alınmıştır.

Kitâbun fihi 'r-Reddi ala 'l-Eimmeti fimâ Yeka 'u fi 's-Salâti mine 'l-Hatai ve 'l-Lahni fi Şehri Ramadâne ve Ğayrihi. Fıkıh hakkında kaleme alınmıştır.

et-Teheccüdü fi 'l-Kur 'ân 'i. Fıkıh hakkında kaleme alınmıştır.

et-Terğîbu fi 'n-Nevâfili. Fıkıh hakkında kaleme alınmıştır.

et-Terğîbu fi 's-Siyâmi. Fıkıh hakkında kaleme alınmıştır.

el-Vâi ' li Mücerredi İlmi 'l-Ferâizi. Fıkıh hakkında kaleme alınmıştır.

Fardu 'l-Hacci ala Men İstetaa ' ileyhi Sebile. Fıkıh hakkında kaleme alınmıştır.

Muntehebu Kitâbu 'l-İhvani li İbn Veki '. Fıkıh hakkında kaleme alınmıştır.

el-Müntekâ fi 'l-Ahbâri.⁶⁴ Fıkıh hakkında kaleme alınmıştır.

er-Riyâdu.⁶⁵ Fıkıh hakkında kaleme alınmıştır.

Meâ 'ni 's-Sinîni 'l-Kahtiyeti ve 'l-Eyyâmi. Fıkıh hakkında kaleme alınmıştır.

Kitâbu Mâ Eġfelehu 'l-Kâdi Münzir ve Vehime fihi fi Kitâbi 'l-Ahkâmi. Fıkıh hakkında kaleme alınmıştır.

El-Mevizâtü 'l-Münebbihetü. Fıkıh hakkında kaleme alınmıştır.

Kitâbu 's-Saġâiri ve 'l-Kebâiri veya *Beyânu 's-Seġâiri ve 'l-Kebâiri* adı ile de rivâyet edilir.⁶⁶ Fıkıh hakkında kaleme alınmıştır.

İslamu 's-Sahâbeti. Fıkıh hakkında kaleme alınmıştır.

el-Mumette 'u fi Ta 'biri 'r-Rü 'ya. Rüya tabiri hakkında kaleme alınmıştır.

el-İşâretü fi Tâbiri 'r-Rü 'ya.⁶⁷ Rüya tabiri hakkında kaleme alınmıştır.

⁶⁴ Kâtip Çelebî, *Keşfu 'z-Zunun*, Cilt: II, s. 1830, 1851; Bağdadî, *Hediyetü 'l-Ârifin*, Cilt: II, s. 471.

⁶⁵ Kâtip Çelebî, *Keşfu 'z-Zunun*, Cilt: I, s. 938; Bağdadî, *Hediyetü 'l-Ârifin*, Cilt: II, s. 471.

⁶⁶ Kâtip Çelebî, *Keşfu 'z-Zunun*, Cilt: II, s. 1432; Bağdadî, *Hediyetü 'l-Ârifin*, Cilt: II, s. 471.

ez-Zâhi fi'l-Lam'i'd-Dâleti ala Müştemilâti'l-İ'rabi. Nahiv hakkında kaleme alınmıştır.

Kitâbun fihi el-Vusûlu ila Tezkirati Kitâbi'l-Usuli li İbni's-Serrâci fi'n-Nahvi. Nahiv hakkında kaleme alınmıştır.

et-Tezkiratu li Usuli'l-Arabiyyeti ve Ma'rifeti'l-A'vâmili. Nahiv hakkında kaleme alınmıştır.

*Duhûlu Hurûfi'l-Cerri Ba'duha Mekâna Ba'd.*⁶⁷ Nahiv hakkında kaleme alınmıştır.

Du'au Hatmi'l-Kur'ân. Dua hakkında kaleme alınmıştır.

Münteka'l-Cevheri fi'd-Dua. Dua hakkında kaleme alınmıştır.

Temhidu'l-Kur'ân ve Tehlilîhi ve Tesbihîhi. Dua hakkında kaleme alınmıştır.

Tenzihü'l-Melâikati ani'z-Zunûbi ve Tefdiluhum ala Beni Adem. Kelam hakkında kaleme alınmıştır.

Tesmiyetü'l-Ahzâb veya Kismetü'l-Ahzâb adı ile de rivâyet edilir. Kelam hakkında kaleme alınmıştır.

el-Mübâleğeti fi'z-Zikri. Tasavvuf hakkında kaleme alınmıştır.

*İhtilâfu'l-Ulema fi'n-Nefsi ve'r-Rûhi.*⁶⁹ Tasavvuf hakkında kaleme alınmıştır.

⁶⁷ Abdulvahhab, *Kitabu'l-Umûr fi'l-Musannefâti*, Cilt: I, s. 131-135.

⁶⁸ Abdulvahhab, *Kitabu'l-Umûr fi'l-Musannefâti*, Cilt: I, s. 131-135.

⁶⁹ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zunun*, Cilt: I, s. 1; Bağdadî, *Hediyetü'l-Ârifin*, Cilt: II, s. 470, Abdulvahhab, *Kitabu'l-Umûr fi'l-Musannefâti*, Cilt: I, s. 131-135.

B. EBÛ'L-FEREC İBNU'L-CEVZÎ'NİN HAYATI, İLİM HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Hayatı

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'nin asıl adı, Cemaluddin Ebû'l-Ferec Abdurrahman bin Ali bin Muhammed bin Ali bin Ubeydullah bin Abdullah bin Hammâd bin Ahmed bin Muhammed bin Cafer bin Abdullah bin el-Kureyşî et-Temimî el-Bekrî el-Cevzî el-Bağdadî el-Hanbelî'dir. Hicri 511(1117) yılında Bağdat'ın Bedreb Habib nahiyesinde doğdu. Doğum tarihi hakkında hicri 508(1114), 509(1115) ve 510(1116) yıllarıda zikredilir. İki sebepten dolayı 511 yılı tercih edilir. Babası Ali bin Muhammed 514 yılında vefat ettiğinde Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'nin üç yaşında olduğunu annesi söyler. Diğer sebep ise Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî kitap yazmaya on yedi yaşında başladığını ve bununla 528 yılına tekabül ettiğini söyler.⁷⁰

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî bakırcılık sanatıyla uğraşan tüccar bir ailenin ferdiydi. Babası vefat ettiğinde oğlu için büyük bir miras bırakmıştı. Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî babasından kalan miras sebebiyle çalışmaya muhtaç olmadan hayatını sürdürdü.⁷¹

Buluğ/rüşd döneminde refah yaşantısını terk edip aza kanaat etti. İlim tahsili için zorluklara rıza gösterdi. Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî çocukluğundan itibaren vaktinin ziyan olmaması ve hataya düşme endişesiyle insanların arasına karışmaktan hoşlanmazdı. Vaktini değerlendirmek için sürekli inzivaya çekilirdi. Uzlete olan sevgisi sebebiyle “*bu dünyada âlimin ilimle meşgul olmak için inzivaya çekilmesinden daha güzel bir şey yoktur*” der. İbn Kesir, Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'nin “*çocukluk döneminden beri dindar bir kimseydi; Şüpheli gördüğü*

⁷⁰ Zehebî, *Siyeri Â'lamu'n-Nübelâ*, Cilt, XXI, s. 365-384; İbn Hallikan, *Vefayâtü'l-Â'yân*, Cilt: III, s. 140, 142; İbnu'l-Cezeri, *Ğâyetü'n-Nihâye*, Cilt: I, s. 375; Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, Cemâluddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahman bin Ali bin Muhammed, *Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi*, İmâdetü'l-İlmi'l-Bahsi, Birinci Baskı, 2003, Medine, s. 47-48. Ayrıca bakınız: Yavuz, Yusuf Şevki, Casim Avcı, “İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1999, Cilt: XXII, s. 543-549.

⁷¹ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi*, s. 48; Zehebî, *Siyeri Â'lamu'n-Nübelâ*, Cilt, XXI, s. 367.

şeylerden uzak dururdu; Cuma namazı haricinde evinden pek çıkmayan bir kimse” olduğunu söyler.⁷²

Halife Nasır Lidinillah'ın, Şii olan ve Hanbelilere karşı iyi düşünceler beslemeyen İbnü'l-Kassâb'ı vezir tayin etmesi üzerine yaşlılık döneminde devlet ricaliyle ilişkileri bozuldu. İbnü'l-Kassâb tarafından. Hz. Ebû Bekir'in soyundan gelen bir Nâsibi olduğu iddiasıyla Şii temayüller taşıyan halifeye şikâyet edilmesi üzerine medresenin vakfından zimmetine mal geçirmekle suçlanarak görevinden azledildi. 590'da (1194) Vasıt'a sürgün edilerek beş yıl süreyle oradaki bir evde tek başına ikamete mecbur tutuldu, bazı kitapları da yakıldı.

Oğlu Ebû Muhammed Yusuf'un yaptığı vaazların Halife Nasır Lidinillah'ın annesini etkilemesi sonucunda sürgün cezası kaldırıldı. Bağdat'a döndüğünde medrese erbabının yanı sıra bu olayı tasvip etmeyen sufilerin de katıldığı büyük bir kalabalık tarafından karşılandı. Hayatının geri kalan kısmını Bağdat'ta irşad faaliyetlerine devam ederek geçirdi.⁷³

13 Ramazan 599 (1203) tarihinde vefat etti ve Babü Harb Kabristanı'nda bulunan Ahmed bin Hanbel'in mezarının yanına defnedildi.⁷⁴

1.2.İlim Hayatı

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî kitapları mütalaa etmekten çok hoşlanırdı. Mütalaa ettiği kitapların yirmi binden fazla olduğunu söyler. İlim tahsil edenin mükemmele ulaşmak istiyorsa farklı alanlarda yazılmış eserleri mütalaa etmek zorunda olduğunu söyler.

Zehebî, Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'nin tefsir, hitabet ve tarih alanında mümtaz bir kimse olduğunu söyler. Fıkıhta orta seviyede, hadis metinlerine aşinalığı tam fakat hadisin sahihi ve sakimi hususunda eksik olduğunu aktarır.⁷⁵

⁷² Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi*, s. 49-50.

⁷³ Zehebî, *Siyeri Â'lami'n-Nübelâ*, Cilt, XXI, s. 376-377.

⁷⁴ Zehebî, *Siyeri Â'lami'n-Nübelâ*, Cilt, XXI, s. 365-384; İbn Hallikan, *Vefayâtü'l-Â'yân*, Cilt: III, s. 140; İbnu'l-Cezeri, *Gâyetü'n-Nihâye*, Cilt: I, s. 375; Ayrıca bakınız: Yavuz, Yusuf Şevki, Casim Avcı, “İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.

İbn Hallikan, Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'nin asrının âlimi zamanın hadis ve hitabet imamı olup birçok ilim dalı hakkında eser yazdığını söyler. Eserleri neredeyse sayılamayak seviyededir. Yazmış olduğu kitapçıkları/risaleleri ömrüne paylaştırılrsa neredeyse her güne dokuz risale düşeceğini söyler.⁷⁶

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî birçok hocadan ders almıştır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

Ebû'l-Fazl bin Nâsır es-Selâmî,

Ebû'l-Kâsım Hibetullah bin Husayn eş-Şeybanî,

Mevhub bin Ahmed el-Cevâlikî,

İbnu't-Taber Ebû'l-Kâsım Hibetullah bin Ahmed el-Harirî,

İbnü'z-Zagünî,

Abdülvehhab el-Enmatî,

Ebû Abdullah Hüseyin bin Muhammed el-Bârî',

Ali bin Abdulvâhid ed-Diynaverî,

Ahmed bin Ahmed el-Mütevekkilî,

İsmail bin Ebî Salih el-Müezzî,

Ebû Ğalib bin el-Bennâî,

Ebû Bekir Muhammed bin Hüseyin el-Mizrefî,

Ebû Ğalib Muhammed bin Hüseyin el-Mâverdî,

Ebû'l-Kâsım Abdullah bin Muhammed el-Esbehânî,

Ebû Bekir Muhammed bin Abdalbaki el-Ensârî,

İsmail bin Semerkandî,

⁷⁵ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi*, s. 52-53.

⁷⁶ İbn Hallikan, *Vefayâtü'l-Â'yân*, Cilt: III, s. 141.

Yahya bin el-Bennâî,

Ali bin Muvahhid,

Ebû Mansur bin Hayrun,

Bedru'ş-Şiyhî,

Ebû Sa'd Ahmed bin Muhammed ez-Zevzenî,

Ebû Sa'd Ahmed bin Muhammed el-Bağdadî el-Hafiz,

Ebû Suud Ahmed bin Ali bin el-Miclî,

Ebû Mansur Abdurrahman bin Zureyk el-Kazzâz,

Ebû'l-Vakt es-Siczî ve İbnu'l-Batti gibi ilim adamlarının da aralarında bulunduğu seksenden fazla âlimden ilim tahsil etti.

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî birçok öğrenciye ders vermiştir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

Talha bin Muzaffer es-Sa'lebî,

Yusuf Kendî,

Sıbt İbnü'l-Cevzî,

İbnü'd-Dübeysî,

İbnü'l-Katii,

İbnü'n-Neccar el-Bağdadî,

Abdüllatif el-Harranî ve Muvaffakuddin İbn Kudame onun meşhur öğrencilerindendir.

1.3.Eserleri

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'nin çeşitli ilim dallarında yetmişin üzerinde eser telif etmiştir. Eserlerini şöyle sıralamamız mümkündür:

Zâdü'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir. Tefsir hakkında kaleme alınmıştır.

Tezkiretü'l-Erib fi Tefsiri'l-Ğarib. Tefsir hakkında kaleme alınmıştır.

Fünûnü 'l-Efnân fi Uyûni'l-Ulumi'l-Kur'ân. Tefsir hakkında kaleme alınmıştır.

Nüzhetü'l-A'yüni'n-Nevâzir fi İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezâ'ir. Tefsir hakkında kaleme alınmıştır.

Nevâsihu'l-Kur'ân ve Mensûhuh. Tefsir hakkında kaleme alınmıştır.

el-Musaffâ bi-Eküffi Ehli'r-Rusûhi min İlmi'n-Nâsihi ve'l-Mensûhi. Tefsir hakkında kaleme alınmıştır.

Tefsirü Lugati'l-Kur'ân. Tefsir hakkında kaleme alınmıştır.

Muhtasaru Kitâbi'l-Muk'ad ve'l-mukim. Tefsir hakkında kaleme alınmıştır.

el-Müctebâ fi Ulumi'l-Kur'ân. Tefsir hakkında kaleme alınmıştır.

Ahkâmü'n-Nisâ. Fıkıh hakkında kaleme alınmıştır.

Takrirü'l-Kavâ'id ve Tahrirü'l-Fevâ'id fi Usuli Mezhebi'l-İmâm Ahmed bin Hanbel. Fıkıh hakkında kaleme alınmıştır.

Minhâcü'l-Kâsidin. Fıkıh hakkında kaleme alınmıştır.

Der'ü'l-Levm ve'd-Daym fi Savmi Yevmi'l-Ğaym. Fıkıh hakkında kaleme alınmıştır.

Müşirü'l-Garâmi's-Sâkin ila Eşrefi'l-Emâkin. Fıkıh hakkında kaleme alınmıştır.

el-Mevzu'ât. Hadis hakkında kaleme alınmıştır.

Câmi'u'l-Mesânid ve'l-Elkâb (Câmi' u 'l-Mesânid bi-Hasri'l-Esânid). Hadis hakkında kaleme alınmıştır.

et-Tahkik fi Ehâdisi't-Ta'lik (fi Ahâdisi'l-Hilâf veya fi İhtilâfi'l-Hadis). Hadis hakkında kaleme alınmıştır.

Ahbârü Ehli'r-Rusul fi'l-Fıkhî ve't-Tahdis bi-Mikdâri(Nâsihi ve)'l-Mensûh mine'l-Ahâdis. Hadis hakkında kaleme alınmıştır.

İ'lamü Ehli'l-İlm bi-Tahkiki Nâsihi'l-Hadis ve Mensûhih. Hadis hakkında kaleme alınmıştır.

el-İlelü'l-Mütenâhiye fi'l-Ehâdisi (Ahbâri)'l-Vâhiye. Hadis hakkında kaleme alınmıştır.

Esmâ'ü 'd-Du'afâ' ve'l-Vazzâ'in (Vâzi'in) ve Zikrü Men Cerehahüm mine'l-E'immeti'l-Kibâri'l-Hâfiz. Hadis hakkında kaleme alınmıştır.

el-Keşfu li-Müşkili's-Sahihayn. Hadis hakkında kaleme alınmıştır.

el-Kussâs ve'l-Müzekkirun. Hadis hakkında kaleme alınmıştır.

Âfetü Ashâbi'l-Hadis ve'r-Red ala Abdi'lmuğis (Âfetü'l-Muhaddisin). Hadis hakkında kaleme alınmıştır.

el-Has ala Hıfzi'l-İlm ve Zikru Kibâri'l-Huffâz. Hadis hakkında kaleme alınmıştır.

Meşyehatü İbni'l-Cevzî. Hadis hakkında kaleme alınmıştır.

el-Hada'ik fi İlmi'l-Hadis ve'z-Zühdiyyât. Hadis hakkında kaleme alınmıştır.

Keşfü'n-Nikâb ani'l-Esmâ' ve'l-Elkâbin. Hadis hakkında kaleme alınmıştır.

Garibü'l-Hadis. Hadis hakkında kaleme alınmıştır.

Cüz' fi'l-Esânidi'l-Münferide. Hadis hakkında kaleme alınmıştır.

Dürrü'l-Eser fi'l-Vâ'izi ve Ahâdisi Seyyidi'l-Beşer. Hadis hakkında kaleme alınmıştır.

el-Müselâat. Hadis hakkında kaleme alınmıştır.

Manzume fi'l-Ahâdis. Hadis hakkında kaleme alınmıştır.

Def'u Şübheti't-Teşbih. Akaid hakkında kaleme alınmıştır.

es-Sebât inde'l-Memât. Akaid hakkında kaleme alınmıştır.

Tezkiretü üli'l-Beşâir fi Ma'rifeti'l-Kebâir. Akaid hakkında kaleme alınmıştır.

Saydü'l-Hâtır. Akaid hakkında kaleme alınmıştır.

Telbisü İblis. Akaid hakkında kaleme alınmıştır.

el-Karâmita. Akaid hakkında kaleme alınmıştır.

el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem. Tarih hakkında kaleme alınmıştır.

Sıfatü's-Safve. Tarih hakkında kaleme alınmıştır.

Telkihu Fühûmi Ehli'l-Eser fi Uyûni't-Tarih ve's-Siyer. Tarih hakkında kaleme alınmıştır.

el-Misbâhu'l-Mudi' fi Hilâfeti'l-Müstazi. Tarih hakkında kaleme alınmıştır.

el-Vefa bi-Ahvâli'l-Mustafa. Tarih hakkında kaleme alınmıştır.

Menâkıbü 'Ömer bin el-Hattabin Tarih hakkında kaleme alınmıştır.

Siretü ve Menâkıbü 'Ömer bin Abdilaziz. Tarih hakkında kaleme alınmıştır.

Fezâilü (Menâkıbü) 'l-Hasan el-Basri. Tarih hakkında kaleme alınmıştır.

Menakıbü Ma'ruf el-Kerhi ve Ahbâruh (Fezâilü Ma'rüf el-Kerhi). Tarih hakkında kaleme alınmıştır.

Menâkıbü'l-İmam Ahmed bin Hanbel. Tarih hakkında kaleme alınmıştır.

el-'Arus (Mevlidü'n-nebi) Tarih hakkında kaleme alınmıştır.

A'mârü'l-A'yân. Tarih hakkında kaleme alınmıştır.

Fezâilü'l-Kuds. Tarih hakkında kaleme alınmıştır.

Menâkıbu Bağdad. Tarih hakkında kaleme alınmıştır.

Tenvirü'l-Gabeş fi Fazli's-Sudan ve'l-Habeş. Tarih hakkında kaleme alınmıştır.

Birrü'l-Vâlideyn. Ahlak hakkında kaleme alınmıştır.

Zemmü'l-Heva. Tasavvuf hakkında kaleme alınmıştır.

et-Tıbbü'r-Ruhâni. Tasavvuf hakkında kaleme alınmıştır.

el-Müdhiş. Tasavvuf hakkında kaleme alınmıştır.

el-Muklik. Tasavvuf hakkında kaleme alınmıştır.

Bahrü'd-Dümu'. Tasavvuf hakkında kaleme alınmıştır.

el-Mevâ'iz ve'l-Mecâlis. Tasavvuf hakkında kaleme alınmıştır.

et-Tefsıra. Tasavvuf hakkında kaleme alınmıştır.

Ruûsü'l-Kavârir. Tasavvuf hakkında kaleme alınmıştır.

Makâmât. Tasavvuf hakkında kaleme alınmıştır.

Kitâbü'l-Ezkiya. Tasavvuf hakkında kaleme alınmıştır.

Ahbârü'l-Hamka' ve'l-Muğaffelin. Tasavvuf hakkında kaleme alınmıştır.

el-Leta'it fi'l-Va'z. Tasavvuf hakkında kaleme alınmıştır.

Ahbârü'z-Zıraf ve'l-Mütemâcinin. Tasavvuf hakkında kaleme alınmıştır.

eş-Şifa' fi Mevâ'izi'l-Mülük ve'l-Ulema'. Tasavvuf hakkında kaleme alınmıştır.

Tenbihü'n-Nâ'imi'l-Umr ala Mevâsimi'l-Umr. Tasavvuf hakkında kaleme alınmıştır.

Bustanü'l-Vâi'zin ve Riyâzü's-Sâmi'in. Tasavvuf hakkında kaleme alınmıştır.

'Uyûnü'l-Hikâyât. Tasavvuf hakkında kaleme alınmıştır.

Mehâsinü'l-Âsar ve Ğarâibü'l-Ahbâr. Tasavvuf hakkında kaleme alınmıştır.

Leftetü'l-Kebed fi Nâsihati'l-Veled.⁷⁷ Tasavvuf hakkında kaleme alınmıştır.

⁷⁷ Bkz. Zehebî, *Siyeri Â'lâmi'n-Nübelâ*, Cilt: XXI, s. 365-384; Yavuz, Yusuf Şevki, Casim Avcı, "İbnu'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.

C. NESİH OLGUSU

1.1. Neshin Tanımı

1.1.1. Kökeni

Nesh/نسخ kelimesinin kökü “nakletmek, yazmak” manalarını ihtiva etmektedir.⁷⁸ Nitekim Kur’ân’ın:

وَفِي نُسخَتِهَا هُدًى وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ.

“Onların yazısında Rableri için korku duyanlara bir hidâyet ve bir rahmet vardı”⁷⁹ âyetinde nakil ve yazmak manasında ve

إِنَّا كُنَّا نَسْنَسُخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ.

“Çünkü biz yapmakta olduklarınızı yazıyorduk”⁸⁰ âyetinde de yazmak manasında kullanılmıştır. Ayrıca kopyasını/nüshasını çıkarmak ve çoğaltmak manasına gelen istinsah; ruhların başka bedende hayat bulması (reenkarnasyon) manasına gelen tenasüh; mirasta bir varisin kendisine kalan mirası alamadan ölmesi üzerine hissesinin kendi varislerine intikali anlamına gelen münasaha ve kopyalamanın kendisinden yapıldığı asıl metin olan nüsha kelimeleri de n-s-h kelimesinin türevleridir.⁸¹

Yazının nakledildiği ikinci nüshaya baktığımız zaman orjinal nüshayla arasında bir fark bulunmaz. Çünkü iki nüsha birbirinin benzeridir. Bu anlamdan hareketle lafzı ve manası aynı olan iki âyetin birbirini neshetmesi uygun olmaz. en-Nehhâs (ö. 338/950), Kur’ân-ı Kerim’de neshe konu olan âyetlerin⁸² istinsah

⁷⁸ Râğıp el-İsfahânî, Ebû'l Kasım Hüseyin bin Muhammed, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur’ân*, Dâru'l Kalem, Birinci Baskı, Dimeşk 1412, s. 801; İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed bin Mükerrer bin Ali el-Ensârî, *Lisânu'l-Arab*, Dâru's-Sadr, Üçüncü Baskı, Beyrut, Hicri:1414, cilt: III, s. 63; el-Firuzabâdî, Mecdüddin Muhammed bin Yakub, *Kâmûsu'l-Muhit*, Müessesetü'r-Risâle, Sekizinci Baskı, Beyrut, 2005, s. 261.

⁷⁹ Arâf, 7/154.

⁸⁰ Câsiye, 45/29.

⁸¹ Fahreddin Râzi, Ebû Abdullah Muhammed bin Ömer bin Hasan bin Hüseyin et-Teymî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Dâru İhya el-Turasi, Üçüncü Baskı H.1420, Beyrut, Cilt: III, s. 636.

⁸² Arâf, 7/154; Câsiye, 45/29; Hacc, 22/52; Bakara, 2/106.

manasından müştak olduğunu ifade eder.⁸³ Mekkî bin Ebî Talib, en-Nehhâs'ın hataya ve vehme düştüğünü söyler. Çünkü iki âyetin lafzen ve manen aynı olup da birbirini neshetmesi düşünülemeyeceğini aktarır. Câsiye, 45/29 âyetinde geçen n-s-h lafzının nakletmek manasında geldiğini kabul eder. Ama bu âyetin nesih konusuyla bir alakasının olmadığını söyler.⁸⁴

Lügatte nesih ayrıca izale etmek, gidermek, ortadan kaldırmak, yok etmek, bir şeyi iptal edip başkasını onun yerine koymak ve geçersiz kılmak manalarına da gelir. Araplar güneş gölgeyi giderdi/izale etti manasında (نَسَخَتِ الشَّمْسُ الظِّلَّ) derler.⁸⁵

فَيَنْسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ.

“Ama Allah şeytanın vesvesesini izale eder. Sonra Allah âyetlerini sağlamlaştırır. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir”⁸⁶ âyetinde izale manasına gelir.

مَا نَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا.

“Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz.”⁸⁷ Âyetinde nesih; bir şeyi kaldırıp onun yerine başkasını ikame ederek yeni hükmü sabit kılmak anlamına gelir. Ayrıca âyetin manasından anlaşılan onunla amel edilmesini izale etmek veya kulların kalbinden silmektir.⁸⁸

Nesih; Tebdil, tağyir, değiştirmek ve bir halden başka bir hale girmek manasına da gelir.⁸⁹ Nitekim

وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتِنٌ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ.

⁸³ en-Nehhâs, Ebû Cafer Ahmed bin Muhammed bin İsmail el-Murâdî, *en-Nâsihu ve'l-Mensûh*, Mektebetü Felâh, Birinci Baskı, Kuveyt 1408, Cilt: I, s. 58.

⁸⁴ Mekkî bin Ebî Talib, Ebî Muhammed Mekkî el-Kaysî, *el-İzâh li Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi*, Dâru'l-Menare, Cidde, s. 47-49.

⁸⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Cilt: III, s. 63; Şerif Cürçânî, Ali bin Muhammed, *et-Tarifât*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiye, Birinci Baskı, Lübnan, 1983, S. 240; el-Firuzabâdî, *Kâmûsu'l-Muhit*, s. 261.

⁸⁶ Hacc, 22/52.

⁸⁷ Bakara, 2/106.

⁸⁸ Rağîb İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 801; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Cilt: III, s. 63.

⁸⁹ el-Cevherî, Ebû Nasr İsmail bin Hammâd, *es-Sihah Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arab*, Müessesetü'r-Risale, Sekizinci Baskı, Beyrut, 2005, Cilt: I, s. 261.

“Biz bir âyeti değiştirip yerine başka bir âyet getirdiğimiz zaman -ki Allah neyi indireceğini gâyet iyi bilir- onlar Peygamber'e, "Sen ancak uyduruyorsun" derler. Hayır, onların çoğu bilmezler”⁹⁰ âyetinde tebdil manasında,

وَأِنَّهَا لَمْ تَكُنْ نُبُوءَةً إِلَّا تَنَاسَخَتْ حَتَّىٰ تَكُونَ عَاقِبَتُهَا مُلْكًا

“Hiçbir Peygamberlik yoktur ki devamında değişerek sonuçta saltanata dönüşmesin”⁹¹ hadisi şerifinde ise bir hâlden başka bir hâle girmeye veya durumunun değiştirilmesi manasında gelmiştir.⁹²

Mekkî bin Ebî Talib ve Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, nesih lafzının nakletmek, izale etmek ve tebdil anlamlarına geldiğini; şâyet nesih lafzı mutlak kullanılırsa izale/ref' manasının kastedildiğine ittifak ederler.⁹³

1.1.2. İstılahi Anlamı

Nesih, nuzül açısından önce nazil olan âyetle amel edilirken daha sonra inen başka bir âyetle amel edilip ilk âyetin terk edilmesi veya önceden uygulanan bir emrin daha sonra inen bir emirle değiştirilmesidir.⁹⁴

Şâtıbî (ö. 790/1388) ise neshi; “şer'i bir hükmün daha sonra gelen şer'i bir delille iptal edilmesi” diye tanımlamıştır.⁹⁵

Şerif Cürcânî (ö. 816/1413) neshi; “sonradan gelen şer'i delilin kendisinden önceki muhalif şer'i delili iptal etmesi” şeklinde tanımlar. Neshi mükellef açısından tebdil, Şari'nin ilmi açısından ise önceki hükmün süresinin beyanı diye tarif eder. Yahut mükellef hakkında şer'i hükmün süresinin sonunu beyan olup; şari' tarafından

⁹⁰ Nahl, 16/101.

⁹¹ İbn Hibbân, Muhammed, *el-İhsan fî Takribi Sahihi İbn Hibbân*, Müessesetü'r-Risale, Birinci Baskı, Beyrut, 1988, Cilt: XVI, s. 60.

⁹² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Cilt: III, s. 63.

⁹³ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 47-54; Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, Cemâluddin Abdurrahman bin Ali bin Muhammed, *Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi*, İmâdetü'l-İlmi'l-Bahsi, Birinci Baskı, 2003, Medine, s. 127.

⁹⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Cilt: III, s. 63; bkz. Çetin, Abdurrahman, “Nesih”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2006, Cilt: XXXII, s. 579-581.

⁹⁵ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, s. 531; Şahin, İskender, “*Tefsir İlminin Kaynakları Açısından İbn Nedim'in el-Fihrist Adlı Eseri*”, Ekev Akademi Dergisi, Sayı: 67, 2016, s.150-151.

hükümün sona ermesi malum olduğu hâlde, bildirildiği takdirde mükellef için tebdil ve tağyir anlamı taşır.⁹⁶

İsmail Cerrahoğlu ise neshi; “*bir nassın hükmünü daha sonra gelen bir nass ile kaldırmak; başka bir ifadeyle şer’i bir hükmü başka bir şer’i delil ile kaldırmak veya mukaddem tarihli bir nassın hükmünü muahhar tarihli bir nass ile değiştirmek yahut da mukaddes bir metnin ilgası*” diye tanımlar.⁹⁷

Mekkî bin Ebî Talib neshi; “*bir hükmün yerine başka hüküm konulmuş olup muayyen bir vakitte arada her hangi bir istisna harf olmadan hükmün izale edilip ilk hükümle amel etme zamanın sona ermesiyle ikinci hükümle amel edilmesi gerektiğinin beyanıdır.*” diye tanımlar. İlk gelen hüküm mensûh sonra gelen hüküm ise nâsîh diye isimlendirilir.⁹⁸ Kur’ân-ı Kerim’i peyderpey indiren Allah’ın neshle kullarına merhamet etmeyi ve yararlarını gözetmeyi murad ettiğini; Şâyet Kur’ân’ın peyderpey indirilmek yerine tek seferde indirilmiş olsaydı nâsîh ve mensûhtan bahsetmenin caiz olacağını; Çünkü aynı vakitte inen nass için “bunu yapın” – “bunu yapmayın” demenin tezat olacağını söyler.⁹⁹

Ebû’l-Ferec İbnu’l-Cevzî ise neshi; “*bir hükmün yerine başka teklifi hükmün konulmuş olmasıyla teklifi bir hükmün kaldırılması*” diye tanımlar.¹⁰⁰

1.1.3.Nesih Literatürü

Nesih meselesi hakkında birçok eser kaleme alınmıştır. Biz burada sadece her yüzyıldan birer eser zikretmekle yetineceğiz.

1. Kâtade bin Diâme es-Sedusi (ö.117/736). Eseri: *Kitâbu’n-Nâsîh ve’l-Mensûh fi Kitâbillah.*
2. Ebû Nasır Abdulvehhâp bin Atâ el-İcli el-Haffâf (ö. 204/819) *en-Nâsîh ve’l-Mensûh.*

⁹⁶ Şerif Cürcânî, *et-Tarifât*, s. 240.

⁹⁷ Bkz. Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, s. 122.

⁹⁸ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 85.

⁹⁹ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 59.

¹⁰⁰ Ebû’l-Ferec İbnu’l-Cevzî, *Nâsihi’l-Kur’ân ve Mensûhihi*, s. 127.

3. Ebû Cafer Ahmed bin Muhammed en-Nehhâs (ö. 338/949). Eseri: *en-Nâsih ve'l-Mensûh fi'l-Kur'âni'l-Kerim*.
4. Ebû'l-Mutarrif Abdurrahman bin Muhammed bin İsa bin Futays (ö. 402/1011) *el-Fesh alâ Men Ecâze'n-Nesh*.
5. Mekkî bin Ebî Talib (ö.437/1045) *el-İzâh li Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi; el-İcaz fi Nâsihi ve Mensûhi*.
6. Ebû Bekr Muhammed bin Abdillâh bin Arabî (ö. 543/1148) *el-İcaz fi Marifeti ma fi'l-Kur'âni min'n-Nâsihin ve Mensûhin*.
7. Ebû'l-Ferec Abdurrahman bin Ali bin el-Cevzî (ö. 597/1200). Eseri: *Nevâsihu'l-Kur'ân; el-Musaffa bi Eküffi Ehli'r-Rusuh bi Mikdari'n-Nâsih ve'l-Mensûh*.
8. Ebû'l-Hasan Ali bin Muhammed (İbnu'l-Hisar) (ö. 611/1214) *Nevâsihu'l-Kur'ân*.
9. Muhammed bin Mutahhar bin Yahya bin el-Murtezâ el-Mehdî ez-Zeydî (ö. 728/1237). Eseri: *Ukûdu'l-Kiyân fi'n-Nâsih ve'l-Mensûh fi'l-Kur'ân*.
10. Ahmed bin Ali bin Hacer el-Askalanî (ö. 852/1448) *Nâsihu'l-Kur'âni'l-Aziz ve Mensûhu*.
11. Celaluddin Abdurrahman bin Ebî Bekr es-Suyûtî (ö. 911/1505) *Nâsihu'l-Kur'âni'l-Aziz ve Mensûhu*.
12. Mer'î bin Yusuf bin Kudame el-Kermî (ö. 1033/1623). Eseri: *Kalâidu'l-Mercan fi'n-Nâsih ve'l-Mensûh min'el-Kur'ân*.
13. Atiyyetullah bin Atiye el-Uchurî (ö. 1190/1776). Eseri: *İrşadu'r-Rahman li Esbâbi'n-Nuzul ve'n-Nesh ve'l-Müteşâbih min'el-Kur'ân*.
14. Muhammed bin Selâme bin Abdilhâlik bin Hasan er-Reşidî (ö. 1300/1882). Eseri: *Umdetü'l-Beyân fi Zübdeti Nevâsihi'l-Kur'ân*.
15. Abdurrahman bin Muhammed el-Karadağî el-Kürdî (ö. 1335/1916). Eseri: *et-Tibyân fi'n-Nâsih ve'l-Mensûh*.
16. Dr. Mustafa Zeyd. Eseri: *en-Neshu fi'l-Kur'ân-i'l-Kerim Dirâsatên Târihiyyeten ve Nakdiyyeten*.
17. Abdu'l-Muteal el-Cebrî. Eseri: *en-Nesih fi's-Şerîati'l-İslamiyye*.

18. Talip Özdeş. Eseri: *Kurân ve Nesih Problemi*.¹⁰¹

1.2. Nesih Olayının Tarihi Seyri

Günümüzde tefsir konuları içerisinde tartışmalara mahal olan nesih konusu ilk üç asırda ihtilaf konusu olmayıp sübutu hakkında herkesin aynı fikre sahip olduğu bir meseledir. Ancak X. yüzyılın ilk çeyreğinde vefat eden Mutezile âlimi Ebû Müslim Muhammed bin Bahr el-İsfehânî (ö. 322/934) neshin Kur'ân âyetleri arasındaki varlığına karşı çıkan ilk kişi olarak bilinir.¹⁰²

Bu görüş süregelen zaman içerisinde Fahreddin Râzi (ö. 606/1210) tarafından açık olmasa da destek görmüş; ama özellikle de Ebû Müslim'in neshin Kur'ân âyetleri arasında değil de, önceki şeriatlar arasında olduğu görüşü eş-Şehristâni, Muhammed Abduh, Seyid Ahmed Han, Muhammed el-Hudâri, Muhammed Tevfik Sıdkı, Eslem Ceyrapuri, Ömer Rıza Doğrul, Süleyman Ateş ve Sait Şimşek tarafından tercih edilen görüş olmuştur.¹⁰³

Gelenekte ise nesih şer'i hükümlere başlangıç olarak görülmüştür. Neshin büyük çoğunluğu ise Medine'de gerçekleşmiştir. Nesih İslam'a yeni giren kimseleri dini sorumluklara yaklaştıran, onlara ülfet kazandıran ve kalplerin İslam'a ısındırılma süreci şeklinde algılanması olarak da görülmüştür.¹⁰⁴

İmam Şafii (ö. 204/820), "nesih" konusu üzerinde ciddiyetle duran ve ilk olarak ıstılahları vazetmeye çalışan bir bilgindir. Neshi insanlık için rahmet, hükümlerde sağlanan genişlik ve bahşedilen nimetlerin artması olarak görmüştür.¹⁰⁵ Nesih meselesi akâid meselesi olmayıp tefsir ilminde anlayış farklılığından ibarettir.

¹⁰¹ Nesih hakkında daha fazla bilgi için Bkz: Zeyd, Mustafa, *en-Neshu fi'l-Kur'ân-i'l-Kerim Dirâsatın Târihiyyeten ve Nakdiyyeten*, Dâru'l-Vefâ, Üçüncü Baskı, 1987, s. 393-550; Şimşek, Mehmet Sait, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, Kitap Dünyası Yayınları, Beşinci Baskı, Konya 2012, s. 80-86; Şahin, İskender, "*Tefsir İlminin Kaynakları Açısından İbn Nedim'in el-Fihrist Adlı Eseri*", s.150-151.

¹⁰² Fahreddin Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Cilt: III, s. 637.

¹⁰³ Demirci, Muhsin, *Tefsir Usulü*, İfav Yayınları, Otuz Yedinci Baskı, İstanbul 2015, s. 332.

¹⁰⁴ Şâtıbî, Ebû İshak İbrahim bin Musa, *el-Muvâfakât fi Usuli's-Şeriatı*, Thk: Abdullah Draz, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiye, Lübnan, Birinci Baskı 2004, s. 529.

¹⁰⁵ Şafii, Muhammed bin İdris, *er-Risâle*, Mektebetu Halebî, Mısır, Birinci Baskı 1940, s. 106.

Bu sebeple İsmail Cerrahoğlu neshi inkâr etmenin küfrü gerektirmediğini ifade etmiştir.¹⁰⁶

A. Neshi Caiz Görenler ve Delilleri

Neshin âyetler arasında olduğunu düşünenler bazı âyetleri delil olarak zikrederler. Neshin varlığına delil olarak kabul edilen Nahl, 16/101; Bakara, 2/106 ve Ra'd, 13/39 âyetlerini inceleyeceğiz.

Neshi caiz görenler şu âyeti delil gösterirler:

وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزَّلُ قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتَرٍ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

“Biz bir âyeti değiştirip yerine başka bir âyet getirdiğimiz zaman -ki Allah neyi indireceğini gâyet iyi bilir- onlar Peygamber'e, "Sen ancak uyduruyorsun." derler. Hayır, onların çoğu bilmezler.”¹⁰⁷

Mekkî bin Ebî Talib ve Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî bu âyeti hükmün zail olup yerine başka bir âyetin konmasına cevaz veren nesih için açık bir nass olduğunu söylerler. Ayrıca bu âyetin **نَسَخَتِ الشَّمْسُ الظِّلَّ** “güneş gölgeyi giderip yerine geçti” anlamında bir şeyin giderilip yerine başka nassın geçmesini de ifade ettiğini söylerler.¹⁰⁸

Neshi caiz görenler ikinci delil olarak şu âyeti delil getirirler:

مَا نُنسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz. Allah'ın gücünün her şeye hakkıyla yettiğini bilmez misin?”¹⁰⁹

Mekkî bin Ebî Talib, **مَا نُنسَخُ مِنْ آيَةٍ** metnini “bir âyet hükmünün kaldırılması” diye açıklar.¹¹⁰ Bu âyeti neshe delil olarak değerlendirmekle birlikte Kur'ân'ın Kur'ân'la neshinin caiz olduğuna delalet eden açık bir nass olarak görür. Âyetin

¹⁰⁶ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Yirmi Sekizinci Baskı, Ankara, 2016, s. 125.

¹⁰⁷ Nahl, 16/101.

¹⁰⁸ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 61-62; Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, Cilt: II, s. 584.

¹⁰⁹ Bakara, 2/106.

¹¹⁰ Mekkî bin Ebî Talib, *el-Hidâye ila Bulûğu'n-Nihâye*, Câmietu'ş-Şârika, Birinci baskı, s. 385.

manasını “âyet hükmünün ref’ edilip tilavetinin kalkması veya hüküm ve tilavetinin kaldırılıp ibadet hususunda daha uygun ve kolay bir âyetin gelmesi yahut amel hususunda aynı ama mükâfat açısından daha değerli bir benzerinin gelmesi.” diye açıklar. Tercihe şayan olanında bu anlam olduğunu söyler.¹¹¹ Ayrıca bu âyette geçen نَسَخ kelimesinin if’al babından kıraatinin olmasını da neshin varlığına delil gösterir.¹¹²

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, âyette geçen neshten üç şey murad edilebileceğini söyler. Ya lafız ve hükmün kaldırılması yâ da bir âyetin/nassın başka bir âyetle değiştirilmesi yahut hükmün kaldırılmasıyla beraber lafzın kalması kastedilmiş olabilir.¹¹³ Ulemanın Kur’ân’da mensûhun bulunduğu dair icma’ ettiğini söyler. Kur’ân’da nâsîh ve mensûhun bulunmadığını savunan kimselerin kabul görmemiş bir kesim olduğunu aktardıktan sonra bu kesimin Kur’ân’ın nassına ve ümmetin icma’ına muhalif davrandığını söyler. Bakara, 2/106 âyetinide neshe delil olarak aktarır.¹¹⁴

Neshi caiz görenler üçüncü delil olarak şu âyeti getirirler:

يَمْحُو اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُنْبِئُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ

“Allah dilediğini siler, dilediğini de sabit kılıp bırakır. Ana kitap (Levh-i Mahfûz) O’nun yanındadır.”¹¹⁵

Mekkî bin Ebî Talib bu âyet hakkında Hz. İbn Abbas vasıtasıyla âyete “Allah kitabında dilediği hükümleri, bedelli olsun ya da olmasın siler. Dilediği hükümleri de silmeden ve neshetmeden olduğu gibi bırakır.” anlamını verir. Ayrıca “Ana kitap (Levh-i Mahfûz) O’nun yanındadır.” kısmı için “neshedilen ve değiştirilen âyet ve hükümler onu yanındadır. Neshe uğramayan ve değişikliğe uğramayan âyet ve hükümler de onun katındadır.” manasında Hz. İbn Abbas’tan nakilde bulunur. Bu âyet Kur’ân âyetleri arasında ortaya çıkan neshin cevazına delalet eder.¹¹⁶

¹¹¹ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 62.

¹¹² Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 62. Daha fazla bilgi için Bkz. Mekkî bin Ebî Talib, *el-Keşfu an Vucûhi'l-Kırâati's-Seb'ati*, s. 257- 260.

¹¹³ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabiye, Birinci Baskı, Beyrut 1412, Cilt: 1, s. 98.

¹¹⁴ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi*, s. 119.

¹¹⁵ Ra'd, 13/39.

¹¹⁶ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 60-61.

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, Ra'd, 13/39 âyetini “Allah Kur’ân’da dilediğini tebdil ederek nesheder, dilediğininide sabit bırakarak onu neshetmez; tebdil edilen de sabit bırakılan da kitaptadır” diye açıklayarak neshe delil olduğunu aktarır.¹¹⁷ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, neshin aklen caiz olduğunu savunur. Neshin cevazını teklife dayandırarak açıklar. Teklif sorumlu tutanın/mükellifin isteğine yâda mükellefin maslahatına dayanır. Mükellifin kullarını dilediği hükümle belli bir süreyle sorumlu tutup daha sonra da o hükmü ref’ edip başka hükümle sorumlu tutması aklen uygundur. Neshin mükellefin maslahatı açısından belli bir süre için maslahat ifade ederken belli bir sürenin sona ermesiyle maslahatın ortadan kalkması aklen uygundur.¹¹⁸

1.1.Neshin Şartları

Bir âyetin neshe konu olabilmesi için bazı şartlar gerekir. Eğer bu şartlar olmazsa neshin gerçekleşmesi gibi bir durumdan bahsedilemez. Mekkî bin Ebî Talib, önceki şeriatler ve cahiliye döneminde yerleşik düzene ait olan yanlış uygulamaların iptal edilmesini nesih konusuna dâhil etmez.¹¹⁹

Neshin şartları şunlardır:

Nâsîh, mensûhtan lafız açısından veya tarih itibarıyla sonra gelmiş olmalıdır. Hüküm hakkında geçen iki hükmün birbirine muarız olması yani cem ve te’vil ile bağdaştırılamaz olmalıdır. Nâsîh, mensûhtan senet itibarıyla daha kuvvetli olmalı veya aynı kuvvette olmalıdır.¹²⁰

Nâsîh ve mensûhun haber ifade etmemesi gerekir. Çünkü bir konudan verilen haberin daha sonra neshedilmesi haberin yalan veya yanlış olduğu vehmine sevkeder. Ancak haber kalıbında olup da bir hükmü ifade etmek amacıyla söylendiyse neshi caizdir.¹²¹

¹¹⁷ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur’ân ve Mensûhihi*, s. 121-125.

¹¹⁸ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur’ân ve Mensûhihi*, s. 112.

¹¹⁹ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 107.

¹²⁰ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur’ân ve Mensûhihi*, s. 135-137; Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 113.

¹²¹ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, s. 131-132; Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 124.

Hükmü ifade eden âyette ebediyete delalet eden bir lafzın olmaması gerekir. Eğer ebediyet ifade eden bir lafız varsa bu âyet artık muhkem olup neshe muhatap olmaz. Neshe konu olan hükmün, inanç ve ahlak prensipleri ile alakalı olmaması gerekir. Aksi takdirde nesih caiz değildir.¹²²

Bu şartların tamamı nâsîh ve mensûh olan nassta mevcut olduğu takdirde neshten bahsedilebilir. Şâyet şartlardan herhangi biri eksik olursa neshten söz edilemez.

1.2.Neshedilmesi Caiz Olanlar ve Olmayanlar

Allah kullarının göğsünden Kur’ân-ı Kerim’in tümünü neshetmeye kadir olduğu gibi bütün hükümleri bedelsiz bir şekilde kaldırmaya da muktedirdir. Bu sözü adeta “*Muhakkak dileseydik biz sana vahyettiğimizi tamamen ortadan kaldırırdık*”¹²³ âyeti destekler.¹²⁴

Neshedilmesi caiz olanların hüküm, farz, emir, nehiy, hadler veya dünyevi ukubatlar ile alakalı olması gerekir. Bu saydıklarımız hakkında nesih söz konusu olabilir. Hükümlerde asıl olan neshe uğramamalarıdır. Neshi gerektirecek bir delil ile ancak neshe uğrayabilirler. Bu, âlimlerin genelinin dile getirdiği bir husustur. Anlatılanlardan anlaşılacağı üzere ahkâm ifade etmeyen konuların neshedilmesi caiz değildir.¹²⁵

Neshi caiz olmayan konular; Allah’ın geçmiş ve gelecek hakkında vermiş olduğu haberler, Allah’ın mü’minlere vaat ettiği şeyler, geçmiş ümmetlerin kıssaları, kıyamet ile alakalı olan cennet, cehennem, hesap, ceza, ba’s ve haşr meseleleri, Göklerin ve yerin yaratılışı, Allah’ın sıfatları, ebediyet kaydının dâhil olduğu hükümler, Mü’minlerin ebedi cennete girmesi ve kâfirlerin ebedi cehenneme girmesi vb. konularda nesih caiz değildir.

¹²² Ebû Zehra, Muhammed, *İslam Hukuku Metodolojisi Fıkıh Usulü*, Fecr yayınları, On Birinci Baskı, Ankara 2013, s.167-168.

¹²³ “وَلَئِنْ شِئْنَا لَنُدْهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِهِ عَلَيْنَا وَكِيلًا” “*Andolsun, dileseydik biz sana vahyettiğimizi tamamen ortadan kaldırırdık; sonra bu konuda bize karşı kendine hiçbir yardımcı da bulamazdın.*” İsra, 17/86.

¹²⁴ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 65.

¹²⁵ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 66; Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi*, s. 135-137.

Bunların tamamı bedelli veya bedelsiz yani yerine bir hüküm getirilsin veya getirilmesin neshi caiz değildir. Ancak muradı ilahi bunları nesh etmek isteseydi buna muktedirdir.¹²⁶

Kur'ân'da haber ifade eden âyetlerin neshe konu olması verilen haberin doğruluğunu sorguladır. Şâyet verilen haber neshe uğrarsa önceden verilen haberin yanlış olduğunu ortaya çıkarır. Buna binaen Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî sadece haber ifade eden nassların neshe konu olmasının caiz olmadığını söyler. Haber ifade eden nassların neshine cevaz veren kimselerin muteber bir dayanağının olmadığını söyler.¹²⁷

1.3.Neshin Çeşitleri

1.3.1.İslam ve Önceki Şeriatler Arasında Meydana Gelen Nesih

Kur'ân-ı Kerim'in önce gelen semavi kitapları neshetmesi hakkında âlimler ittifak etmiştir. Neshi caiz görmeyenler de Kur'ân'ın önceki şeriatleri neshettiğine hem fikirdir. Neshin âyetler arasında değil de şeriatler arasında gerçekleştiğini söylerler.¹²⁸

İslam dini önceki şeriatlerden bazı hükümleri neshetmiştir. Bu tür neshin vukuunda herhangi bir hilaf söz konusu değildir. Yahudilere bazı hayvanlar haram kılınmıştır. Bunu Kur'ân-ı Kerim şöyle açıklar: “*Yahudilere tırnaklı hayvanların hepsini haram kıldık. Sığır ve koyunların ise, sırtlarında veya bağırsaklarında bulunanlar ya da kemiklerine karışanlar dışındaki içyağlarını (yine) onlara haram kıldık. İşte böyle, azgınlıkları sebebiyle onları cezalandırdık. Biz elbette doğru söyleyenleriz.*”¹²⁹ Önceden Yahudilere bazı tırnaklı hayvanlar helal kılınmıştı. Zulmetmeleri sebebiyle Allah tarafından tümü onlara haram kılındı.¹³⁰ Hâlbuki İslam'da tırnaklı olan deve, deve kuşu vb. hayvanlar helal kılınmıştır. Yine Yahudi şeriatinde taaddüdü zevcatta sınır yok iken, İslam dini taaddüdü zevcatı sınırladı.

¹²⁶ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 66.

¹²⁷ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi*, s. 131-132.

¹²⁸ Fahreddin Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Cilt: III, s. 637; Demirci, *Tefsir Usulü*, s. 332.

¹²⁹ وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفْرٍ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا إِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَا أَوْ الْحَوَائِيَا أَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ “ ذَلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِبَغْيِهِمْ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ” Enam, 6/146; Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, s. 164.

¹³⁰ ez-Zemahşerî, Cârullah Ebû'l Kâsım Mahmud bin Ömer bin Ahmed, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzil*, Dâru'l-Kutubi'l-Arabiyye, Beyrut, 1407(hicri), Üçüncü Baskı, Cilt: II, s. 75.

Allah zamana, mekâna ve şartlara göre değişen bazı ameli hükümleri kaldırmıştır. Ancak ahlaki değeri olan ve inanç esaslarını barındıran hususları asla değiştirmemiştir. İnsanlar için değişikliğe/neshe uğramayacak temel dini konular bunlardır. Şu âyet bu temel değerleri şöyle tasvir eder: “*Dini dosdoğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin!*” diye Nuh’a emrettiğini, sana vahyettiğini, İbrahim’e, Musâ’ya ve İsa’ya emrettiğini size de din kıldı. Fakat senin kendilerini çağırdığın şey (İslam dini), Allah’a ortak koşanlara ağır geldi. Allah, ona dilediğini seçer. İçtenlikle kendine yönelenleri de ona ulaştırır.”¹³¹

1.3.2. Metni Mensûh Hükümü Baki Olan Nasslar

Tilaveti kaldırılmış olup ameli açıdan yürürlükte olan bazı hükümler vardır. Bu hükümler aynı zamanda metni mensûh olmuş fakat ameli açıdan sürdürülebilirliğini korumuştur. Biz burada getireceğimiz misallerle hükümü tartışmayı arzulamıyoruz. Çünkü fukaha vereceğimiz misalleri de delil kabul edip topluma uygulanacak fıkhi muhakemelerde bulunmuştur. Vereceğimiz misallerin Kur’ân’a aidiyeti hususunda ortaya çıkan şüpheleri ifade etmeyi arzuluyoruz. Özellikle de recim âyeti olarak meşhur olan rivâyet hakkında söylenen ihtilafları zikrederken recmin hükmünü inkâr etmiyoruz. Çünkü recmin delili sadece bu rivâyet değildir.¹³² Neshin metni mensûh olup da hükümü baki olan kısmının en meşhur örneği recim âyeti olarak bilinen şu rivâyettir:

“Hz. Ömer bin Hattâb şöyle demiştir: İnsanların başından uzun bir zaman geçer de biri çıkıp recim hakkında Allah’ın kitabında bir şey bulamadım diyerek; Allah’ın farzlarından bir farzı terk ederek sapıtmasından endişe ediyorum. Dikkat edin! Şüphesiz ki recim haktır. Kişi evli olur da zina yaptığına dair delil ortaya çıkarsa veya evli bir bayan kocası olmayan tarafından gönül rızasıyla ilişkide bulunup hamile olursa veya kişi itirafta bulunursa recmedilir. Ben Kitapta “*erkek ve*

¹³¹ شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ *Şûrâ*, 42/13; Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi*, s. 113-114. Ayrıca Bkz. Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, s. 164.

¹³² Şimşek, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, s. 109-111; Şahin, İskender, “*Dünya Hayatı Çerçevesinde Kur'ân'da Yer Alan Fiilî Cezalar*”, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 15, sayı 2, 2013 s. 93-96.

bayan zina yaptığı zaman Allah'tan bir ceza olarak ikisini recim edin” âyetini okudum. “Hz. Peygamber recmetti, biz de ondan sonra recmettik.”¹³³

Bu rivâyete baktığımız zaman neredeyse birçok muteber hadis kaynağı bizzat nakletmiştir. Fukaha da recmin dayanağı olarak bu rivâyeti kullanmıştır. Mekkî bin Ebî Talib bu rivâyette geçen bölüm hakkında mensûhun kısımlandırılması hakkında şöyle söyler: “Allah resmi mushafta tilavetini bedelsiz olarak kaldırmıştır. Fakat hafızalarda metni baki kalmıştır. İcma’ onun tilaveten Kur’ân’dan bir cüz olmasını engellemiştir. Aynı zamanda icma’ en hükmü baki kalmıştır.”¹³⁴

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, metni mensûh ve hükmü baki olarak değerlendirilen bu rivâyetin farklı varyasyonlarını aktarmaktan başka bir şey söylemiyor.¹³⁵

1.3.3. Metni Baki Hükmü Mensûh Olan Nasslar

Neshin kısımları içinde en çok örneği olan kısımdır. Metni baki hükmü mensûh olan nasslar içerisinde meşhur olan içkinin tedrici şekilde neshedilmesinden bahsedeceğiz. Mekke döneminde Müslümanlara içki haram kılınmamıştı. Müslümanların içki içmeleri konusunda bir hüküm gelmemişti. İçki birçok emir ve yasaktan farklı olarak aşamalı olarak yasaklandı. Neshi kabul edenlerle kabul etmeyenler arasındaki ihtilaf konusu içki hususunda tedricilik tekrar uygulanıp uygulanamayacağıdır. Neshi kabul edenler Maide, 5/90’ın son hüküm olduğunu ve kıyamete kadar bu şekilde hüküm vereceğine dair görüş bildirmişlerdir. Fukaha da bu minvalde had cezası tatbik etmiştir.¹³⁶ İçkinin haram kılınma serüveni dört aşamada tamamlanır.

İçkinin tedrici olarak yasaklanması:

¹³³ حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَمُحَمَّدُ بْنُ الصَّبَّاحِ قَالَا: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ: لَقَدْ خَشِيتُ أَنْ يَطُولَ بِالنَّاسِ زَمَانٌ حَتَّى يَقُولَ قَائِلٌ: مَا أَجْدُ الرَّجْمَ فِي كِتَابِ اللَّهِ، فَيَصْلُوا بِتَرْكِ قَرِيبَةٍ مِنْ قَرَائِصِ اللَّهِ، أَلَا وَإِنَّ الرَّجْمَ حَقٌّ، إِذَا أَحْصِنَ الرَّجُلُ وَقَامَتِ الْبَيْتَةُ، أَوْ كَانَ حَمْلًا أَوْ اعْتِرَافًا، وَقَدْ قَرَأْتُهَا الشَّيْخُ وَالشَّيْخَةُ إِذَا زَنَبَا قَرَأْتُهَا اللَّهُ، «فَارْجُمُوهُمَا الْبَيْتَةَ» «رَجَمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَرَجَمْنَا بَعْدَهُ

¹³⁴ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 67.

¹³⁵ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi*, s. 167-168.

¹³⁶ et-Taberî, İbn Cerir, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risale, Birinci Baskı, Beyrut 2000, Cilt: XVII, s. 240-241; en-Nesefî, Ebû'l-Berakât Abdullah bin Ahmet, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, Yasin Yayinevi, Birinci baskı, İstanbul 2012, Cilt: I, s.126.

İçkiden ilk defa Mekkî bir sure olan Nahl, 16/67’de bahsedilmiştir. Allah şöyle buyuruyor:

*“Hurma ağaçlarının meyvelerinden ve üzümlerden hem içki, hem de güzel bir rızık edirsiniz. Elbette bunda aklını kullanan bir toplum için bir ibret vardır.”*¹³⁷

İçkinin haram kılınışının ikinci aşamasından Bakara, 2/219 âyeti bahseder. Allah şöyle buyuruyor:

*“Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: “Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için (bazı zahiri) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür.”*¹³⁸

İçkinin haram kılınışının üçüncü aşamasından Nisa, 4/43 âyeti bahseder. Allah şöyle buyuruyor:

*“Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın.”*¹³⁹

İçkinin haram kılınışının dördüncü aşamasında Maide, 5/90 ile içki artık kesin olarak haram olur. Allah şöyle buyuruyor:

*“Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.”*¹⁴⁰

Cumhur bu âyetle içkinin ebediyen haram olduğuna hükmeder. Hz. Peygamber’in vefatından beri bu âyet ışığında içki içen her Müslümana had cezası uygulanmıştır. Had cezası hususunda bir tedricilik uygulanmamıştır.¹⁴¹

Mekkî bin Ebî Talib ve Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'nin bu konudaki düşüncelerini ikinci bölümde aktaracağız.

¹³⁷ “وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ” Nahl, 16/67.

¹³⁸ “يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِنَّهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا” Bakara, 2/219.

¹³⁹ “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ” Nisa, 4/43.

¹⁴⁰ “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأُرْزَاقُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ” Maide, 5/90.

¹⁴¹ Taberi, *Câmi 'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Cilt: X, s. 564; Ebû'l-Berakât en-Neseî, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, Cilt: I, s.126.

1.3.4. Metni ve Hükümü Mensûh Olan Nasslar

Metni ve hükümü mensûh olupta Kur'ân'da bahsi geçmeyen bazı rivâyetler vardır. Bu rivâyetlerin Kur'ân'a aidiyeti tartışmaya açıldığı için bu kısımda zikri geçer. Neshin bu kısmı için Hz. Aişe'nin rivâyetiyle bize ulaşan emzirme âyetini zikredeceğz. Rivâyet şöyledir:

Hz. Aişe'den rivâyet edildiğine göre; *“Allah kişinin on emmeyle haram olması hakkında âyet inzal etmişti. Daha sonra on emme beş belli emmeyle nesholundu. Hz. Peygamber vefat etti; yine Kur'ân'dan okunmaya devam ediliyordu.”*¹⁴²

Mekkî bin Ebî Talib bu rivâyetin metnen ve hükmen kaldırıldığını söylemiştir. Metnen Kur'ân'dan sayılmasını icma' engellemiştir. Bu gibi rivâyetlerden hareketle takip edilecek yöntem sahih rivâyetleri elde etmekten geçer. Ümmet on emmenin geçerli olmayacağına icma' etmiştir. Hiçbir fakih tarafından bu şekilde amel edilebileceğine dair hüküm verilmemiştir.¹⁴³ On emme rivâyeti hakkında getirilen eleştiriler hükmi açıdan sorgulanması değil de Kur'ân'a aidiyeti hususunda olmuştur.¹⁴⁴

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, Hz. Aişe'nin emzirme hakkında geçen rivâyetini zikretmekle beraber bu konu hakkında kendi fikrinide dolaylı bir şekilde beyan ediyor. Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, emzirme rivâyetini Hanefi, Maliki, Şafii ve Hanbeli mezheplerinin söylediği *“şâyet Hz. Peygamber'in vefatından sonra emzirme rivâyeti okunmuş olsaydı mushafa yazılarak bize nakledilirdi. Eğer Kur'ân'a ait olupda mushafa yazılmadan kalsaydı bu takdirde mushafa yazılmayanında mushaftakini neshetmesi caiz olurdu. Ama bu düşünce muhaldir”* diyerek Kur'ân'a ait olmayıp fakat emzirme hususunda delil olarak kabul edildiğini aktarır.¹⁴⁵

¹⁴² حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ حَزْمٍ، عَنْ عَمْرَةَ بِنْتِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا قَالَتْ: «كَانَ فِيهَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ مِنَ الْقُرْآنِ عَشْرَ رَضَعَاتٍ يُحْرَمْنَ، ثُمَّ نَسِخْنَ بِخَمْسِ مَعْلُومَاتٍ يُحْرَمْنَ، فَتَوَفَّى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُنَّ مِمَّا يُقْرَأُ مِنَ الْقُرْآنِ» Sünenü Ebî Davud, Nikâh, 11.

¹⁴³ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 69; Tütün, Sevgi, *et-Taberi'nin Câmiu'l-Beyân İsimli Eserinde Hz. Aişe'den Yapılan Rivayetlerin Tespiti ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 1999, s. 59-60.

¹⁴⁴ Bkz. el-Cebrî, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh Beyne'l-İsbât ve'n-Nefiy*, s. 37-39.

¹⁴⁵ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, s. 168-169

1.4.Nesih, Tahsis ve İstisna Arasındaki Farklar

Nesih, herhangi bir aracı harf gelmeden belli bir zamanda mensûh olan hükmün tamamının veya bir kısmının bedelli ya da bedelsiz bir şekilde izale edilmesidir. Mensûh ile amel etmenin sona erdiği ve nâsîh ile amelin başladığının beyanıdır.¹⁴⁶ Tahsis ise bir delile istinaden âmî umum anlamından çıkarıp, kapsamında bulunan bir kısım fertlere hasretmektir.¹⁴⁷ İstisna ise illa harfi vasıtasıyla âmînin umum anlamını daraltmaktır. Ayrıca istisna müstesna minhe bitişik olmak zorundadır.¹⁴⁸

Nesih, tahsis ve istisna arasındaki farklar şunlardır:

Neshe konu olan hükmün müddetinin beyan edilmesine nesih denir. Yani ilk hükmün son bulup ikinci hükmün başladığını ifade eder. Tahsis ise genel olan lafzın kapsamını daraltarak bazı fertlere hasretmeyi ifade eder.

Nâsîhin mensûhtan ayrı olması gerekir. Tahsis ise muhassastan ayrı olabildiği gibi bitişik de olabilir. İstisna ise illa harfi aracılığıyla müstesna minhe bitişik olmak zorundadır.¹⁴⁹

Nesih, haber ifade eden konularda olmaz. Fakat tahsis ve istisna haber ifade eden konularda da olabilir.¹⁵⁰

Neshin gerçekleşebilmesi için şâri'in hitabı olması gerekir. Amm lafzın tahsise uğrayabilmesi için şer'i, akli delil veya karinelere herhangi biriside olabilir.

Kıyasa başvurarak yapılacak tahsis caizdir; ancak kıyastan hareketle nesih caiz değildir.

Tahsise uğramadan önce amm lafzın delaletiyle gelecekte amel edilme durumu söz konusu olabilir. Ama mensûh olan ile gelecekte amel edilmez.

İstisna ve tahsis hükmün kapsamını daraltırken, nesih hükmü kaldırır.¹⁵¹

¹⁴⁶ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 85.

¹⁴⁷ Şaban, Zekiyüddin, *Usulü Fıkıh*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2015, Yirmi İkinci Baskı, Çev: İbrahim Kâfi Dönmez, s.349.

¹⁴⁸ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 85.

¹⁴⁹ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 86.

¹⁵⁰ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 87; Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi*, s. 131-132.

İfade edilen farklılıklara bakıldığı zaman nesih, tahsis ve istisnanın birbirinden farklı konular olduğu görülecektir. Birbirleriyle olan münasebetleri elbette ki vardır. Ancak her görülen muarıza tahsis veya nesih diyerek kolayca kaçılmamalıdır. İyice araştırılıp nesih mi yoksa tahsis mi olduğuna hükmedilmelidir.

1.5.Nesih ve Bedâ Arasındaki Farklar

Nesih meselesinin Kalam ana bilim dalıyla arasındaki ortak konulardan birisi de bedâ kavramıdır. Neshi bedâ olarak görenler Allah hakkında bir noksanlık olarak görmüşlerdir. *"Gizli bir şeyin sonradan ortaya çıkması, kişinin bir konuda beliren birkaç görüşten birini tercih etmesi"* manasına gelen bedâ, terim olarak *"bilinen bir görüşün öyle olmadığı ortaya çıktıktan sonra o görüşün değiştirilmesidir."*¹⁵² Kalam ilmi açısından ise bedâ terimi *"Allah'ın, belli bir şekilde vuku bulacağını haber verdiği bir olayın daha sonra başka bir şekilde gerçekleşmesi"* şeklinde de tarif edilir.¹⁵³ Bedâ görüşü Allah hakkında düşünülemez. Çünkü Allah'ın kadim olan ilmine terstir. Nesih ise zaman, mekân ve şartlar gözetilerek topluma uygun olan hükümlerin birden veya peyderpey bildirilmesidir. Yoksa kulluk için sözkonusu olan deneme yanılma yoluyla bir hükmün emredilip daha sonra önceki hükmün yanlış olduğuna kanaat getirip değiştirmek değildir. Nesih şer' en hükmün son bulunduğu beyanıdır. Şari' açısından neshedilen hükmün ne zaman son bulacağı malumdur. Ancak bize bildirilmediği sürece mensûh ile amel etmeye devam ederiz. Neshin insana bakan yönü mensûh ile amelin sona ermiş olmasıdır. Artık kul cihetinden tebdil ve tağyir olur.¹⁵⁴

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, neshi aklen ve şer' en caiz olduğunu ve neshin bedâ kavramıyla bir bağının olmadığını Cumhurdan aktarır. Yahudiler ise nesih hakkında birbirinden farklı üç fikir ileri sürmüşlerdir. Kimi Yahudiler neshin aklen ve şer' en caiz olmadığını ve neshin bedâ olduğunu söyler. Kimi Yahudilerse neshin aklen caiz

¹⁵¹ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi*, s. 133. Ayrıca bkz: eş-Şevkânî, Muhammed bin Ali bin Muhammed bin Abdullah el-Yemenî, *İrşâdu'l-Fuhûl ila Tahkiki'l-Hakki min İlmi'l-Usul*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, Birinci Baskı 1999, Thk: Ahmed Azv İnâye, Cilt: II, s. 352-354.

¹⁵² Cürçânî, *et-Tarifât*, s. 43.

¹⁵³ İlhan, Avni, "Bedâ", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1992, Cilt: V, s. 290-291.

¹⁵⁴ Cürçânî, *et-Tarifât*, s. 240.

ama Hz. Musa'nın “*benden sonra şeriatım neshe uğramaz*” sözü sebebiyle neshin şer' en vâki olamayacağını savunur. Yahudilerden kimisi neshin aklen ve şer' en caiz olduğunu düşünürken aynı zamanda Hz. İsa'nın ve Hz. Muhammed'in nübüvvetinde ihtilafa düşmüşlerdir.¹⁵⁵

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, neshi mükellefe emredilen hükmün ileride değişebileceğinin bilinmesi diye açıklarken; Bedâyı da emredilen hükmün ebediyet kastedilerek konulup önceden bilinmeyen bir durum sebebiyle emredilen hükümden vazgeçmek diye açıklar. Neshe muhatap olan hükmün önceden sıhhatine zarar verecek her hangi bir durum yoktu. Neshten önce yapılanlar geçerlidir. Bedâ ise ilk hükmün yanlışlığı/fasit olduğu anlaşılıp yapılanın geçersiz olmasına denir. Bedâ ilk hükmün hatalı olmasını ikinci hükmün doğru olmasını gerektirir.¹⁵⁶

Mekkî bin Ebî Talib, Allah'ın her emredicinin üzerinde olduğunu, olacak olanı meydana gelmeden önce bildiği gibi nasıl meydana geleceğini ve ne kadar süre içerisinde baki kalacağını da bileceğini söyler. Bu duruma Hz. İbrahim ve Hz. İsmail hakkında geçen kurban olayını örnek verir. Şöyleki imtihan amacıyla Hz. İbrahim Hz. İsmail'i kesmekle emrolundu daha sonra ise kurban olarak koç kesmesi istendi. Hâlbuki Hz. İsmail'in kesilmesinide koçun kesilmesinide Allah emretti. Bu iki emirde Allah'ın muradı ve emriydi. Allah'ın kelamı ihtilafsız bir şekilde birdir. Fakat ihtilaf Hz. İbrahim'in farklı iki zamanda farklı iki emirle muhatap olmasıdır. Emirlerin değişken olması Allah'ın ilminde bir değişikliği değilde hüküm için belirlen müddetin sona ermesi olduğunu söyler.¹⁵⁷

1.6.Neshe Uğramış Âyetlerin Sayısı

Neshe konu olan âyetlerin sayısında âlimler arasında ittifak sağlanamamıştır. Her âlim kendi içtihadı seviyesine göre bazı âyetleri nâsih bazılarını da mensûh saymıştır. İctihadi seviye derken bunun indi sözlerle olmayacağını herkes bilir. Her âlim nesihi ameliyesi için Kitaptan olsun veya sünnetten olsun delil getirmek zorundadır. Neshedilen âyetlerin sayısını beş yüze çıkaran olduğu gibi, beşe düşüren

¹⁵⁵ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi*, s. 109-111.

¹⁵⁶ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi*, s. 116-117.

¹⁵⁷ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 57.

de olmuştur. Bazı âlimler seyf âyetiyle (Tevbe, 9/5) ¹⁵⁸ sabır, bağışlama ve öğüt vermeyi ifade eden yüz yirmi dört âyetin neshe uğradığını söylemiştir.¹⁵⁹ Suyuti (ö. 911/1505) neshe uğrayan âyetlerin sayısını yirmiye kadar indirmiştir.¹⁶⁰ Dihlevi (ö.1230/1815) de Suyuti'nin mensuh saydıklarını inceledikten sonra bunu beşe kadar düşürmüştür.¹⁶¹

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, nice tefsir yazarlarının nâsih-mensûh meselesiyle alakalı olmayan konuları dâhil ederek yanılığa düşmelerinden dolayı eleştirir. es-Süddi (ö. 127/745) ve Hibetullah'ın (ö. 410/1019) da bu hataya düştüklerini söyler.¹⁶²

B. Neshi Caiz Görmeyenler ve Delilleri

Neshin âyetler arasında mı yoksa sadece şeriatler arasında mı olduğu hususu ihtilaf konusu olmaya devam ediyor. Neshin şeriatler arasında olması gerektiğini düşünenler âyetler neshin Kur'ân'ın evrenselliğine zarar verdiği gibi âyetler arasında teâruzu sebebiyet vereceğini söylerler. Buna istinaden âyetlerin kendi şartları olduğu takdirde uygulanabilirliğinin söz konusu olacağı kanısına varmışlardır.

1.1.Neshi Caiz Görmeyenlerin Delili ve Neshten Anladıkları

Neshin Kur'ân âyetleri arasında meydana gelmediğini savunanlar neshi ilk kez Ebû Müslim Muhammed bin Bahr el-İsfehânî'nin¹⁶³ (ö. 322/934) reddettiğini

¹⁵⁸ فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرْمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَأَحْضُرُوهُمْ وَأَفْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ “ *Haram aylar çıkınca bu Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayıp hapsedin ve her gözetleme yerine oturup onları gözetleyin. Eğer tevbe ederler, namazı kılıp zekâtı da verirlerse, kendilerini serbest bırakın. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.*”

¹⁵⁹ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi*, s. 465

¹⁶⁰ Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman bin Ebî Bekir, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, el-Heyetü'l-Mısriyye, 1978, Cilt: II, s. 23.

¹⁶¹ ed-Dihlevî, Şah Veliyyullah Ahmed bin Abdurrahim, *el-Feyzu'l -Kebîr fî Usûli'l-Tefsir*, Dâru's-Sahva, Kahire 1986, s. 93; Demirci, *Tefsir Usulü*, s. 234.

¹⁶² Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi*, s. 104-107.

¹⁶³ Ebû Müslim diye meşhur olan Ebû Müslim Muhammed bin Bahr el-İsfehânî 868 yılında dünya geldi. Devlet işleriyle meşgul olan Ebû Müslim, önce kâtiplik yaptı. Daha sonra 912 yılında divânü'l-haracın başına getirildi. 933 yılında da İsfehân'a vali olarak atandı. 934 yılında vefat etti. Ebû Müslim tefsir, hadis, nahiv ve şiir gibi ilimlerle meşgul oldu. Mutezile mezhebine mensuptur. Kaleme alıp da bize

zikrederler. Mustafa Zeyd, hicri IV. asırda yaşayan Ebû Müslim'in Kur'ân âyetleri arasında neshi inkâr ettiğini aktarır. Neshi iddia edilen âyetleri te'vil etmek veya aralarındaki teâruzü gidererek mücadele etmeye çalıştığını söyler. Neshin vukuunu inkâr etmemiş sadece Kur'ân âyetleri arasında olmayacağını ifade eder. Çünkü neshin Kur'ân âyetleri arasında bulunması durumunda Fussilet, 41/42 âyetiyle bir teâruzun ortaya çıkacağını söylemiştir.¹⁶⁴ Ancak şeriatler arasında neshin gerçekleştiğini kabul etmiştir. Yani neshin şeriatler arasında vuku bulduğunu ama âyetler arasında olmadığını söylemiştir.¹⁶⁵

1.2.Neshi Caiz Görenlerin Getirdiği Delillere Verilen Cevaplar

Neshi caiz görmeyenler zikri geçen Nahl, 16/101 âyetinin âyetler arası nesh meselesine delil olmadığını söylerler. Bu âyet hakkında göze çarpan iki husus vardır. Bir âyetin neshe konu olabilmesi için öncelikle ahkâm hakkında olmalıdır. Bu âyet Mekkî olup Mekke'de ise neshe konu olacak bir âyet henüz nazil olmuş değildir.¹⁶⁶

Göze çarpan ikinci husus dil ile ilgilidir. Âyette geçen “*Biz bir âyeti değiştirip yerine başka bir âyet getirdiğimiz*” ile anlaşılan âyetlerin mekân veya zaman itibariyle yer değiştirmesidir. Âyetlerin mekân itibariyle yer değiştirmesinden maksat Kur'ân'ın peyderpey indirilmesi sebebiyle sonradan nazil olan surelerin veya âyetlerin takdim-tehir yolu ile yerlerinin değiştirilmesidir. M. Sait Şimşek neshten murad edilenin takdim-tehir olma ihtimalinin zayıf olduğunu söyler.¹⁶⁷ Ancak âyette zaman değişikliğinin kastedilmiş olması ihtimalini daha kuvvetli bulur. Âyette geçen آيَةً lafzı ile murat edilen Risalet'tir. Yani Hz. Peygamber'in gönderilmesiyle kendisinden önce gönderilen Resullere nazil olan şeriatın nesh olup geçerliliğinin

ulaşamayan iki eseri vardır. Bunlar tefsir ilmine dair *Câmi'u't-Te'vil li Muhkemi't-Tenzil* adlı eseri ve hadis ilmine dair *en-Nâsîh ve'l-Mensûh* adlı eseridir. Maalesef bu iki eseri günümüze yetişememiştir. Bu eserler hakkındaki malumatı âlimlerin eserlerinde yapmış oldukları iktibas ve atıflardan öğreniyoruz. Bkz. Hamevî, *İrşâdu'l-Erîb ila Marifeti'l-Edib*, Cilt: 6, s. 2437; Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zunun*, Cilt: 2, s. 1920; Cebeci, Lütfullah, “*Ebû Müslim İsfahânî*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000, Cilt: XXII, s. 509.

¹⁶⁴ “لا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَثْرِيلاً مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ” “Ona ne önünden ne de ardından batıl gelemez. O, hüküm ve hikmet sahibi, övülmeye lâyık olan Allah tarafından indirilmiştir.”

¹⁶⁵ Zeyd, Mustafa, en-Neshu fi'l-Kur'ân-i'l-Kerim, s. 50-51.

¹⁶⁶ Şimşek, Mehmet Sait, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, Kitap Dünyası Yayınları, Beşinci Baskı, Konya 2012, s. 89.

¹⁶⁷ Şimşek, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, s. 90.

sona ermesidir. Bu âyet Mekke devrinin son döneminde nazil olmuştur. Bu dönemde Mekke müşrikleri Medine Yahudileri ile irtibata geçip Yahudilerden İslam ile mücadele edebilmek için yardım talep etmişlerdir. Bu âyeti kerimeyle Müslümanlar daha Medine'ye hicret etmeden önce diğer semavi dinlerin nesholup yürürlükten kaldırıldığını öğrenmiş oldu. Siyak-sibak açısından bu âyettin akabinde gelen;

*“And olsun ki biz onların, "Kur'ân'ı ona bir insan öğretiyor" dediklerini biliyoruz. İma ettikleri kimsenin dili yabancıdır. Bu Kur'ân ise gâyet açık bir Arapça'dır”*¹⁶⁸ âyeti bu iddiayı destekler mahiyettedir.¹⁶⁹ Ebû Müslim Muhammed bin Bahr el-İsfahânî (ö. 322/934) “âyet” lafzı ile şâyet Kur'ân âyeti kastedilse dahi neshin vuku bulduğuna değil de neshin imkânına delil olduğunu ifade eder.¹⁷⁰

Neshi caiz görmeyenler Bakara, 2/106 âyetinin de neshe delil olmadığını söylerler.

Bilindiği gibi âyette nesih bir şarta bağlanmıştır. Fakat Kur'ân'da bu üslupla ifade edilip vuku bulamamış nice şartlar vardır. Bu âyet hicretin öncesinde nazil olmuştur. Hâlbuki Mekke'de neshi ihtiva eden âyetler henüz nazil olmamıştır.¹⁷¹ Siyak ve sibaka bakıldığı takdirde Yahudileri konu edinen bir bahiste geçmektedir. Bakara 2/105'te geçen Yahudilerin karşı çıktığı iyilikten maksat, nübüvvet veya İslam'dır.¹⁷² Yahudiler Tevrat'ın Allah tarafından gönderildiğini, hükümlerinin değişikliğe uğramadığını ve vermiş olduğu hükümden caymayacağını ifade ederler.¹⁷³ O hâlde Bakara 2/105'ten sonra gelen âyetin neshten maksadı, önceki semavi kitapların neshidir.¹⁷⁴ Bilindiği üzere Kur'ân'ın hiçbir yerinde “âyet” kelimesi ile Kur'ân âyeti kastedilmemiştir. Şâyet âyet kelimesi müfret geldiyse mucizeyi, eğer çoğul geldiyse âyet anlamını ifade eder. Âyet lafzı, sonu ve başı belli olan, uzun veya kısa, bir harf, birkaç kelime veya cümleden oluşan Allah'ın sözleri manasına gelir. Bakara, 2/106 âyetiyle murad edilen de “âyet” lafzının müfret

¹⁶⁸ Nahl, 16/103. “وَلَقَدْ نَعَلْمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِّسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ”

¹⁶⁹ Şimşek, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, s. 91.

¹⁷⁰ Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, s. 171.

¹⁷¹ Şimşek, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, s. 92.

¹⁷² el-Mâtûridî, Ebû Mansur, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, Kahire, 1971, Cilt: I, s. 243.

¹⁷³ Yazır, Elmalı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul 1979, Cilt: I, s. 456.

¹⁷⁴ Şimşek, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, s. 93.

manasıdır.¹⁷⁵ Ebû Müslim el-İsfehânî'nin (ö. 322/934) bu âyette geçen “âyet” lafzından murad edilenin Hz. Peygamber'e verilen mucize olduğunu söylemesi bu iddiayı destekler. Ayrıca âyet sonunun başka bir olaydan bahsetmesi de bunu kuvvetlendirir mahiyettedir.¹⁷⁶

Ra'd, 13/39 âyetinin de neshle bir bağlantısı yoktur. Mezkûr âyetin geçtiği Ra'd suresinin nerede nazil olduğu hakkında ihtilaf olup, kuvvetle ihtimal olunanın Mekke'de nazil olmasıdır. Üslup ve muhteva açısından da Mekkî surelere benzerlik arz eder. Mekkî âyetlerin neshe muhatap olmaması aşikârdır. Âyetin siyak ve sibakına bakıldığı takdirde neshle bir alakasının olmadığı ortaya çıkacaktır. Bilindiği üzere risaleti gönderen ve önceden göndermiş olduğu risaletin geçerliliğini sona erdiren Allah'tır. Bu âyette Allah önceki Peygamberlerin risâletlerine bir ömür biçmiş ve bu sürenin sona erdiğini ifade etmiştir.¹⁷⁷

Neshin ayetler arasında olmadığını savunanlar Hz. Ömer'in recm rivâyeti hakkında verdikleri cevaplar şunlardır:

Toplum için önemli bir konu hakkındaki âyet metninin kaldırılıp hükmünün bırakılması hikmet açısından anlaşılmaz.

Farklı rivâyetlerin oluşu lafzen mütevatir olmadığına delildir. Mütevatir olmayan rivâyet Kur'ân'ı neshedemez.¹⁷⁸

Üslubu Kur'ân nazmına benzememektedir.

Şâyet bu metin tilaveten nesholduysa Hz. Ömer'in bu rivâyeti Kur'ân'a yazdırmaması nasıl mümkün olabilir? Cevap olarak burada Hz. Ömer'in Allah'ın emrine muhalefeti söz konusudur. Ya da Hz. Ömer, bu rivâyetin lafzen neshinden habersizdir.

Bu rivâyet hakkında şu iki yoldan biri üzerinde durulabilir:

- a) Hz. Ömer bu hükmün önceki şeriatlerde mevcut olduğunu kastetmiş ve ileriki zamanda bunu Kur'ân'da göremeyen

¹⁷⁵ Şimşek, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, s. 95.

¹⁷⁶ Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, s. 171.

¹⁷⁷ Şimşek, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, s. 95- 96.

¹⁷⁸ ez-Zerkeşî, Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed bin Abdullah bin Bahâdır, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru İhya 1957, Cilt: II, s. 36.

Müslüman bunu inkâr edebilir ihtimaliyle söylemiş olabilir. Bunu Kur'ân'a not ve zeyl kabilinden saymıştır.

b) Bu rivâyet uydurma kabul edilir.¹⁷⁹

Âyetler arasında nehsi kabul etmeyenler içkinin tedrici bir şekilde haram kılınp inen son âyetin kıyamete kadar geçerli olup diğer iki âyetin mensûh olmasına kabul etmezler. İçki âyetleri arasında neshin vaki olmadığını savunanlar, bunu ilahi kaynaklı tedrici metodun güzel örneklerinden saymışlardır. Günümüzde de benimsenmesi gereken metodun bizatihi kendisidir. Çünkü bu yöntem, çağdaş tıp tedavilerinde alkol bağımlılarına uygulanan yöntemin aynısıdır.¹⁸⁰ Şimşek, içkinin haramlığının tedriciliği hususunda cumhurun son âyetle hükmetmelerinin sebebini Nahl, 16/67'nin içkiyi helal kıldığı vehme düştükleri iddiasındadır. Hâlbuki ilk âyet içkinin helallik veya haramlığından ziyade içki yasaklanması için atılan ilk adımdır.¹⁸¹ Toplumun kazanmış olduğu alışkanlıkları birden terketmesi yerine tedricilik takip edilerek alışkanlıklar ortadan kaldırılabilir. Yapılan bu yorumlardan içki şimdi içilsin daha sonra terk edilsin anlaşılmasın. Bilakis Kur'ân içkiden kurtulma yolunu bizzat kendi bize göstermiştir.¹⁸²

İçki bir hastalık olup kişinin onu aniden bırakabilmesi çok zor olur. Eğer şartlar oluşursa tedriciliğin tekrar uygulanması gerektiğini dile getirmişlerdir. İçki ve benzeri kötü alışkanlıklar hakkındaki âyetler, aynı şartlar söz konusu olursa bu aşamalar devreye girer ve geçerlilik kazanır. Bu âyetlerin kıyamete kadar mensûh sayılması mümkün değildir.¹⁸³

Son olarak on emme rivâyeti hakkında dile getirdikleri cevaplar ise şunlardır:

On emme rivâyeti hakkında getirilen eleştiriler hükmi açıdan sorgulanması değil de Kur'ân'a aidiyeti hususunda olmuştur. Biz de fikhi hükümleri zikretmekten ziyade Kur'ân'a aidiyeti hususunda el-Cebrî tarafından getirilen eleştirileri maddeleştirerek serdetmeye çalışacağız.

¹⁷⁹ Demirci, *Tefsir Usulü*, s. 339.

¹⁸⁰ Erbaş, Muammer, *Kur'ân-ı Kerim'in İnsan Ve Dünya Merkezli Oluşu*, Altın Kalem Yayınları 2013, s. 256.

¹⁸¹ Şimşek, Muhammed Sait, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Kitap Dünyası Yayınları, On İkinci Baskı, İstanbul 2014, s. 329.

¹⁸² Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s. 330.

¹⁸³ Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s. 331.

el-Cebrî, Hz. Aişe'nin rada' rivayeti için şu eleştirileri getirir:

Kur'ân âyeti olarak nazil olduğu söylenmiş fakat tevatür derecesine ulaşamamıştır. Bu rivâyeti Hz. Aişe dışında rivâyet eden kimse yoktur.

Hz. İbrahim'in dininden miras kalan bir hüküm olabilir.

Önceki şeriatlerin hükmü olabilir veya onlardan Arap adetlerine sızmış olabilir.

Eğer murat edilen İslami bir emir olsaydı söyleniş tarzı daha açık olurdu.

Bu rivâyette asıl maksat on emme değildir. Asıl maksat haramlık için sebebin oluşmasıdır. Çünkü burada usulcülerin anlattığı gibi ne izale vardır ne de müddetin beyanı vardır.

Bu hadis şeri bir hükmün ispatı için yetersizdir. Çünkü kullanılan lafızların delaleti katıyet ifade etmez.

İki emzirmeyle süt hısımlığının oluştuğuna hükmeden Hz. Ali ve Hz. İbn Abbas'ın habersiz olduğu bir rivâyet nasıl sahih olabilir.¹⁸⁴

Neshin Kur'ân âyetleri arasında değilde diğer semavi dinler arasında olduğunu savunanların verdikleri cevaplar bunlardır.

¹⁸⁴ Bkz. el-Cebrî, Abdulmuteal Muhammed, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh Beyne'l-İsbât ve'n-Nefiy*, Mektebetü Vehbe, İkinci Baskı 1987, s. 37-39.

İKİNCİ BÖLÜM

A. MEKKÎ BİN EBÎ TALİB VE NESHE YAKLAŞIMI

1.1. Tefsir İlmine Bakışı ve Tefsir Metodu

Mekkî bin Ebî Talib, tefsir ilmi, kıraat ve tefsir usulüyle alakalı birçok eser kaleme almıştır. Kıraat ilmi hususunda mümtaz bir konumdadır. Tefsirciliğini *el-Hidâye ila Bulûğu'n-Nihâye* adlı eserinden tespit etmeye çalışacağız.

Mekkî bin Ebî Talib, *el-Hidâye* adlı eserinde Sahabi, Tabiin'den görüşler zikreder. Daha sonra gelenlerden ise uygun gördüğü görüşleri zikreder. Me'sur olarak Hz. Peygamber'in hadislerindeki senetsiz bir şekilde aktarır. Tefsirinde sadece rivâyetle yetinmeyip uygun gördüğü yerlerde dirâyet yöntemini de kullanmıştır. *el-Hidâye*'sinde Ulûmu'l-Kur'ân konularına, kıraat, nahiv ve sarf gibi konulara temas eder. Kur'ân'da geçen garib kelimeleri açıklar.

el-Hidâye adlı eseri için Muhammed bin Ali el-Udvufî'nin Ulumu'l-Kur'ân hakkında yazdığı *el-İsti'nâ*, Ebû Cafer et-Taberî'nin *el-Câmi'i fi Tefsiri'l-Kur'ân*, Ebû Cafer en-Nehâs'ın *İ'râbu'l-Kur'ân* ve Zeccâc'ın *Me'ani'l-Kur'ân* adlı eserlerden istifade ettiğini söyler.¹⁸⁵

Mekkî bin Ebî Talib, *el-Hidâye* adlı eserinde salt rivâyetçiliğe yeltenmemiş olup rivâyetler arasında mukayesede bulunup aralarında tercihte bulunuyor. Tefsirinde naklettiği rivâyetlerde geçen garip kelimeleri de açıklıyor.¹⁸⁶ Âyet hakkında geçen fıkhi hükümleri de rivâyetlere dayanarak açıklıyor. Desteklediği hükmü de delillere dayanarak izah eder.¹⁸⁷ *el-Hidâye*'sinde ir'âb tahlillerini açıklarken nahve vukufiyetini ispatlarcasına açıklamalarda bulunuyor.¹⁸⁸ Muhatabının anlaması için soru-cevap şeklinde izahatlarda da bulunuyor.¹⁸⁹ Kıraatle

¹⁸⁵ Mekkî bin Ebî Talib, *el-Hidâye ila Bulûğu'n-Nihâye*, s.72-76.

¹⁸⁶ Mekkî bin Ebî Talib, *el-Hidâye ila Bulûğu'n-Nihâye*, s.77-79

¹⁸⁷ Mekkî bin Ebî Talib, *el-Hidâye ila Bulûğu'n-Nihâye*, s.82-87.

¹⁸⁸ Mekkî bin Ebî Talib, *el-Hidâye ila Bulûğu'n-Nihâye*, s.87-103.

¹⁸⁹ Mekkî bin Ebî Talib, *el-Hidâye ila Bulûğu'n-Nihâye*, s.102.

ilgili bir konu geçince diğer eserlerine müracat edilmesini tavsiye ediyor.¹⁹⁰ Bazen surelerin fazileti hakkında rivâyetleri naklediyor.¹⁹¹

1.2. Neshe Dair Yazdığı Eserinin Değerlendirilmesi

Mekkî bin Ebî Talib *el-İcaz fi Nâsihi ve'l-Mensûhi* adıyla nesih konusu ele alıyor. Fakat eser günümüze ulaşmıştır. Ayrıca *el-İzâh fi Nâsihi'l-Kur'ân'i ve Mensûhihi* adlı eserinde nesih meselesi için kaleme alıyor. Konuyu anlatırken bazen *el-İcaz'a*, *el-Hidâye* ve *el-Keşf* adlı eserlerine atıfta bulunuyor.¹⁹²

Mekkî bin Ebî Talib farklı coğrafi bölgeleri gezerken duyduğu ve okuduğu nesih tartışmalarını *el-İzâh fi Nâsihi'l-Kur'ân'i ve Mensûhihi* adlı eserinde incelemeye çalışmıştır. Neshine dair rivâyet bulunan tüm âyetleri zikretmeye çalışmıştır. Bazen nesih iddialarını açıklamaya çalışırken fikihi veya kelami konulara dalarak adeta neshi okuyucuya unutturmuştur.

Nesih hakkında nakilde bulunurken sadece isim zikrederek yetinmiştir. Akatarımında bulunduğu eseri zikretmemiştir. Kendisi IV. asırda yaşamış olması sebebiyle nakilde bulunduğu kimseler genellikle Müttekaddimun dönemi âlimleridir.

Mekkî bin Ebî Talib nesih hakkında eser yazan Kâtade b. Diâme es-Sedusî (ö.117/736), Ebu Bekr Muhammed b. Müslim b. Şihab ez-Zührî¹⁹³ (ö.124/742), Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem¹⁹⁴ (ö. 182/798), Ebu Ubeyd b. Kasım b. Sellâm el-Herevî¹⁹⁵ (ö. 224/839), Ebu Bekr Muhammed b. Kasım el-Enbârî¹⁹⁶ (336/947) ve Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed en-Nehhâs'ın¹⁹⁷ (ö. 338/949) eserlerinden nakilde bulunmuştur.

¹⁹⁰ Mekkî bin Ebî Talib, *el-Hidâye ila Buluğu'n-Nihâye*, s.103.

¹⁹¹ Mekkî bin Ebî Talib, *el-Hidâye ila Buluğu'n-Nihâye*, s.117.

¹⁹² Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 62.

¹⁹³ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 142.

¹⁹⁴ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 60.

¹⁹⁵ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 47.

¹⁹⁶ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 153.

¹⁹⁷ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 47.

Mekkî bin Ebî Talib Tabiin dönemi âlimlerinden Mücahid bin Cebr (H. 104), Âmir bin Şurahbil (H. 105), Ebû Muhammed el-Hilâlî ed-Dehhâk (H. 105), Tâvus bin Keysân (H. 106), Ata bin Ebî Rebâh (h. 114), Hişam bin Urve (H. 145), Abdulmelik bin Habib (h.139) ve daha nice Tabiinden nakilde bulunur.

1.3. Eşi Vefat Eden Bayanların İddet Durumu

Eşi vefat eden bayanın durumu için İslamın ilk döneminde Bakara, 2/240 âyeti nazil olur. Bakara, 2/240 âyetinde Allah şöyle buyuruyor:

*“İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için, evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler. Ama onlar (kendiliklerinden) çıkarlarsa, artık onların meşru biçimde kendileri ile ilgili olarak işlediklerinden dolayı size bir günah yoktur. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”*¹⁹⁸

Bu âyet eşi vefat eden bayana vasiyet yolu ile bir yıllık nafakanın eşinin malından verilmesini vacip kılar. Ayrıca âyetten anlaşılan bayanın vefat etmiş eşinin evinde evlenmeden ve evinden çıkmadan bir yıl kalması gerektiği anlaşılır. Daha sonra bu âyet Nisa, 4/11, 12 âyetleri ve Hz. Peygamber’in “*mirasçıya vasiyet yoktur*”¹⁹⁹ hadisi ile neshedildi. Ayrıca bir yıllık iddet süresi de dört ay on gün olan süre ile nesholundu.²⁰⁰

Bakara, 2/234 âyetinde Allah şöyle buyuruyor:

“İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler. Sürelerini bitirince artık kendileri için meşru olanı

¹⁹⁸ وَالَّذِينَ يَتُوفَوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي “ Bakara, 2/240.

¹⁹⁹ حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ شُعَيْبٍ بْنُ شَابُورٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ يَزِيدَ بْنِ جَابِرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ، أَنَّهُ - حَدَّثَهُ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: إِنِّي لَتَحْتَ نَاقَةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْبِلُ عَلَيَّ لِعَابِهَا فَسَمِعْتُهُ يَقُولُ: «إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَعْطَى كُلَّ ذِي حَقٍّ حَقَّهُ، أَلَا لَا وَصِيَّةَ لَوَارِثٍ»

²⁰⁰ Taberi, İbn Cerir, *Câmi' u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1405. Cilt: V, s. 252; Ebû'l-Berakât en-Nesefî, Abdullah bin Ahmet, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, Yasin Yayinevi, Birinci baskı, İstanbul 2012. Cilt: I, s.201; Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 182.

yapmalarında size bir günah yoktur. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.’’²⁰¹

Cumhura göre bu âyet aynı surenin 240. âyetini neshetmiştir. Bakara, 2/234 âyeti nâsîh ve Bakara, 2/240 âyeti mensûh sayılmıştır. Mekkî bin Ebî Talib ve Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî cumhurun görüşüne katılmışlardır.²⁰²

Mekkî bin Ebî Talib bu iki âyet hakkında şunları söyler:

Bu iki âyetin Mushaf tertibi nesih konusunda farklılık arz eder. Nesih hususunda asıl olan, mensûhun önce nâsîhin ise sonra gelmesidir. Ama Kur'ân'ın tertibinde Bakara, 2/234 âyeti önce geldiği gibi Bakara, 2/240 âyeti ise sonra gelmiştir.

Nâsîh ve mensûhun aynı surede olması garipsenebilir. Şâyet nâsîh ve mensûh olan âyetler farklı surelerde olsalar ve tertip açısından nâsîh, mensûhun önünde olsada nesih inkâr edilemez. Neshe konu olanların çoğunluğu bu şekildedir. Çünkü sureler nüzul tertibine göre sıralanmış değildir. Mekkî olan bir surenin kendisinden sonra nazil olan Medeni sureden sonra geldiği görülebilir.

Burada tertip açısından önce gelen Bakara, 2/234. âyeti daha sonra gelen Bakara, 2/240. âyetini neshetti. Görünen o ki tertip açısından önce gelen kendisinden sonra geleni neshetti.

Mekkî bin Ebî Talib bu durumu garip bulmasına rağmen 2/234 ile 2/240 âyetleri arasında neshin olduğu kanısına varmıştır.

Mekkî bin Ebî Talib akla şöyle bir eleştiri geldiği takdirde: “Bakara, 2/234 âyeti nâsîh olmayıp sadece kendisinden sonra inen âyetin kapsamını noksanlaştırmıştır.” şöyle cevap verilebileceğini söyler: Eğer bu âyet sadece kapsamı azaltıyor ise Enfal, 8/65 âyetinin de bu şekilde yorumlanması gerekir. Cumhurun vurguladığı gibi Bakara, 2/240 âyetinin mensûh olması daha doğrudur. Çünkü burada ayrı olarak nazil olan bir hüküm vardır. Hükümün izale olması ile yerine başka bir hüküm vaz' edilmiştir.²⁰³

²⁰¹ وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا فَإِذَا بَلَغَ أَجَلُهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ “ Bakara, 2/234.

²⁰² Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 182.

²⁰³ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 183, 184.

Ayrıca *el-Hidâye ila Bulûğu'n-Nihâye* adlı eserinde Bakara, 2/240 âyetinin mensûh olduğunu aktarıp neshe uğrayanın hem iddet hem de vasiyet olduğunu söyler. İddetin Bakara, 2/234 âyetiyle ve vasiyetinse miras âyetiyle neshe uğradığını aktarır.²⁰⁴

1.4. Müslümanın Önceki Şeriatlar ile Amel Etmesi

İslam ümmetinden önce de Allah yolunu şaşırılmış ümmetlere, onları doğru yola sevk edecek ve dalâletin karanlığından kurtaracak Peygamberler ve kitaplar göndermiştir. Bilindiği gibi önceki ümmetler bizlere emredilen hükümlerden farklı olan hükümlerle emrolundular. Onlara emredilen helaller ve haramlar İslam ümmetine nazaran farklılık arz eder. Şeriatlerin birbirinden farklı olması sebebiyle insanların bütün şeriatlerle amel etmesi güçleşir. Bir ümmete haram kılınan bir hüküm diğer bir ümmete helal kılınmıştır. Öyleyse “İslam ümmeti önceki ümmetlerin emroldukları hususlarla muhatap mıdır?” sorusu akla gelebilir. Bu soruya Allah’ın şu âyeti ile cevap verilebilir:

“Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol koyduk.”²⁰⁵

Bu âyeti kerimeden de anlaşıldığı gibi Hz. Peygamber döneminden önceki her ümmete bir şeriat emredildi. Her ümmet emrolunduğu şeriat ile mükelleftir.²⁰⁶ Her mükellefin kendi şeriatı ile amel etmesi gerekir. Başka bir âyette ise Allah şöyle buyuruyor:

“İşte, o peygamberler, Allah’ın doğru yola ilettiği kimselerdir. (Ey Muhammed!) Sen de onların tuttuğu yola uy. De ki: “Bu tebliğe karşı sizden bir ücret istemiyorum. O (Kur’ân), bütün âlemler için ancak bir uyarıdır.”²⁰⁷

Bu âyette Hz. Peygamber ve ümmetinin önceki milletlere uyması gerektiği anlaşılıyor. Bu düşünce eksik anlaşılan tarafı bu âyette emredilen önceki şeriatlerin ameli hükümleri değildir. Bilakis burada muradı ilahinin uyulmasını istediği konular

²⁰⁴ Mekkî bin Ebî Talib, *el-Hidâye ila Bulûğu'n-Nihâye*, s. 787-788; 806.

²⁰⁵ “لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا” Maide, 5/48.

²⁰⁶ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Cilt: III, s. 384-385; el-Beyzâvî, Nasiruddin Ebû Said Abdullah bin Ömer, *Envaru't-Tenzil ve Esrau't-Te'vil*, Daru İhyau Turasi Arab, Beyrut 1418, Birinci Baskı, Cilt: II, s. 129; Mekkî bin Ebî Talib, *el-Hidâye ila Bulûğu'n-Nihâye*, s. 1771.

²⁰⁷ “أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهِدَاهُمْ افْتَدِهْ قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ” Enam, 6/90.

şeriatlerin değişmesiyle hükümlerinin değişmediği akidevi ve ahlaki konulardır. Önceki ümmetlere Allah'a, Resullerine, meleklerine ve kitaplarına iman etme hususunda uymak gerekir. Yoksa ameli konularda onlara uymak güç yetirilemez bir zorluğu insanlara yüklemek olur.²⁰⁸

Kur'ân-ı Kerim'de geçen Sâd, 38/44 âyetini burada incelemek istiyoruz. Bu âyet İslam'dan önceki şeriatlerde geçen bir hükümden bahsediyor. Bu konu hakkında Allah şöyle buyuruyor:

“Şöyle dedik: “Eline bir demet sap al ve onunla vur, yeminini bozma.” Gerçekten biz Eyyub’u sabreden bir kimse olarak bulduk. O ne güzel bir kuldu! O, Allah’a çok yönelen bir kimse idi.”²⁰⁹

Hz. Eyüb’ün yemini²¹⁰ olarak meşhur olan bu âyette Allah yeminin bozulmaması için Hz. Eyüb’e yol göstermiştir. Edilen yemin, içerisinde yüz adet sap olan demet ile vurulması durumunda yeminin ifa edileceği bildirilmiştir. Yeminin bu şekilde ifası sadece Hz. Eyüb’e hastır.²¹¹

Mekkî bin Ebî Talib bu âyet hakkında rivâyet edilen nesih iddiaları hakkında neshin ancak İslam şeriatı ve önceki şeriatler arasında olduğunu ifade eder. İslam şeriatının kendinden önceki şeriatlere ait olan ameli hükümleri neshetmiştir. Ancak akidevi ve ahlaki konulara temas eden âyetlerin neshi söz konusu olamaz. Şâyet bir kimse bir şahsa yüz defa vuracağına dair yemin etse ve bu yemini Hz. Eyüb’ün yaptığı gibi yüz dallı bir demetle vursa yeminini ifa etmiş olmaz. Çünkü yemin ancak kastedilmiş olan fiilin yapılması ile ancak olur.²¹²

²⁰⁸ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 393; Mekkî bin Ebî Talib, *el-Hidaye ila Buluğu'n-Nihaye*, s. 2096.

²⁰⁹ “Sâd, 38/44. وَخَذُ بِيَدِكَ ضِعْفًا فَاضْرِبْ بِهِ وَلَا تَحْنُثْ إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ”

²¹⁰ Hz. Eyüb hastalıkla imtihan olduğu dönemde eşinin gecikmesi sebebiyle “Allah beni bu hastalıktan kurtarırsa eşime yüz deynek vuracağım” diye yemin eder. Hz. Eyüb sağlığına kavuşunca Allah ona “Eline bir demet sap al ve onunla vur, yeminini bozma” diye vahyeder. Bkz. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Cilt: XXI, s. 212; Mekkî bin Ebî Talib *el-Hidâye*'sinde bu konuda sadece Hz. Eyyüb kıssasını anlatmaya çalışmış. *el-Hidâye ila Buluğu'n-Nihâye*, s. 6254-6264.

²¹¹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Cilt: XXI, s. 212-213; el-Beyzâvî, *Tefsiru Beyzâvi*, Cilt: V, s. 31.

²¹² Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 392-395.

1.5. Müslüman Ordunun Müşrik Ordusuna Karşı Sayısal Durumu

Müslümanların zayıf olduğu bir dönemde Allah şöyle buyurmuştur:

*“Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et. Eğer içinizde sabırlı yirmi kişi bulunursa, iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer içinizde (sabırlı) yüz kişi bulunursa, inkâr edenlerden bin kişiye galip gelirler. Çünkü onlar anlamayan bir kavimdir.”*²¹³

Bu âyet ile Allah bir Müslümanın on müşriğe denk olduğunu bildirmiştir. Bu emir ashaba ağır geldi. O dönemde Müslümanlar sayı olarak azdı. Kuvvet açısından da zayıf durumdaydılar.²¹⁴

Müslümanların sayısı ve kuvveti artınca Allah şu âyeti inzal etti:

*“Şimdi ise, Allah yükünüzü hafifletti ve sizde muhakkak bir zaaf olduğunu bildi. Eğer içinizde sabırlı yüz kişi olursa iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer içinizde (sabırlı) bin kişi olursa, Allah'ın izniyle iki bin kişiye galip gelirler. Allah, sabredenlerle beraberdir.”*²¹⁵

Bu âyet ile Allah Enfal, 8/65 âyetini neshetti. Allah Müslümanların sorumluluğunu bu âyet ile hafifletti ve azalttı. Çünkü ilk âyetle gelen on müşriğe karşı bir Müslümanın sorumluluğunu hafifletip iki müşriğe karşı bir Müslümanın mücadele etmesi gerektiğini emretti. Ayrıca Mekkî bin Ebî Talib bir Müslümanın on müşriğe veya daha fazlasına karşı savaşmasının caiz olduğu hükmüne ulaşmış ve biz Müslümanların, mensuhu yapmak veya terk etmek arasında muhayyer bırakıldığımızı bildirmiştir.²¹⁶

Mekkî bin Ebî Talib nâsihin kısımlarını sayarken Enfal, 8/65 ve Enfal, 8/66 âyetleri arasındaki nâsih-mensuh ilişkisine değinmiş ve her iki âyetin de farziyet ifade ettiğini belirtmiştir. Farza delalet eden nâsih bir hükmün, farz olan mensuh bir hükmü neshetmesidir. Ayrıca o, metnen Mushafta bulunan bu iki âyet arasında Müslümanlar için serbestliğin bulunduğunu dile getirmiştir. İlk önce nazil olan Enfal,

²¹³ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا “*Enfal, 8/65.*” بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ

²¹⁴ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 300-301; Mekkî bin Ebî Talib, *el-Hidâye ila Buluğu'n-Nihâye*, s. 2876.

²¹⁵ الْآنَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوا أَلْفِينَ بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ “*Enfal, 8/66.*”

²¹⁶ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 73, 301.

8/65 âyetinin hükmünü terk etmek veya hükmüyle amel edilmesi arasında serbest bırakıldığımızı söylemiştir.²¹⁷

1.6. Seyf Âyeti

Müfessirler tarafından, müşriklerle savaşılmasını, onların bulunduğu yerde öldürülmesini vbin hususları emreden Tevbe, 9/5 âyetine Seyf âyeti veya diğer adı olan Kîtâl âyeti demiştir. Bu âyetin umum ifade ettiğini savunlara göre önceden müşriklere hoşgörü göstermeyi ve onlara fırsat vermeyi ifade eden âyetler mensuh olmuştur. Nesih hususunda gevşek davranan bazı âlimler seyf âyetine dayanarak neredeyse yüz yirmi dört âyeti mensuh saymışlar.²¹⁸ Tevbe, 9/5 âyetinin husus ifade ettiğini savunanlar ise bu âyetin antlaşmayı bozan müşrikler için olduğunu söyleyip nesih meselesine dâhil olmaması gerektiğini söylerler. Bu âyetin umum manasında alınması durumunda Allah'ın muradına aykırı davranılmış olup dinde aşırılığa kaçılmış olcağını söylerler.²¹⁹

Allah nübüvvet vazifesi ile Hz. Peygamber'i gönderdiği zaman ilk dönem olan Mekke devrinde Müslümanlar sayıca az ve kuvvet açısından da zayıf durumdaydılar. Bu dönemde Allah Müslümanlara müşriklerden yüz çevirmeyi, onların verdikleri eziyetlere sabretmeyi, onlara hoşgörü ile yaklaşmayı ve onları bağışlamayı emretmiştir. Bu durumun, müşriklere verilen müddetin sona ermesi, Müslümanlar hakkındaki hüküm ve hikmet tamamlanıncaya dek süreceği bildirilmiştir. Müslümanlar bu vaziyette Mekke devrini sürdürdü. Müslümanlar Medine'ye hicret etmekle emrolundular. Medine döneminin başında Müslümanlar sayıca çoğaldı ve kuvvetleri arttı. Bundan sonra Allah müşriklerin saldırılarının karşılıksız kalmayacağını, gerekirse savaşın dahi ele alınabileceğini bildirmiştir.

Medine'de Allah müşriklerle savaşma ve mücadele etme ile ilgili şu âyetleri inzal etti:

²¹⁷ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 72-73. Mekkî bin Ebî Talib *el-Hidâye*'sinde sadece sebebi nuzül hakkında rivayete naklinde bulunuyor. Neshe dair iki rivayet aktarıp âyetlerin tefsirini bitiriyor. Bkz. Mekkî bin Ebî Talib, *el-Hidâye ila Buluğu'n-Nihâye*, s. 2873-2876.

²¹⁸ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi*, s. 465.

²¹⁹ Eren, Cüneyt, Muammer Erbaş, *Kur'ân İlimleri ve Istılahları*, Ebru Yayınları, Üçüncü Baskı, İzmir 2012, s.241.

“Kendilerine kitap verilenlerden Allah’a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah’ın ve Resulü’nün haram kaldığını haram saymayan ve hak din İslâm’ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın.”²²⁰

“Haram aylar çıkınca bu Allah’a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayıp hapsedin ve her gözetleme yerine oturup onları gözetleyin. Eğer tövbe ederler, namazı kılıp zekâtı da verirlerse, kendilerini serbest bırakın. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.”

Mekkî bin Ebî Talib, bu âyetin baş tarafı için neshin olmayacağını söyler. Bu âyet için birbirinden farklı bir şekilde bahsetmektedir. Bu âyetin baş tarafının nesih konusuna dâhil olmadığını bildirir. Allah’ın kâfirler hakkında durum tespiti yaptığını söyler. Şâyet küfürde devam ederlerse öldürüleceklerini belirtir. Ancak iman edip şirki terk ederlerse öldürülmeyeceklerini ifade eder.²²¹

“Ey peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihat et ve onlara karşı çetin ol. Onların varacakları yer cehennemdir. Ne kötü bir varış yeridir orası!”²²²

“Şüphesiz Allah’ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısında, Allah katında ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü haram aylardır. İşte bu, Allah’ın dosdoğru kanunudur. Öyleyse o aylarda kendinize zulmetmeyin. Fakat Allah’a ortak koşanlar sizinle nasıl topyekûn savaşıyorlarsa, siz de onlarla topyekûn savaşın. Bilin ki Allah, kendisine karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir.”²²³

Bu manada gelen Enfal, 8/39, Tahrim, 66/9 ve Bakara, 2/216, 193 âyetleri de savaşı emretmekte ve bazen bir zorunluluk olduğunu ifade eder. Bu âyetler Mekke döneminde emredilen hoşgörü, affetme, müşriklerin eziyetlerine sabretme ve bağışlamayı ifade eden âyetleri neshetmiştir.

Seyf âyeti ve onunla aynı anlamı ifade eden âyetler Mekkî bin Ebî Talib’e göre şu âyetleri neshetmiştir:

²²⁰ قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ بَيْنَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا " Tevbe, 9/29.

²²¹ فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرْمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَأَحْصُرُوهُمْ وَأَفْعِدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ " Tevbe, 9/5. Bkz. Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 311.

²²² يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَيَسَّرَ الْمَصِيرَ " Tevbe, 9/73.

²²³ إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرْمٌ ذَلِكَ الَّذِينَ الْقِيَمَ فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ " Tevbe, 9/36.

“Kitap ehlinden birçoğu, hak kendilerine belirdikten sonra dahi, içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi, imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler. Siz şimdilik, Allah onlar hakkındaki emrini getirinceye kadar affedin, hoşgörün. Şüphesiz Allah, gücü her şeye hakkıyla yetendir.”²²⁴

“Onlar, Allah’ın kalplerindekini bildiği kimselerdir. Öyleyse onlara aldırma. Onlara öğüt ver ve onlara, kendileri hakkında etkili ve güzel söz söyle.”²²⁵

Mekkî bin Ebî Talib’e göre Bakara, 2/190, 191, 217, 250; Nisa, 4/81, 90; Maide, 5/2, 99; Enam, 6/66, 70, 107; Araf, 7/180, 199; Enfal, 8/61; Yunus, 10/41; Hicr, 15/85; Furkan, 25/63; Zümer, 39/53; Zuhruf, 43/89; Kaf, 50/45; Zariyat, 51/54; Necm, 53/29 ve Müzzemmil, 73/10 âyetlerinin de mensuh olduğunu belirtmiştir. Mekkî bin Ebî Talib’e göre seyf âyeti ve onunla aynı anlamı ifade eden âyetler tarafından yirmi beş âyet neshedilmiştir.²²⁶

1.7. Hz. Peygamber ile Gizli Görüşme Öncesi Sadaka Verme

Ashabtan bazısı Hz. Peygamber ile gizli görüşürdü. Gizli görüşmelerin çoğalması ile artık bu durum Hz. Peygamber’e eziyet vermeye başladı. Ayrıca gizli görüşmelerin çoğalması diğer sahabilerin kalbinde kuşkunun ortaya çıkmasına sebebiyet verdi. Bunun ardından Allah Mücadele, 58/12 âyetini inzal etti.²²⁷

Allah şöyle buyuruyor:

“Ey iman edenler! Peygamber ile baş başa konuşacağınız zaman, baş başa konuşmanızdan önce bir sadaka verin. Bu, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Şâyet (sadaka verecek bir şey) bulamazsanız, bilin ki Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”²²⁸

²²⁴ وَذُكِّيرُ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كَفَارًا حَسَدًا مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْتُوا وَاصْفَحُوا حَتَّىٰ يَأْتِيَ “ Bakara, 2/103. “الله بأمره إن الله على كل شيء قدير”

²²⁵ “أُولَئِكَ الَّذِينَ يَعْلَمُ اللَّهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ وَقُلْ لَهُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا” Nisa, 4/63.

²²⁶ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 118-121. Mekkî bin Ebî Talib, *el-Hidaye*’inde seyf ayetine ve neshettiği ayetlere dair bir açıklama yapmaz. Haram aylar hakkında bazı rivayetler nakleder. Bkz. Mekkî bin Ebî Talib, *el-Hidâye ila Buluğu’n-Nihâye*, s. 2927-2932.

²²⁷ Mekkî bin Ebî Talib, *el-Hidâye ila Buluğu’n-Nihâye*, s. 7368.

²²⁸ “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَاجَبْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَةٌ ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَأَطْهَرُ فَإِن لَّمْ تَجِدُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ” Mücadele, 58/12.

Allah bu âyet ile gizli görüşmenin, ancak öncesinde sadaka verildiği takdirde caiz olacağını bildirdi. Sadaka verilmediği takdirde Hz. Peygamber ile gizli görüşme yasaklandı. Bu nehiy bildirilince sahabiler gizli görüşmeyi terk etti. Bu durum ashaba ağır geldi.

Bu âyet amel açısından ashaba ağır gelince Allah şu âyeti inzal etti:

“Baş başa konuşmanızdan önce sadakalar vermekten çekindiniz mi? Bunu yapmadığınıza ve Allah da, sizi affettiğine göre artık namazı kılın, zekâtı verin, Allah'a ve Resulüne itaat edin. Allah, bütün yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”²²⁹

Mekkî bin Ebî Talib'e göre bu âyetin nazil olması ile emredilen sadaka emri sona ermiş oldu. İlk olarak nazil olan Mücadele, 58/12 âyeti mensûh oldu. İkinci olarak nazil olan Mücadele, 58/13 âyeti ise nâsîh oldu. Nâsîh olan âyetin nuzulüyle mensûh olan ilk âyetin hükmü böylece kaldırılmış oldu. Ayrıca bu âyetler Kur'ân hükümlerinden birinin diğerini neshetmesine delildir. Ayrıca neshedilenin metin olarak Kur'ân'daki yerini korumasının da bir örneğidir.²³⁰

Mücadele, 58/12 âyetinin ameli açıdan uygulanıp uygulanmadığı hususu ihtilaflıdır. Bu hususta iki farklı görüş vardır:

Rivâyetlerde bunun sadece Hz. Ali tarafından yapıldığı bildirilir. Bu rivâyet ile hareket edildiği takdirde sonra gelecek âyet mensûh olduğu anlaşılır. Ancak Mekkî bin Ebî Talib bu rivâyeti esas almamıştır.²³¹ Bu âyetin amel edilip edilmemesi hakkındaki bir diğer rivâyet ise bu âyet ile kimsenin amel etmemesidir. Bu âyet, amel edilmeden nesholmuştur.²³² Mekkî bin Ebî Talib bu âyetin amel edilmeden neshe uğradığını aktarır.²³³

²²⁹ “أَشْفَقْتُمْ أَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَاتٍ فَإِذْ لَمْ تُفْعَلُوا وَتَابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَاللَّهُ خَبِيرٌ” Mücadele, 58/13.

²³⁰ Mekkî bin Ebî Talib, *el-Hidâye ila Bulûğu'n-Nihâye*, s. 7367-7369.

²³¹ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 426.

²³² Mekkî bin Ebî Talib, *el-Hidâye ila Bulûğu'n-Nihâye*, s. 7368.

²³³ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 115.

1.8. Kiblenin Tahvili

Kiblenin Kudüs'ten Kâbe'ye çevrilmesine Kiblenin Tahvili denir. Bakara, 2/115, 143, 145, 148 ve 150 âyetleri kibleden bahseder. Müslümanlar Mekke ve Medine döneminde toplam on altı ay boyunca kible olarak Mescidi Aksa'ya yöneldi. Hz. Peygamber'in ve ashabının Kâbe'ye yönelme istekleri içlerinde bir ukde olarak vardı. Hz. Peygamber Kâbe'nin kible olması hususunda ilahi emri özlemle bekliyordu. Medine'ye hicret gerçekleşip on altı ay geçince Müslümanların beklediği emir geldi. Bakara, 2/144 âyetinin nazil olması ile Hz. Peygamber ve ashabı artık iştiyak duydukları Kâbe'ye doğru yöneldiler.²³⁴

Allah kible hakkında şöyle buyuruyor:

*“(Ey Muhammed!) Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz. (Merak etme) elbette seni, hoşnut olacağın kibleye çevireceğiz. (Bundan böyle), yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzünüzü hep onun yönüne çevirin. Şüphesiz kendilerine kitap verilenler, bunun Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah, onların yaptıklarından habersiz değildir.”*²³⁵

Bu âyet müfessirlerin çoğunluğuna göre nâsîh olan âyetlerin ilkidir. Bu âyetin ilk olması, Mekkî âyetler arasında neshin olmamasını akla getirir. Ancak Mekkî bin Ebî Talib akla gelen bu soruya Medine'de nâsîh olan ilk âyet olduğu cevabını vererek açıklar. Bu âyet, Beytu'l-Makdis'e doğru olan kibleyi Kâbe'ye çevirmeyi emreder.

Bu âyetin nâsîh olması akla başka bir soruyu getirir. O da Müslümanlar Mescidi Aksa'ya Allah'ın emriyle mi yöneldi? Bu soru hakkında yapılan rivâyetleri esas alarak bu soruyu cevaplamaya çalışacağız.

²³⁴ Ibn Kesir, Ebû'l-Fidâ İsmail bin Ömer bin Kesir el-Kuraşî el-Basrî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru'l-Fikir, 1986, Cilt: III, s. 252-254; Özel, Ahmet, “*İslam'da Kible*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, Cilt: XXV, s. 364-370.

²³⁵ “فَدَ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِنَّ” “الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ” Bakara, 2/144.

Hız. Peygamber Allah'tan aldığı emirle Mescidi Aksa'ya yöneldi. Yoksa Hz. Peygamber'in kendi tercihiyle olsaydı emri beklemeden Kâbe'ye yönelirdi.²³⁶ Delil olarak da şu âyet delil getirilir:

“Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olacaksınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık. Her ne kadar Allah'ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de biz, yönelmekte olduğun ciheti ancak; Resul'e tabi olanlarla, gerisin geriye dönecekleri ayırt edelim diye kible yaptık. Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir. Şüphesiz Allah, insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir.”²³⁷

Bu âyette bahse konu olan kible ile Mescidi Aksâ kastedilmiştir. Müslümanlar ilahi emir sonucu Mescid-i Aksa'ya yönelmiş oldular. Mekkî bin Ebî Talib bu âyette geçen kible ile kastedilenin Mescidi Aksâ olmayıp Kâbe olduğunu ifade eder.

Müslümanlar Medine'ye hicret edince Hz. Peygamber'e “Nereye yönelelim?” diye soru sordular. Bunun üzerine şu âyet nazil oldu:

“Doğu da, Batı da (tüm yeryüzü) Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın veçhi işte oradadır. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.”²³⁸

Bu âyetin akabinde Müslümanlar on altı ay Kudüs'e doğru namaz kıldı. Yahudiler Hz. Peygamber ve ashâbı hakkında şöyle konuştu: “Muhammed ve ashâbı daha kiblelerini bilmiyorlar. Bizim kiblemize yöneliyorlar.” Bu söz Müslümanlara çok ağır geldi. Bunun üzerine Bakara, 2/144 âyeti nazil oldu. Allah kibleyi Mescidi Aksa'dan Kâbe'ye çevirdi.²³⁹

Mekkî bin Ebî Talib, ashap tarafından “Nereye yönelelim?” sorusuna istinaden ve Yahudilerin ağır sözlerini delil getirerek, kible olarak Mescidi Aksa'ya yönelmenin Allah'ın emri ile olduğunu belirtmiştir. Bu durumda Mekkî bin Ebî Talib'e göre, bu durum metlûv vahyin ğayri metlûv vahyi nesihî kabilinden olur.

²³⁶ Mekkî bin Ebî Talib, *el-Hidâye ila Bulûĝu'n-Nihâye*, s. 488.

²³⁷ “وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعِ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقْبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَّءُوفٌ رَحِيمٌ” Bakara, 2/143.

²³⁸ “وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُولُوا فَنَمَّ وَجْهَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ” Bakara, 2/115. Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 126-132; Mekkî bin Ebî Talib, *el-Hidâye ila Bulûĝu'n-Nihâye*, s. 488-499.

²³⁹ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Cilt: 3, s. 252-254.

Mekkî bin Ebî Talib'e göre Mescidi Aksa'ya yönelik Allah'nın emriyle olmuş ve kıblenin tahvili Bakara, 2/144 âyetinin nüzulü ile gerçekleşmiştir.²⁴⁰

1.9. Vasiyetin Hükümü

İslam'ın ilk dönemlerinde vasiyet mirasçı olana da yapıldı. Bu durum Bakara, 2/180 âyetiyle de desteklendi. Ayrıca vasiyet âyeti miras âyetinden önce nazil olmuştu. Vasiyet âyeti olarak bilinen Bakara, 2/180 âyeti neshe konu olan âyetlerden sayılmıştır.²⁴¹ Vasiyet âyetinde Allah şöyle buyuruyor:

*“Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması - Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir hak olarak- size farz kılındı.”*²⁴²

Âlimler arasında bu âyetin mensûh olmasına dair dile getirilen görüşler meşhurdur. Bu âyette neshin olduğuna dair görüş serdeden âlimler, bu âyeti nesheden nâsihin âyet mi yoksa hadis mi olduğu hususunda fikir ayrılığına düşmüşlerdir.

Âlimlerden bazıları bu âyet için mütevâtir derecesine vardığına kanaat edilen bir hadisi nâsih olarak kabul ederler; vasiyet âyetinin şu hadis ile neshedildiğini savunurlar:

Hiz. Peygamber vasiyet hakkında şöyle buyuruyor: *“Şüphesiz Allah her hak sahibine hakkını vermiştir. Mirastan pay alan kimseye vasiyet yoktur/yapılamaz.”*²⁴³ Sünnetin Kur'ân'ı neshedebildiğini savunan âlimlere göre *“Mirastan pay alan kimseye vasiyet yoktur/yapılamaz.”* hadisi ile Bakara, 2/180 âyeti mensûh olmuştur.²⁴⁴

Âlimlerden bir kısmında sünnetin Kur'ân'ı neshetmeyip bilakis vasiyet âyetinin miras âyeti olarak meşhur olan Nisa, 4/11 âyeti ile mensûh olduğunu

²⁴⁰ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 126-132.

²⁴¹ Ebu'l-Berekât en-Nesefî, *Tefsiru'n- Nesefî*, Cilt: I, s.106; Mekkî bin Ebî Talib, *el-Hidâye ila Bulûğu'n-Nihâye*, s. 575-578.

²⁴² “كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةَ لِلْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ” Bakara, 2/180.

²⁴³ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ بْنُ نَجْدَةَ، حَدَّثَنَا ابْنُ عَيَّاشٍ، عَنْ شَرْحَبِيلِ بْنِ مُسْلِمٍ، سَمِعْتُ أَبَا أَمَامَةَ، سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَعْطَى كُلَّ ذِي حَقٍّ حَقَّهُ فَلَا وَصِيَّةَ لِرِثٍ Vasiyyet, 6.

²⁴⁴ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 141.

söylemişlerdir. Daha sonra miras âyeti olan Nisa, 4/11 âyeti nazil olunca Bakara, 2/180 âyeti mensûh olmuştur. Bu durumda nesih, âyetler arasında vaki olmuş olur.²⁴⁵

Allah miras hususunda şöyle buyuruyor:

“Allah, size, çocuklarınız(in alacağı miras) hakkında, erkeğe iki dişinin payı kadarını emreder. (Çocuklar sadece) ikiden fazla kız iseler, (ölenin geriye bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer kız bir ise (mirasın) yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, geriye bıraktığı maldan, ana babasından her birinin altıda bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da (yalnız) ana babası ona varis oluyorsa, anasına üçte bir düşer. Eğer kardeşleri varsa, anasının hissesi altıda birdir. (Bu paylaşırma, ölenin) yapacağı vasiyetten ya da borcundan sonradır. Babalarınız ve oğullarınızdan, hangisinin size daha faydalı olduğunu bilemezsiniz. Bunlar, Allah tarafından farz kılınmıştır. Şüphesiz Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”²⁴⁶

Kimi âlimler bu âyet ile vasiyet âyetinin mensûh olduğunu savunmuşlardır. Çünkü vasiyet ile alakalı olan hadis, ahad haber kabilinden olup mütevatir olan Kur’ân’ı neshedemez. el-Beyzâvi (ö. 685/1286), bu hadisin ümmet tarafından hüsnükabul görülmesinin, hadisin mütevatir olması için yeterli olmayacağını ifade etmiştir.²⁴⁷

Mekkî bin Ebî Talib vasiyet âyetinin, miras âyetinden önce nazil olması hususunda müfessirlerin icmâ ettiğini belirtmiş ve Bakara, 2/180 âyetinin Nisa, 4/11 âyeti tarafından mensuh olma ihtimalini daha kuvvetli bulur. el-Hidâye’inde Bakara, 2/180 âyetinin mensuh olma ihtimalini zikretmeden direk Nisa, 4/11 âyeti tarafından mensuh olduğunu söyler.²⁴⁸

²⁴⁵ Ebu'l-Berekât en-Nesefî, *Tefsiru'n- Nesefti*, Cilt: I, s.106.

²⁴⁶ “يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِيَّيْنِ فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ وَإِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ وَلِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ أَبَوَاهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ فَإِنْ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلِأُمِّهِ السُّدُسُ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةِ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ لَا تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفَعًا فَرِيضَةٌ مِنَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا” Nisa, 4/11.

²⁴⁷ Beyzâvi, *Tefsiru'l-Beyzâvi*, Cilt: I, s. 123.

²⁴⁸ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 142; Mekkî bin Ebî Talib, *el-Hidâye ila Bulûğu'n-Nihâye*, s. 575.

1.10. Takva

Âl-i İmran, 3/102 âyetinde Allah şöyle buyuruyor:

“*Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten nasıl sakınmak gerekiyorsa, öylece sakının ve siz ancak Müslümanlar olarak ölün.*”²⁴⁹

Katâde (ö. 117/735), er-Rebî’ bin Enes (ö.139 veya 140), Süddi (ö. 127/745) ve İbn Zeyd bu âyetin Teğâbun, 64/16 âyeti ile mensûh olduğunu savunur.²⁵⁰ Teğûbun suresinde Allah şöyle buyuruyor:

“*O hâlde, gücünüz yettiği kadar Allah’a karşı gelmekten sakının.*”²⁵¹

Bu durumda Âl-i İmran, 3/102 âyetinin mensûh, Teğâbun, 64/16 âyetinin nâsîh olduğu iddia edilir.

Fakat cumhura göre Âl-i İmran, 3/102 ve Teğâbun, 64/16 âyetleri arasında nesih yoktur. Her iki âyet de muhkemdir. Çünkü Allah’a karşı takvalı olma emri nesih edilemez. Her iki âyet aynı manayı ifade eder.²⁵²

Mekkî bin Ebî Talib bu iki âyetin muhkem olması hakkında görüş belirten cumhurun görüşünün isabetli olduğunu söyler. Çünkü *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ* âyeti “*gücünüz nispetinde takvalı olunuz*” anlamını da ifade eder. Âl-i İmran, 3/102 âyetinden hareketle bir kimse “teklifi mâ lâ yutakın” caiz olduğunu iddia edemez. Allah’a karşı kişinin gücü nispetinde takvalı olması farz olup neshe konu olması caiz olmaz. Çünkü takva hususunda gündeme gelecek nesih, takva konusunda ihmalin ortaya çıkmasına sebebiyet verir. Üstelik Tavus bin Keysan (ö. 106/725), Katâde (ö. 117/735) ve Süddi’nin (ö. 127/745) takvaya verdikleri “*isyan etmeden itaat etmek, unutmadan zikretmek ve inkâr etmeden şükretmek*” anlamları neshin bu âyetler hususunda vâki olmadığını gösterir.²⁵³

Âl-i İmran, 3/102 âyeti ve Teğâbun, 64/16 âyeti için geçerli olan muhkemlik Hacc, 22/78 âyeti için de geçerlidir. Yani bu âyet için de nesih söz konusu değildir. Hacc suresinde Allah şöyle buyuruyor:

²⁴⁹ “*يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ*” Âl-i İmran, 3/102.

²⁵⁰ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 203; Mekkî bin Ebî Talib, *el-Hidâye ila Bulûğu'n-Nihâye*, s. 1085.

²⁵¹ “*فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ*” Teğâbun, 64/16.

²⁵² Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 203.

²⁵³ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 203-204.

“Allah uğrunda hakkıyla cihad edin.”²⁵⁴

Bu âyette mana şöyle olur: “Allah yolunda gücünüz nispetinde cihad edin!” Mekkî bin Ebî Talib Hacc, 22/78 âyetinin mensûh olmadığını aktaran cumhurun fikrine katılır. Her Müslümanın Allah için gücü nispetinde cihat etmesi gerektiğini söyler. Ayrıca Teğâbun, 64/16 âyetinin Hacc, 22/78 âyeti için beyan olma özelliği taşıdığına söyler.

Mekkî bin Ebî Talib takva ve cihad hakkında gelen âyetler arasında neshin vâki olmadığını ve bu iki konu hakkında gelen âyetlerin muhkem olduğunu ifade eder.²⁵⁵

1.11. Ahidleşme

Mekkî olan Nahl suresinde Allah şöyle buyuruyor:

“Antlaşma yaptığınız zaman, Allah’a karşı verdiğiniz sözü yerine getirin. Allah’ı kendinize kefil kılarak pekiştirdikten sonra yeminlerinizi bozmayın. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızı bilir.”²⁵⁶

Bu âyet ile Allah kullarına sözü kuvvetlendirmek amacıyla yapılan yeminleri bozmamayı emrediyor. Bu âyet Mâide, 5/89, Bakara, 2/224 ve Nur, 24/22 âyetlerinden önce nazil oldu. Nüzul dönemlerine baktığımız zaman Nahl, 16/91 âyeti Mekkî olup diğer âyetler ise Medenidir. Medeni olan âyetlerin nâsîh, Mekkî olan âyetlerin mensûh olması güzel olur. Mekkî bin Ebî Talib, Nahl, 16/91 âyetinin mensûh olduğunu kabul eder. Çünkü âyette yeminin bozulması menedilmiştir. Bu durumda Nahl, 16/91 âyeti mensûh; Mâide, 5/89, Bakara, 2/224 ve Nur, 24/22 âyetleri de nâsîh konumundadır.²⁵⁷

Nahl, 16/91 âyetini nesheden Mâide, 5/89 âyetinde Allah şöyle buyuruyor:

²⁵⁴ “وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ” Hacc, 22/78.

²⁵⁵ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 204, 356. Bkz. Mekkî bin Ebî Talib, *el-Hidâye ila Bulûğu'n-Nihâye*, s. 574-578; 7513-7514; 4937.

²⁵⁶ “وَأَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَدْتُمْ وَلَا تَنْفُتُوا الْأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ” Nahl, 16/91.

²⁵⁷ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 333. Tefsirinde neshe dair düşüncesini zikretmemekle beraber neshin varlığı hakkında nakildedede bulunmaz. Bkz. Mekkî bin Ebî Talib, *el-Hidâye ila Bulûğu'n-Nihâye*, s. 4074-4077; 742-744; 1850-1855; 5050-5052.

“Allah, kasıtsız ettiğiniz yeminlerle sizi sorumlu tutmaz. Ama bile bile yaptığınız yeminlerle sizi sorumlu tutar. Bu durumda yeminin kefareti, ailenize yedirdiğinizin orta hâllisinden on yoksulu doyurmak yahut onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir. Kim (bu imkânı) bulamazsa, onun kefareti üç gün oruç tutmaktır. İşte yemin ettiğiniz vakit yeminlerinizin kefareti budur. Yeminlerinizi tutun. Allah, size âyetlerini işte böyle açıklıyor ki şükredesiniz.”²⁵⁸

Yemini bozmayı nehyeden Nahl, 16/91 âyeti kefarete âyeti olan Mâide, 5/89 ile neshedilmiştir. Nâsîh konumunda olan Mâide, 5/89 âyeti ile sözü kuvvetlendirmek amacıyla yapılan yeminler bozulduğu zaman kefarete verilmesi gerekir.

Nahl, 16/91 âyetini nesheden diğer bir âyet ise İfk hadisesi akabinde İfk olayına taraf olan yakın akrabasına sadaka vermemeye yemin eden Hz. Ebû Bekir’in nefsinde Allah şöyle buyuruyor:

“İçinizden varlık ve servet sahibi kimseler yakınlarına, düşkünlere ve Allah yolunda hicret edenlere (kendi mallarından bir şey) vermeyeceklerine yemin etmesinler. Onlar affetsinler, vazgeçip iyi muamelede bulunsunlar. Allah’ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz? Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”²⁵⁹

Nahl, 16/91 âyetini nesheden diğer âyet ise Bakara, 2/224 âyetinde Allah şöyle buyuruyor:

“İyilik etmemek, takvaya sarılmamak, insanlar arasını ıslah etmemek yolundaki yeminlerinize Allah’ı siper yapmayın.”²⁶⁰

Mekkî bin Ebî Talib Nahl, 16/91 âyetinin Mâide, 5/89, Nur, 24/22 ve Bakara, 2/224 âyetleri ile neshe uğradığını söyler.²⁶¹

258 لا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسْكِينٍ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ Maide, 5/89.

259 وَلَا يَأْتِلْ أَوْلُو الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أَوْلِيَ الْقُرْبَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ Nur, 24/22.

260 “وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصَلِّحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ” Bakara, 2/224.

261 Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 334.

1.12. Müslüman Olmayan Ebeveyne Dua

İnsanda her daim anne ve babasına karşı sevgi, saygı ve merhamet duygusu vardır. Fitri olan bu duygu sadece anne ve babanın hayatta olmaları ile sürmez. Bilakis kişi hayatta olduğu sürece onlara karşı minnet ve şükran duyguları devam eder. Bu duygular fitri olduğu için anne ve babanın müntesip olduğu inanç çocuklarının inanç olarak benimsediğinden farklı da olsa bu duygulara halel getirmez. Bu duygu insanlarda olduğu gibi insanların en şerefli olan Allah'ın Peygamberlerinde de vardır. Allah şöyle buyuruyor:

“De ki: “Rabbim! Tıpkı beni küçükken koruyup yetiştirdikleri gibi sen de onlara acı.”²⁶²

Bu emri âmm kabul edenlere göre âyetin; diri olan, ölmüş olan, mümin olan ve müşrik olanı kapsadığını ifade eder. Âyeti bu şekilde anlayanlara göre bu âyet mensûhtur. Allah şöyle buyuruyor:

“Cehennem ehli oldukları açıkça kendilerine belli olduktan sonra, -yakınları da olsalar- Allah'a ortak koşanlar için af dilemek ne Peygambere yaraşır, ne de mü'minlere.”²⁶³

Âyetten de anlaşıldığı gibi Müslüman olan bir kimse küfür üzere ölen her kim olursa onun ardından hayır duada bulunamaz. Bu emir sadece ölümler için geçerlidir. Hz. Peygamber amcası Ebû Talib'in ölümünden sonra onun için dua eder. Bu âyet ile yapılan duanın yanlışlığı belirtilmiştir. Bu nehyin ardından Hz. Peygamber amcasına dua etmeyi bırakmıştır.²⁶⁴

Müminler müşrik olarak ölen babaları için dua etmekten sakındırılınca Hz. İbrahim'in müşrik olan babasına dua ettiğini söylüyorlar. Bunun akabinde Allah şu âyeti inzal etmiştir:

“İbrahim'in, babası için af dilemesi, sadece ona verdiği bir söz yüzündendi. Onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine açıkça belli olunca, ondan uzaklaştı. Şüphesiz İbrahim, çok içli, yumuşak huylu bir kişiydi.”²⁶⁵

²⁶² “ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا ” İsra, 17/24.

²⁶³ “ مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولِي قُرْبَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهَا جَحِيمٌ ” Tevbe, 9/114.

²⁶⁴ Mekkî bin Ebû Talib, *el-Hidâye ila Bulûğu'n-Nihâye*, s. 3169.

²⁶⁵ “ وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَّهَا إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ ” Tevbe, 9/115.

Hız İbrahim babası inkâr üzere ölünce artık dua etmeyi bırakmıştır.²⁶⁶ Başka bir âyette ise Allah şöyle buyuruyor:

*“Onlara bağışlama dilesen de, dilemesen de onlar için birdir. Allah, onları asla bağışlamayacaktır. Çünkü Allah, fasıklar topluluğunu doğru yola iletmez.”*²⁶⁷

Bu âyet Hz. Peygamber’e hitaben gelmiş ve münafık/müşrik olarak ölmüş olanlara yapılacak duanın bir değerinin olmayacağı bildirilmiştir.

Bazı âlimlere göre İsrâ, 17/24 âyeti; Tevbe, 9/114, 115 ve Münafikun, 63/6 âyetleri ile nesih olmuştur.

Mekkî bin Ebî Talib İsrâ, 17/24 âyetinin neshle alakasının bulunmayıp tahsise uğramış âmm bir lafız olduğunu söyler. İsrâ, 17/24 âyeti Tevbe, 9/114, 115 ve Münafikun, 63/6 âyetleri ile tahsise uğramıştır. İsrâ, 17/24 âyeti diri olsun veya vefat etmiş olsun mümin ebeveyni kastetmiştir. Tevbe, 9/114, 115 âyetleri ise diri olan müşrik ebeveyne hidâyetleri için dua etmenin caiz olduğuna, fakat öldükleri zaman ise müşrik ebeveyne duanın caiz olmayacağına hükmeder.²⁶⁸

1.13. Hz. Yusuf’un Duası

Allah Hz. Yusuf kıssasından bahsederken yapılan bir duayı Müslümanlara bildirir. Allah şöyle buyuruyor:

*“Rabbim! Gerçekten bana mülk verdin ve bana sözlerin yorumunu öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada ve ahirette sen benim velimsin. Benim canımı Müslüman olarak al ve beni iyilere kat.”*²⁶⁹

Bazı kimselere göre bu âyette geçen Hz. Yusuf duasının hadisler ile mensûh olduğu iddia edilmiştir. Hz. Peygamber şöyle buyuruyor:

*“Sizden biri maruz kaldığı zarardan dolayı ölümü temenni etmesin.”*²⁷⁰

²⁶⁶ Mekkî bin Ebî Talib, *el-Hidâye ila Bulûğu'n-Nihâye*, s. 3169-3175.

²⁶⁷ “سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ” Münafikun, 63/6.

²⁶⁸ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 337-338; Mekkî bin Ebî Talib, *el-Hidâye ila Bulûğu'n-Nihâye*, s. 7486.

²⁶⁹ رَبِّ قَدْ أَنْتَبَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنْتَ وَلِيِّ فِى الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ Yusuf, 12/101. Eserinde neshe dair bir şeyden bahsetmez. Bkz. Mekkî bin Ebî Talib, *el-Hidâye ila Bulûğu'n-Nihâye*, s. 3645.

²⁷⁰ حَدَّثَنَا آدَمُ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، حَدَّثَنَا ثَابِتُ الْبُنَانِيُّ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا يَتَمَنَّيَنَّ أَحَدُكُمْ حَدَّثَنَا آدَمُ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، حَدَّثَنَا ثَابِتُ الْبُنَانِيُّ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا يَتَمَنَّيَنَّ أَحَدُكُمْ الْمَوْتَ مِنْ ضَرِّ أَصَابِهِ» Buhari, Maraz, 17.

Nesih iddiasını savunanlara göre bu hadis Yusuf, 12/101 âyetini neshetmiştir. Çünkü âyette ölüm temenni edilmektedir. Hâlbuki asıl olan bir zarardan dolayı ölümü istememek veya ecelinin erkene alınmasını temenni etmemektir.

Mekkî bin Ebî Talib'e göre Yusuf, 12/101 âyeti ve Hz. Peygamber'in hadisi birbirine muarız değildir. Yusuf, 12/101 âyeti hakkında söylenen nesih iddiası caiz değildir. Çünkü Allah, Hz. Yusuf'dan haber vermektedir. Nesih olacak hususun haber olmaması gerekir. Hâlbuki Allah geçmiş dönemdeki bir peygamberden haber vermektedir. Hz. Yusuf bu âyette kendisine isabet eden bir zarar sebebi ile ölümü temenni etmemektedir. Âyetin mana olarak "Ya rabbi! Her ne zaman canımı alacaksan canımı Müslüman olarak al!" anlamını ifade eder. Doğru olan da her Müslümanın bu şekilde dua etmesidir. Anlaşıldığı üzere Yusuf, 12/101 âyetinin nesih konusunda zikredilmemesi gerekir. Hadiste Hz. Peygamber Müslümanın kendisine isabet eden bir zarar sebebi ile ölümü aceleyle istememesi gerektiğini anlatır.²⁷¹

1.14. Oruç Tutmak Yerine Fidyeye Verebilmek

Medine devrinin başlarında Allah, Müslümanlara Ramazan ayında oruç tutmayı farz kılmıştı. Müslümanlar oruç tutma hususunda meşakkat yaşadı ve oruç tutmak ağır geldi. Orucun ağır gelmesi sebebiyle Allah Müslümanlara oruç tutma veya fidye verme ruhsatı arasında muhayyer bıraktı. Bu hususta Allah şöyle buyuruyor:

*"Oruç, sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir. Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır."*²⁷²

²⁷¹ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 327-328.

²⁷² "أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامٍ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ " "خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ" Bakara, 2/184.

Âyetten anlaşıldığı gibi gücü yeten kimse oruç tutma veya fakire fidye verme arasında muhayyer bırakılmıştır. Bu âyet nazil olunca Müslümanlar kolaylık olarak sunulan ruhsattan istifade etti.

Âyette geçen « يُطِيقُونَهُ » kelimesi hususunda bazı âlimler ihtilaf etmiştir. Burada « يُطِيقُونَهُ » kelimesinden önce bir « لا »'i nefyin mukadder olduğunu savunmuşlardır. Eğer takdir yapılırsa âyet hakkında neshten bahsedilmez.²⁷³

Daha sonra Allah şu âyeti inzal ediyor:

*“Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun. Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez. Bu da sayıyı tamamlamanız ve hidâyete ulaştırmasına karşılık Allah'ı yüceltmeniz ve şükretmeniz içindir.”*²⁷⁴

Bu âyet nazil olunca daha öncesinde kolaylık olması için gücü yetenin oruç tutması veya fakire fidye verme ruhsatı kaldırılıyor. Bakara, 2/185 âyetinin devamında hasta ve yolcunun tekrar zikredilmesi önceden sunulan ruhsatın kaldırıldığına işaret eder. Ayrıca mensûh olan âyette hasta ve yolcunun zikredilip nâsih olan âyetle tekrar anılması, hasta ve yolcu için verilen hükmün kaldırılmadığına işaret etmesi içindir.²⁷⁵

Mekkî bin Ebî Talib Bakara, 2/184 ve Bakara, 2/185 âyetleri arasında nesihin vaki olduğunu söylemiştir. Fakat « يُطِيقُونَهُ » kelimesinin « يُطَوَّقُونَهُ » veya « يَطَوَّقُونَهُ » olarak okunmaları durumunda, Bakara, 2/184 âyetinin mensûh olmayacağını söyler. Bu kıraat vecihlerini tercih edenlere göre bu âyetin nesih meselesi ile bir bağı kalmamış olur. Ancak kendisi bu âyet hususunda itimat edilecek görüşün Bakara, 2/184 âyetinin Bakara, 2/185 âyeti ile mensûh olması gerektiğini ifade eder.²⁷⁶

²⁷³ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Cilt: III, s. 418; Ebû'l-Berakât en-Nesefî, *Tefsiru'n-Nesefî*, Cilt: I, 107-108.

²⁷⁴ « فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ ” Bakara, 2/185.

²⁷⁵ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Cilt: III, s. 419; Ebû'l-Berakât en-Nesefî, *Tefsiru'n-Nesefî*, Cilt: I, 107-108.

²⁷⁶ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 149-152. Bkz. Mekkî bin Ebî Talib, *el-Hidâye ila Bulûğu'n-Nihâye*, s. 591-598.

1.15. İçkinin Yasaklanması

İçkinin yasaklanması hakkında zikredilmiş olan Nahl, 16/67; Bakara, 2/219; Nisa, 4/43 ve Mâide, 5/90 âyetlerini Mekkî bin Ebî Talib'e göre sırasıyla açıklayacağız.

İçkinin tedrici olarak yasaklanması:

İçkiden ilk defa Mekkî bir sure olan Nahl, 16/67'de bahsedilmiştir. Allah şöyle buyuruyor:

*“Hurma ağaçlarının meyvelerinden ve üzümlerden hem içki, hem de güzel bir rızık edirsiniz. Elbette bunda aklını kullanan bir toplum için bir ibret vardır.”*²⁷⁷

Bu âyet hakkında iki görüş zikredilir:

- a) İçkiyi hükmen haram kılan âyetten önce gelmesi sebebiyle mensûhtur.
- b) Helal olan rızık ve haram olan rızık bir arada zikredilmiştir.

Bu âyet içki hakkında haramlık ifade etmediği için sahabe bu âyetin ardından da içki içmeyi bırakmamıştır. Çünkü âyet sadece ellerinde mevcut olan meyvelerden içki elde edildiğinden bahseder.²⁷⁸

Mekkî bin Ebî Talib “sarhoşluk veren” veya “tatlı” yahut “açlığı gideren şey” anlamlarına gelebileceğini aktarır. Şâyet “sarhoşluk veren” anlamına gelirse Nahl, 16/67 âyeti mensûh olduğunu; “tatlı” yahut “açlığı gideren şey” anlamlarına geldiği takdir de neshle bir alakası kalmaz. Çünkü son iki manada bir şeyden haber vermektedir. Haber ifade eden âyetin neshe konu olması caiz değildir.²⁷⁹

İçkinin haram kılınışının ikinci aşamasından Bakara, 2/219 âyeti bahseder. Bu âyet muvafakatı Ömer olan âyetlerdendir.²⁸⁰ Hz. Ömer Hz. Peygamber'e gelip

²⁷⁷ “وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ” Nahl, 16/67.

²⁷⁸ Taberi, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Cilt: XVII, s. 241-243; Ebû'l-Berakât en-Nesefî, *Tefsiru'n-Nesefî*, Cilt: I, s.126.

²⁷⁹ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 331-333; Mekkî bin Ebî Talib, *el-Hidâye ila Bulûğu'n-Nihâye*, s. 4032-4033.

²⁸⁰ Vahyin bazen bir sahabenin görüşüne uygun olarak nazil olmasına muvafakât denir. Bu tabir genellikle “Muvakâtı Ömer” diye meşhur olmuştur. “Muvakâtı Ömer” Kur'ân'ın nuzülü sırasında Hz. Ömer'in bazen Hz. Peygamber'e soru sorması sonucu veya yanlış fikir beyan etmesi sonucu yahut bir konu hakkında fikir beyan edip belli bir süre sonra vahyin bunu onaylamasına diye açıklanabilir. Âli

şöyle dedi: “Ya Resulallah: İçkinin haram olması için hükümde bulunsan; çünkü içki akli giderir ve malı yok eder.” Daha sonra Bakara, 2/219 âyeti nazil oldu. Allah şöyle buyuruyor:

“Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: “Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için (bazı zahiri) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür.”²⁸¹

Bu âyette içkinin haram olduğunun bildirilmemesi sebebiyle sahabilerden kimileri içki içmeyi terk eder kimileri de içmeyi sürdürür. Çünkü âyet içkinin zararının fazla olduğunu fakat yararının da olduğunu bildirmiştir.²⁸²

Mekkî bin Ebî Talib, Allah’ın Bakara, 2/219 âyetiyle içkinin “اتم” olduğunu bildirir. Araf, 7/33²⁸³ âyetiyle de “اتم” lafzının haram hükmünü ifade ettiğini söyler. Bundan anlaşılacağı üzere “اتم” olan içki artık haram hükmünü ifade eder. Ancak bu âyet her ne kadar haram hükmünü ifade etsede Mâide, 5/90 âyetiyle mensûh olmuştur.²⁸⁴

İçkinin haram kılınışının üçüncü aşamasından Nisa, 4/43 âyeti bahseder. Bu âyetin sebebi nüzulüne göre Hz. Abdurrahman bin Avf ve bir grup sahabe bir araya gelir. İçki içer ve sarhoş olurlar. Hz. Abdurrahman orada bulunanlara namaz kıldırır. Namazda Kâfirun suresini yanlış okur. Bunun akabinde şu âyet nazil olur.

İmran, 3/14 ayeti nazil olunca Hz. Ömer “Şimdi ey rab, onu bize süslü gösterdiğin zaman biz ne yapabiliriz?” diye Hz. Peygamber’e soru sorması sonucu Âli İmran, 3/15 ayeti nazil olur. Yine Hz. Ömer Hz. Peygamber’den müşriklerin cennetten meyve istemelerini bir seferliğine icabet etmesini istemiş; bu yanlış fikri beyan etmesi sebebiyle En’am, 6/51 ve 53 ayetleri nazil olmuştur. Yahudilere “Hz. Cebrail ve Hz. Mikail’e düşman olanın Allah’a da düşman olacağını” söylemiş; bu sözü tasdik edercesine Bakara, 2/97 ve 98 ayetleri nazil olur. “Muvakâti Ömer” hususunda bedir esirleri makamı İbrahim, İfk hâdisesi, başkasının evine girişte ev sahibinden izin isteme ve Peygamber eşlerinin yabancılarla aralarında perde varken konuşmaları gerektiği hakkındaki sözleri vahiy tarafından onaylanmıştır. Bkz. Atmaca, Gökhan, “Nüzül Sürecinde Bir Muhatab Olarak Hz. Ömer ve Muvafakatlari”, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: XXI, 2010, s. 43-67.

²⁸¹ “Bakara, 2/219. “يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِن نَّفْعِهِمَا”

²⁸² Taberî, *Câmi’u l-Beyân an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, Cilt: X, s. 568; Ebû’l-Berakât en-Nesefî, *Tefsiru’n-Nesefî*, Cilt: I, s.126; Mekkî bin Ebî Talib, *el-Hidâye ila Bulûğu’n-Nihâye*, s. 718-719.

²⁸³ “قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّي الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ وَالْإِثْمَ وَالْبَغْيَ بَعِيرَ الْحَقِّ وَأَنْ تُشْرِكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَأَنْ تَقُولُوا عَلَىٰ قُلُوبِنَا مَا لَا نَعْلَمُونَ” “De ki: “Rabbim ancak, açık ve gizli çirkin işleri, günahı, haksız saldırıyı, hakkında hiçbir delil indirmedeği herhangi bir şeyi Allah’a ortak koşmanızı ve Allah’a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır.”

²⁸⁴ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 166-168; Mekkî bin Ebî Talib, *el-Hidâye ila Bulûğu’n-Nihâye*, s. 718.

“Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın.”²⁸⁵

Her ne kadar bu âyette içkinin haram olduğuna dair bir hüküm olmasa da, içki içenlerin sayısında azalma olur. İçki içmek isteyen de namaz kılınacağı zamanlarda sarhoş olmamaya riâyet eder.²⁸⁶

Mekkî bin Ebî Talib Nisa, 4/43 âyetiyle Allah’ın kişinin sarhoş olduğu halde namaza yaklaşmasını haram kıldığını söyler. Âyetin hitabından içkinin namaz vakitleri dışında içilmesinin caiz olduğu anlaşıldığını ve bu hitaptan anlaşılan hükmünde bir âyet gibi nass olduğunu söyler. Bu hitab Mâide, 5/90 âyetinin nazil olmasıyla neshe uğramıştır.²⁸⁷

İçkinin haram kılınışının dördüncü aşamasında Mâide, 5/90 ile içki artık kesin olarak haram olur. Allah şöyle buyuruyor:

“Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.”²⁸⁸

Cumhur bu âyetle içkinin ebediyen haram olduğuna hükmeder. Hz. Peygamber’in vefatından beri bu âyet ışığında içki içen her Müslümana had cezası uygulanmıştır. Had cezası hususunda bir tedricilik uygulanmamıştır.²⁸⁹

Mekkî bin Ebî Talib’e göre Nahl, 16/67 âyeti haber ifade etmesi sebebiyle neshe konu olmaz. Bakara, 2/219 ve Nisa, 4/43 âyeti Mâide, 5/90 âyeti tarafından mensûh olmuştur.²⁹⁰

²⁸⁵ “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرُبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ” Nisa, 4/43.

²⁸⁶ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, Cilt: X, s. 564; Ebû’l-Berakât en-Nesefî, *Tefsiru’n-Nesefî*, Cilt: I, s.126. Mekkî bin Ebî Talib eserinde Hz. Ali’nin namazı kaldırmak için geçtiği rivayeti nakleder. Bu ayetin neshe uğraması hakkında bir şey söylemez. Bkz. Mekkî bin Ebî Talib, *el-Hidâye ila Bulûğu’n-Nihâye*, s. 1338.

²⁸⁷ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 227-229.

²⁸⁸ “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ” Maide, 5/90.

²⁸⁹ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, Cilt: X, s. 564; Ebû’l-Berakât en-Nesefî, *Tefsiru’n-Nesefî*, Cilt: I, s.126.

²⁹⁰ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 166-168. Mekkî bin Ebî Talib tefsirinde Mâide, 5/90 ayeti tarafından neshe uğrayan ayetleri zikretmez. Kumarla ilgili tartışmaları zikreder. Bkz. Mekkî bin Ebî Talib, *el-Hidâye ila Bulûğu’n-Nihâye*, s. 1860-1864.

1.16. Mekkî bin Ebî Talib'e Göre Neshedilen Âyetlerin Çizelgesi

Nâsîh olan âyetler yirmi üç tanedir.	Mensûh olan âyetler otuz beş tanedir.
Bakara, 2/224, Mâide, 5/89 ve Nur, 24/22	Nahl, 16/91
Bakara, 2/234	Bakara, 2/240
Bakara, 2/144	Burada mensûh olan âyet olmayıp âyet kabilinden sayılmış ilahi emirdir. Mekkî bin Ebî Talib ilahi emri sünnet kabilinden saymamıştır.
Nisa, 4/11	Bakara, 2/180
Maide, 5/90, 91	Nisa, 4/43
Enfal, 8/41	Mümtehine, 60/11
Enfal, 8/66	Enfal, 8/65
Tevbe, 9/5, 29, 73, 36; Enfal, 8/39; Tahrim, 66/9 ve Bakara, 2/193, 216	Bakara, 2/103, 190, 191, 217, 250; Nisa, 4/63, 81, 90; Maide, 5/2, 99; Enam, 6/66, 70, 107; Araf, 7/180, 199; Enfal, 8/61; Yunus, 10/41, Hicr, 15/85, Furkan, 25/63, Zümer, 39/53, Zuhruf, 43/89; Kaf, 50/45; Zariyat, 51/54; Necm, 53/29 ve Müzzemmil, 73/10
Tevbe, 9/112	Tevbe, 9/41
Ahzab, 33/53	Ahzab, 33/49
Mücadele, 58/13	Mücadele, 58/12

Müzzemmil, 73/20; İsrâ, 17/79	Müzzemmil, 73/20
-------------------------------	------------------

B. EBÛ'L-FEREC İBNU'L-CEVZÎ VE NESHE YAKLAŞIMI

1.1.Tefsire Bakışı ve Tefsir Metodu

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'nin tefsire bakışı ve metodunu *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir* adlı eserinden hareketle tespit etmeye çalışacağız. Hadis ilmi hususunda mümtaz bir yere sahiptir. Eserini incelediğimizde tefsire bakışını kelimeler üzerinden getirdiği açıklamalarla göstermeye çalışır. Kıraat ilmine vukufiyeti eserinde kendini gösterir. Muhaddis olmasına rağmen hadisleri senetsiz aktarır.²⁹¹

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî nahvi izahatlara kısaca temas eder. Kelimelerde geçen kıraat farklılıklarını açıklar. Farklı kıraat okuyuşlarından dolayı ortaya çıkan anlam farklılıklarını açıklar. Bazen kelimedeki sözkonusu olan kıraat farklılıklarına şiirlerle destekler. Fazâilu'l-Kur'ân'a dair rivâyetleri zikreder. Zikrettiği garib kelimeleri açıklarken şiirleride delil olarak getirir.²⁹²

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî eserinde fihhi konulara bazen atıfta bulunur. Fihhi değerlendirmelerini Hanbeli mezhebine bağlı olarak yapar. Ulûmu'l-Kur'ân'a dair konularada temas eder. Eserinde sadece rivâyete dayanarak tefsir yapmaya çalışmayıp bazen akli izahatlar getirerek konuya açıklık getirmeye çalışmış.²⁹³

Tefsirinde hadis, sahabe ve tabiin sözlerini de aktarır. Cahiliye şiirlerinden de istişhatta bulunur. Sebebi nuzüllere dair rivâyetler zikreder.²⁹⁴

1.2.Neshe Dair Yazdığı Eserinin Değerlendirilmesi

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî neshe dair yazdığı *Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhuhu* adlı eserinde klasik dönem fikrini kabul etmiştir. Neshe temelden inşa edilen bir dinin gereği olarak görmüştür. Eserinde zikrettiği rivâyetleri senetleriyle aktarması cerh ve ta'dil açısından değerli bir eserdir. Bu eserdeki senetler hadis anabilim dalıyla ilgilenen bir kimse tarafından icelenirse neshe dair ortaya çıkan rivâyetlerin sıhhat karmaşası sona erebilir.

²⁹¹ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, Cilt: I, s. 17-28.

²⁹² Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, Cilt: I, s. 17-21.

²⁹³ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, Cilt: I, s. 22-25.

²⁹⁴ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, Cilt: I, s. 25-28.

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî neshe dair rivâyetleri aktarırken bazen kendi görüşünü zikretmiyor. Mensûh olduğu iddia edilen âyetleri sıklıkla sebebi nuzûl, haber olması vb. izahatlarla mensûh oluşunu reddediyor. Eserinde fihri ve kelami konulara dair nadiren açıklamalarda bulunur. Mekki bin Ebî Talib'e nazaran eserini nesih meselesine hasretmeye çalışıyor.

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî neshi tartışan âlimleri bazen nâsih-mensûhu anlamamakla itham ederken bunu kalkışılan büyük bir cür'et olarak niteler. Neshe dair kaleme alınan eserlerin insanlar tarafından anlaşılmasının güç olduğunu aktarır. Bu eserleri meseleleri karıştırmak ve neshle alakası olmayan konularla karıştırmakla itham ediyor.²⁹⁵

1.3.Eşi Vefat Eden Bayanların İddet Durumu

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, cahiliye döneminde bayanın vefat eden eşinin evinde bir yıl boyunca kaldığı ve bayanın nafakasının eşinin mirasından karşılandığını aktarır. Vahyin nüzulünden sonrada bu durumun devam ettiğini ve Bakara, 2/240²⁹⁶ âyetiyle de bu âdetin onaylandığını söyler. Fakat Bakara, 2/234²⁹⁷ âyetinin nazil olmasıyla bayanın vefat eden eşinin evinde bir yıl kalma zorunluluğu kaldırılarak dört ay on günle sınırlandırıldığını ifade eder.²⁹⁸

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî cumhurun Bakara, 2/234 âyetini nâsih Bakara, 2/240 âyetinde mensûh olduğu görüşüne katılmıştır.²⁹⁹

²⁹⁵ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi*, s. 101-105.

²⁹⁶ “ وَالَّذِينَ يَتُوفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي “
”أَنْفُسِهِنَّ مِنَ الْمَعْرُوفِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ“
”İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için, evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler. Ama onlar (kendiliklerinden) çıkarılarsa, artık onların meşru biçimde kendileri ile ilgili olarak işlediklerinden dolayı size bir günah yoktur. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.” Bakara, 2/240.

²⁹⁷ “ وَالَّذِينَ يَتُوفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرْتَبِنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ “
”بِالْمَعْرُوفِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ“
”İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler. Sürelerini bitirince artık kendileri için meşru olanı yapmalarında size bir günah yoktur. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.” Bakara, 2/234.

²⁹⁸ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi*, s. 293-296; Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, Cilt: I, s. 217-218.

²⁹⁹ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi*, s. 293-296.

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir* adlı eserinde Bakara, 2/240 âyetinden hareketle bayanın iddet süresinin bir yıl olarak vacip olduğunu söyler. Bakara, 2/234 âyet ise bir yıllık iddet süresini dört ay on güne düşürmekle neshetmiş. Hamile bayanların doğumla iddetinin sona ermesinde Bakara, 2/234 âyetini tahsis ettiğini aktarır.³⁰⁰

1.4.Müslümanın Önceki Şeriatlar ile Amel Etmesi

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî Sâd, 38/44³⁰¹ âyetinde Hz. Eyüb'e gösterilen yöntem sonucunda yemin bozulmamış olup yemin ifa edilmiş olduğunu söyler.³⁰²

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, Hz. Eyüb'ün yemini yerine getirmesi durumunun sadece ona mı has yoksa herkes için geçerli mi diye iki ihtilaf zikrettikten sonra kendisi bu durumun sadece Hz. Eyüb'e has olduğunu söyler.³⁰³

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi* adlı eserinde Sâd, 38/44 âyeti hakkında her hangi bir nesih iddiası nakletmez.

1.5.Müslüman Ordunun Müşrik Ordusuna Karşı Sayısal Durumu

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, “Eğer içinizde sabırlı yirmi kişi bulunursa, iki yüz kişiye galip gelirler”³⁰⁴âyetinin haber lafzında olduğunu fakat emir manasında olduğunu söyler. Bu âyetle iki yüz müşriğe karşı yirmi Mü'minin savaşmasının farz kılındığını aktarır. Bu emrin daha sonra nazil olan “Şimdi ise, Allah yükünüzü hafifletti ve sizde muhakkak bir zaaf olduğunu bildi”³⁰⁵ Enfal, 8/66 âyetiyle neshedildiğini söyler. Enfal, 8/66 âyetinin nazil olmasıyla iki müşriğe karşı bir

³⁰⁰ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, Cilt: I, s. 208-210, 218.

³⁰¹ “وَأَذِّنْ لِلْعَذَابِ أَذْوَابًا” “Şöyle dedik: “Eline bir demet sap al ve onunla vur, yeminini bozma.” Gerçekten biz Eyyub'u sabreden bir kimse olarak bulduk. O ne güzel bir kuldu! O, Allah'a çok yönelen bir kimse idi.” Sâ'd, 38/44.

³⁰² Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, Cilt: III, s. 573.

³⁰³ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, Cilt: III, s. 577.

³⁰⁴ “يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا” “يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا” Enfal, 8/65.

³⁰⁵ “الآن خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوا أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ” Enfal, 8/66.

Mü'minin savaşması gerektiği ve müşriklerin sayısı ikiden fazlaysa kaçılabileceğini ifade eder.³⁰⁶

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî bu söylenenleri *Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi* adlı eserinde müfessirlerin sözü olarak aktarır. *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir* adlı eserindeyse kimseye isnat etmeden aktarır. *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir* adlı eserinde sözü kimseye dayandırmaması müfessirlerin sözüne katıldığına işaret eder.³⁰⁷

1.6.Seyf Âyeti

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, bazı nakilci müfessirlerin seyf âyetinden³⁰⁸ hareketle yüz yirmi dört âyeti neshettiğini ve âyetin son kısmının âyetin baş tarafını nesih ettiğini savunanları seyf âyetini iyi anlamamalarına bağlar. Âyetin manasını “müşrikleri ve esirlerini öldürün ancak Allah'a şirk koşmayı bırakır, namaz ve zekâtı kabul ederlerse onları öldürmeyin. Onları serbest bırakın” diye açıklar. Her ne kadar seyf âyeti sebebiyle müfessirleri eleştirse de kendisine göre seyf âyetiyle Bakara, 2/217; Nisa, 4/63, 81, 90, 91; Maide, 5/2; Enam, 6/68, 106; Hicr, 15/85, 94; Secde, 32/30; Zuhuruf, 43/89; Kaf, 50/45; Mümtetine, 60/11 âyetleri mensuh olmuştur.

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî seyf âyetini temel alınarak yüz yirmi dört âyetin neshedilmesini eleştirmesine rağmen kendisine göre de seyf âyetiyle on dört âyet neshedilmiştir.³⁰⁹

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir* adlı eserinde seyf âyetiyle mensûh olan her hangi bir âyetten bahsetmez.³¹⁰

³⁰⁶ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi*, s. 452.

³⁰⁷ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, Cilt: II, s. 223.

³⁰⁸ “فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرْمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُواهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَأَقْبِعُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصِدٍ فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ “ وَأَتَوْا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ”, “Haram aylar çıkınca bu Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayıp hapsedin ve her gözetleme yerine oturup onları gözetleyin. Eğer tövbe ederler, namazı kılıp zekâtı da verirlerse, kendilerini serbest bırakın. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.” Tevbe, 9/5.

³⁰⁹ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi*, s. 465.

³¹⁰ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, Cilt: II, s. 236.

1.7.Hz. Peygamber ile Gizli Görüşme Öncesi Sadaka Verme

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, bu konu hakkında senetleri zayıf fakat birbirini destekleyen rivâyetler zikreder. Bu konuda cumhurun görüşünü benimsemiştir. Bu konuda gelen Mücadele, 58/12 âyeti için iki sebebi nuzül zikreder. Ya Müslümanların toplum içerisinde Hz. Peygamber ile çok fısıldaşması yâ da zengin olan Müslümanların sıkça Hz. Peygamber ile fısıldaşması sonucu Hz. Peygamber ve fakir Müslümanların rahatsız olması sonucu bu âyet nazil oldu.³¹¹

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî Mücadele, 58/12³¹² âyetinin mensûh 58/13³¹³ âyetinin ise nâsîh olduğunu söyler. Mücadele, 58/12 âyetiyle vacip olan sadakanın Mücadele, 58/13 âyetiyle neshedildiğini ve bu durumun sahabe için tahfif olduğunu aktarır.³¹⁴

1.8.Kıblenin Tahvili

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî kıbleden bahseden Bakara, 2/115³¹⁵ ve 144³¹⁶ âyetlerini inceler. Bu âyetleri değerlendirmeye tabi tutarak kıblenin tahvili meselesine ışık tutmaya çalışır.

³¹¹ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, Cilt: IV, s. 248-250.

³¹² “Ey iman edenler! Peygamber ile baş başa konuşacağınız zaman, baş başa konuşmanızdan önce bir sadaka verin. Bu, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Şayet (sadaka verecek bir şey) bulamazsanız, bilin ki Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” Mücadele, 58/12.

³¹³ “أَشْفَقْتُمْ أَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَاتٍ فَإِذْ لَمْ تَفْعَلُوا وَتَابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَاللَّهُ خَبِيرٌ” “Baş başa konuşmanızdan önce sadakalar vermekten çekindiniz mi? Bunu yapmadığınıza ve Allah da, sizi affettiğine göre artık namazı kılın, zekâtı verin, Allah'a ve Resulüne itaat edin. Allah, bütün yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.” Mücadele, 58/13

³¹⁴ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi*, s. 596-599; Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, Cilt: IV, s. 248-250.

³¹⁵ “وَاللَّهُ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ” “Doğu da, Batı da (tüm yeryüzü) Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü34 işte oradadır. Şüphesiz Allah, lütfü geniş olandır, hakkıyla bilendir.”

³¹⁶ “فَدَرَى تَقَلَّبَ وَجْهَكَ فِي السَّمَاءِ فَلَوْلَيْلَيْكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلَّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِنَّ” “(Ey Muhammed!) Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz. (Merak etme) elbette seni, hoşnut olacağın kibleye çevireceğiz. (Bundan böyle), yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzünüzü hep onun yönüne çevirin. Şüphesiz kendilerine kitap verilenler, bunun Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah, onların yaptıklarından habersiz değildir.” Bakara, 2/144

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'ye göre kibleden bahseden Bakara, 2/115 âyetiyle Müslümanların ne Mescidi Aksâ'ya nede başka bir tarafa yönelmesi istenmemektedir. Doğrusu her tarafa yönelmenin eşit olduğuna delâlet ettiği söyler.³¹⁷ Tefsirinde bu görüşü Ali bin Ubeydullah'a isnat eder.³¹⁸

Bir rivâyete göre Allah Hz. Peygamber'e Mescidi Aksa'ya doğru namaz kılmasını emretti. On altı ay boyunca Mescidi Aksa'ya doğru namaz kılındı. Fakat Müslümanların arzusu Kâbe'ye doğru namaz kılmaktı. Bakara, 2/144 âyetinin nazil olması ile kible Mescidi Aksa'dan Kâbe'ye döndürülmüş oldu.

Bu rivâyet Hz. Peygamber'in kible olarak Mescidi Aksa'ya yönelmesinin Allah'ın emri ile olduğunu savunanlara delil olur. Bu rivâyet âyetin âyeti neshi kabilinden olur.

Mescidi Aksa'ya yönelmek Allah'ın emriyle olmadı diyenlerin delili ise; Hz. Peygamber'in Mescidi Aksa'ya yönelmesinin sebebi Yahudiler ile Müslümanlar arasında ülfet sağlanması amacıyla olduğudur. Bu tercih Hz. Peygamber'in tercihi ile olduysa Mescidi Aksâ'ya yönelmek sünnet vasıtasıyla emredildi. Bu rivâyete istinaden Mescidi Aksa'ya yönelme, Hz. Peygamber'in kendi verdiği bir hükümdür. Bu durumda ayet nâsîh olur hadiste mensuh olmuş olur.

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, Bakara, 2/115 âyetinin neshle bir bağlantısının olmadığını söyler. Bakara, 2/144 âyetinin nâsîh olduğunu da aktarır. Mensûhun hangisi olduğu hakkında ise Mescidi Aksa'ya yönelmenin Hz. Peygamber'in tercihiyle olduğunu, bu yüzden de âyetin hadisi neshettiğini bildirir.³¹⁹

1.9.Vasiyetin Hükümü

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, Bakara, 2/180³²⁰ âyetinde geçen كُتِبَ lafzının vucubiyet ifade ettiğini; bu sebeple Bakara, 2/180 âyetinin ebeveyne ve yakın

³¹⁷ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi*, s. 195-209.

³¹⁸ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, Cilt: I, s. 104.

³¹⁹ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi*, s. 208; Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, Cilt: I, s. 104, 120-121.

³²⁰ “كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةَ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ”, “Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması -Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir hak olarak-size farz kılındı.” Bakara, 2/180.

akrabaya vasiyetin vacip olacağına delalet ettiğini söyler. Âlimlerin ebeveyne ve miras alan yakın akrabaya vasiyetin vucubiyetin kaldırıldığına ittifak ettiklerini aktarır. Ancak *Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi* adlı eserinde Bakara, 2/180 âyetinin Nisa, 4/11³²¹ âyetiyle mi yoksa *فَلَا وَصِيَّةَ لَوَارِثٍ* hadisiyle mi mensûh olduğunu bildirmez.³²²

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî vasiyet âyetinin mensûh olduğunu söyler. Fakat eserinde Nisa, 4/11 âyetiyle mi yoksa Nisa, 4/5 âyetiyle mi olduğunu tespit edemedik. Mekkî bin Ebî Talib, Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'yi Bakara, 2/180 âyetinin *فَلَا وَصِيَّةَ لَوَارِثٍ* hadisiyle³²³ neshe uğradına dair cevaz verdiğini aktarır. Burada dikkat edilmesi gereken husus *el-İzâh*'ta geçen Ebû'l-Ferec künyeli kimse hicri 330 veya 331 tarihinde vefat etmiş olup asıl adı Ömer bin Muhammed bin Abdullah'tır. Bu kimsenin hicri beşyüzlerde doğan Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî ile karıştırılmaması gerekir.³²⁴

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir* adlı eserinde ise Hz. İbn Ömer'e dayandırarak Bakara, 2/180 âyetinin Nisa, 4/5 âyetiyle mensûh olduğunu aktarır. Âlimlerin miras alamayan yakın akrabanın vasiyet alıp almayacağı hakkında ihtilafın olduğunu söyler. Kendisi artık vasiyetin vucubiyetine dair hükmün tamamıyla neshe uğradığını dile getirir.³²⁵

³²¹ يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِيَيْنِ فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ الْاثنَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ وَإِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ وَلِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَتْهُ أَبَوَاهُ فَلِلْمِثْلِثِ فَإِنْ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلِلْمِثْلِثِ السُّدُسُ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ لَا تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفَعًا فَرِيضَةٌ مِنَ اللَّهِ إِنْ اللَّهُ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا “Allah, size, çocuklarınız (ın alacağı miras) hakkında, erkeğe iki dişinin payı kadarını emreder. (Çocuklar sadece) ikiden fazla kız iseler, (ölenin geriye) bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer kız bir ise (mirasın) yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, geriye bıraktığı maldan, ana babasından her birinin altıda bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da (yalnız) ana babası ona varis oluyorsa, anasına üçte bir düşer. Eğer kardeşleri varsa, anasının hissesi altıda birdir. (Bu paylaşırma, ölenin) yapacağı vasiyetten ya da borcundan sonradır. Babalarınız ve oğullarınızdan, hangisinin size daha faydalı olduğunu bilemezsiniz. Bunlar, Allah tarafından farz kılınmıştır. Şüphesiz Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.” Nisa, 4/11.

³²² Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi*, s. 219-229; ayrıca Bkz. Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, Cilt: I, s. 139.

³²³ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ بْنُ نَجْدَةَ، حَدَّثَنَا ابْنُ عَيَّاشٍ، عَنْ شَرْحَبِيلِ بْنِ مُسْلِمٍ، سَمِعْتُ أَبَا أَمَامَةَ، سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: “إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَعْطَى كُلَّ ذِي حَقٍّ حَقَّهُ فَلَا وَصِيَّةَ لَوَارِثٍ” Tirmizi, Vasiyyet, 5; Ebû Davud, Vasiyyet, 6; Buhari, Vasiyyet, 6.

³²⁴ Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh*, s. 78-79.

³²⁵ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, Cilt: I, s. 139.

1.10. Takva

Âl-i İmran, 3/102 âyetinin mensûh olduğunu savunanların حَقَّ نَفَاتِهِ kısmı için kusursuz itaat etmek ve hiçbir günaha yanaşmamanın kastedilip bu sorumluluğun Müslümanlara ağır gelmesi sebebiyle Teğâbun, 64/16 âyetiyle neshe uğradığını savunurlar. Âl-i İmran, 3/102 âyetinden hareketle teklifi mâ lâ yutak anlayan kimseler bu âyete mensûh hükmünü vermiştir.

Tavus bin Keysan (ö. 106/725) حَقَّ نَفَاتِهِ kısmının Allah için kınayıcının kınamasına aldırış etmeden ve kendisinin aleyhinde olsa adaletle davranmak manasında olmasından dolayı Âl-i İmran, 3/102 âyetinin mensûh olmayacağını söyler. Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'de bu görüşün doğru olduğunu söyler. Ayrıca Bakara, 2/286³²⁶ âyeti sebebiyle beşer takatinin yetmeyeceği bir sorumluluk insana yüklenemez. Hâlbuki Âl-i İmran, 3/102 ve Teğûbun, 64/16 âyetleri “gücünüz yettiğince hakkıyla Allah’a karşı takvalı olunuz” diye te’lif edilebilir. İbn Âkil (ö. 513/1119) حَقَّ نَفَاتِهِ kısmının beyan hükmünde olup Kur’ân’ın beyanını neshe sebep kılanları hata ettiğini söyler. Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'de fukaha tarafından bunun mücmelin tefsiri veya müşkilin beyanı diye kabul edildiğini söyler.

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'ye göre Âl-i İmran, 3/102³²⁷ ve Teğûbun, 64/16³²⁸ âyetleri arasında nesih yoktur. Çünkü takva nehyedilenden sakınmaktır. Nehyedilen ve emredilen her şey insanın güç yetirebilmesiyle orantılıdır. Her iki âyet “gücünüz yettiğince Allah’a karşı takvalı olunuz” diye cem ve te’lif edilebilir. Neshi savunanlar bu iki âyet arasında “teklifi mâ lâ yutak” olduğunu zannetmiştir. Hâlbuki sonra nazil olan Teğâbun, 64/16 âyeti mücmelin tefsir edilmesi için gelmiştir. Şâyet “hakkıyla takvalı olmayınız” denseydi burada nesih söz konusu olabilirdi.

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî Âl-i İmran, 3/102 ve Teğâbun, 64/16 âyetleri arasında neshin mevcut olmadığını, âyetlerin muhkem olduğunu ve neshe meyleden

³²⁶ “لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا” “Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar.”

³²⁷ “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ” “Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten nasıl sakınmak gerekiyorsa, öylece sakının ve siz ancak Müslümanlar olarak ölün.” Âl-i İmran, 3/102.

³²⁸ “فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ” “O hâlde, gücünüz yettiği kadar Allah’a karşı gelmekten sakının.” Teğâbun, 64/16.

kimselerin âyetler hakkında yanlış düşünceden hareketle yanılığa düştüklerini ifade eder.³²⁹

1.11. Ahidleşme

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî Nahl, 16/91³³⁰; Maide, 5/89³³¹, Nur, 24/22³³² ve Bakara, 2/224³³³ âyetleri hakkında ne *Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi* adlı eserinde ne de *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir* adlı eserinde neshle ilgili bir şey aktarmamaktadır.

1.12. Müslüman Olmayan Ebeveyne Dua

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî İsra, 17/24³³⁴ âyetinin neshle alakasının bulunmayıp tahsise uğramış âmm bir lafız olduğunu söyler. İsra, 17/24 âyeti Tevbe, 9/113³³⁵, 114³³⁶ ve Münafikun, 63/6³³⁷ âyetleri ile tahsise uğramıştır. İsra, 17/24 âyeti diri

³²⁹ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi*, s. 328-332; Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, Cilt: I, s. 310-311.

³³⁰ “وَأَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَدْتُمْ وَلَا تَنْقُضُوا الْأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ” *“Antlaşma yaptığımız zaman, Allah'a karşı verdiğiniz sözü yerine getirin. Allah'ı kendinize kefil kılarak pekiştirdikten sonra yeminlerinizi bozmayın. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızı bilir.”* Nahl, 16/91.

³³¹ لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ *“Allah, kasıtsız ettiğiniz yeminlerle sizi sorumlu tutmaz. Ama bile bile yaptığımız yeminlerle sizi sorumlu tutar. Bu durumda yeminin kefareti, ailenize yedirdiğinizin orta hâllisinden on yoksulu doyurmak yahut onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir. Kim (bu imkânı) bulamazsa, onun kefareti üç gün oruç tutmaktır. İşte yemin ettiğiniz vakit yeminlerinizin kefareti budur. Yeminlerinizi tutun. Allah, size âyetlerini işte böyle açıklıyor ki şükredesiniz.”* Maide, 5/89.

³³² وَلَا يَأْتَلِ أُولُو الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ *“İçinizden varlık ve servet sahibi kimseler yakınlarına, düşkünlere ve Allah yolunda hicret edenlere (kendi mallarından bir şey) vermeyeceklerine yemin etmesinler. Onlar affetsinler, vazgeçip iyi muamelede bulunsunlar. Allah'ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz? Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”* Nur, 24/22.

³³³ وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ *“İyilik etmemek, takvaya sarılmamak, insanlar arasını ıslah etmemek yolundaki yeminlerinize Allah'ı siper yapmayın.”* Bakara, 2/224.

³³⁴ “وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيْتَنِي صَغِيرًا” *“De ki: “Rabbim! Tıpkı beni küçükken koruyup yetiştirdikleri gibi sen de onlara acı.”* İsra, 17/24.

³³⁵ “مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولِي قُرْبَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ” *“Cehennem ehli oldukları açıkça kendilerine belli olduktan sonra, -yakınları da olsalar- Allah'a ortak koşanlar için af dilemek ne Peygambere yaraşır, ne de mü'minlere.”* Tevbe, 9/113.

³³⁶ “وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَّهَا إِتْيَاءَ قَلَمًا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ” *“İbrahim'in, babası için af dilemesi, sadece ona verdiği bir söz yüzündendi. Onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine açıkça belli olunca, ondan uzaklaştı. Şüphesiz İbrahim, çok içli, yumuşak huylu bir kişiydi.”* Tevbe, 9/114.

olsun veya vefat etmiş olsun mümin ebeveyni kastetmiştir. Tevbe, 9/114, 115 âyetleri ise diri olan müşrik ebeveyne hidâyetleri için dua etmenin caiz olduğuna, fakat öldükleri zaman ise müşrik ebeveyne duanın caiz olmayacağına hükmeder.³³⁸

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir* adlı eserinde İsra, 17/24 âyetinin neshle bir bağlantısının bulunmayıp tahsise uğradığını aktarır. Tevbe, 9/114, 115 ve Münafikun, 63/6 âyetlerini açıklarken ise âyetlerin neshine veya tahsisine dair görüş aktarmaz.³³⁹

1.13. Hz. Yusuf'un Duası

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'ye göre mütevatir olmayan âhad haber bir âyeti neshetmez. Bu sebeple Yusuf, 12/101³⁴⁰ âyetiyle “*Sizden biri maruz kaldığı zarardan dolayı ölümü temenni etmesin*” hadisi arasında neshten bahsedilemez. Yusuf, 12/101 âyetini “canımı aldığın zaman Müslüman olarak” diye açıklayıp ve ölümün istenilmediğini söyler.

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'ye göre Yusuf, 12/101 âyetiyle “*Sizden biri maruz kaldığı zarardan dolayı ölümü temenni etmesin*” hadisi arasında nesih yoktur.³⁴¹

1.14. Oruç Tutmak Yerine Fidyeye Verebilmek

Oruç tutmak sıcaklığın fazla olduğu bölgelerde zorlaşır. İşte Bakara, 2/184 âyetinde anlaşılabileceği üzere sefer ve hastalık olmadanda oruç tutmak yerine fidye verilebileceği ruhsatı tanınmıştır. Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî de bu âyetle bir ruhsat mı

³³⁷ “سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ”، “Onlara bağışlama dilesen de, dilemesen de onlar için birdir. Allah, onları asla bağışlamayacaktır. Çünkü Allah, fasıklar topluluğunu doğru yola iletmez.” Münafikun, 63/6.

³³⁸ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi*, s. 499-501.

³³⁹ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, Cilt: III, s. 19.

³⁴⁰ رَبِّ قَدْ أَنْتَبَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنْتَ وَلِيِّ فِى الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ، “Rabbim! Gerçekten bana mülk verdin ve bana sözlerin yorumunu öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada ve ahirette sen benim velimsin. Benim canımı Müslüman olarak al ve beni iyilere kat.” Yusuf, 12/101.

³⁴¹ حَدَّثَنَا آدَمُ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، حَدَّثَنَا ثَابِتُ الْبُنَانِيُّ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا يَتَمَنَّيَنَّ أَحَدُكُمْ حَدَّثَنَا آدَمُ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، حَدَّثَنَا ثَابِتُ الْبُنَانِيُّ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا يَتَمَنَّيَنَّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَمُوتَ مِنْ ضَرِّ أَصَابَةٍ» Buhari, Maraz, 17; Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi*, s. 357; Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, Cilt: II, s. 475.

verilmiş yoksa hastalık, yaşlılık veya hamile bayanları mı kastetmiş olduğunu incelemiştir. Bakara, 2/184³⁴² âyeti hakkında iki görüş olduğunu söyler:

- a. Bakara, 2/184 âyetinde Müslümanların oruç tutma ve fidye verme arasında muhayyer bırakılmıştır. Buna göre âyetin manası “*Oruca gücü yetip de oruç tutmayanlar ise bir yoksul doyumunu fidye verir*”³⁴³ olur. Bakara, 2/184 âyetine bu anlam verildiği takdirde Bakara, 2/185 âyetiyle neshe uğramış olur.³⁴⁴
- b. Bakara, 2/184 âyetinde oruç tutmaya gücü yetenden kastedilen ya “gençken oruç tutup yaşlanınca oruç tutmaya güç yetiremeyen piri fâninin fidye vermesi” yâda oruç tutmaya gücü yetmeyenden kastedilen “oruç tuttuğu takdirde kendisine veya çocuğuna zararı dokunacak olan hamile veya emziren bayan” anlaşılabilir. Bakara, 2/184 âyetini bu şekilde anlaşılması durumunda âyetin mensûh değilde muhkem olması gerekir.

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî Bakara, 2/184 âyetinin Bakara, 2/185³⁴⁵ âyetiyle neshe uğradığını söyler. Bakara, 2/184 âyetinin muhkem olduğuna dair görüşün bazı sebeplerden dolayı itibar edilemeyeceğini aktarır. Bakara, 2/184 âyetinin muhkem olduğunu savunanların şaz görüş sahibi olduklarını ve nakille huciyeti sabit olan görüşün daha kuvvetli olduğunu söyler. Bakara, 2/184 âyetinin muhkem olduğu görüşü âyetinin zahiriyle çeliştiğini ve “*Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır*” âyeti de oruç ruhsatına işaret eder. Yaşlı kimsenin, hamile bayanın ve emziren bayanın oruç tutmayıp fidye vermesi efdal olandır. Hâlbuki âyetin devamı

³⁴² أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامٍ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ “*Oruç, sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumunu fidye verir. Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.*” Bakara, 2/184.

³⁴³ Bakara, 2/184.

³⁴⁴ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi*, s. 237-241; Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, Cilt: I, s. 142.

³⁴⁵ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ “*Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun. Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez. Bu da sayıyı tamamlamanız ve hidayete ulaştırmasına karşılık Allah'ı yüceltmeniz ve şükretmeniz içindir.*” Bakara, 2/185.

“Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır” kısmı onlar için hayırlı olanın oruç olduğunu ifade eder ki âyetin muradı yaşlı, hamile ve emziren kimselerin oruç tutmak yerine fidye vermesidir.³⁴⁶

1.15. İçkinin Yasaklanması

İçkinin yasaklanması hakkında zikredilmiş olan Nahl, 16/67; Bakara, 2/219; Nisa, 4/43 ve Maide, 5/90 âyetlerini Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'ye göre sırasıyla açıklayacağız.

İçkinin tedrici olarak yasaklanması:

İçkiden ilk defa Mekkî bir sure olan Nahl, 16/67'de³⁴⁷ bahsedilmiştir. Allah şöyle buyuruyor:

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî bu âyette geçen “s-k-r” lafzı için üç anlam aktarır. Şâyet “sarhoşluk veren” anlamında kullanılırsa manası “Allah mübah olan meyvelerden faydalanasınız diye yarattı. Sizler ise meyveden haram olacak bir şey elde ettiniz” olacağını söyler. Bu anlama göre âyetin mensûh olamayacağını, çünkü âyet bir durum hakkında haber vermektedir. Haber ifade eden âyetlerde neshe konu olmaz. Eğer “s-k-r” lafzına “sirke” veya “tatlı” anlamı verilecek olursada âyetin neshe uğramayacağını söyler.³⁴⁸

İçkinin haram kılınışının ikinci aşamasından Bakara, 2/219³⁴⁹ âyeti bahseder. Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî bu âyetten hareketle içkinin zemmedilmesi veya haram kılınması anlamlarına gelebileceğine dair ihtilafı zikreder. İçkinin zemmedilmesi durumunda Bakara, 2/219 âyeti mensûh olur. İçkinin haramlığını ifade ederse bu da

³⁴⁶ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi*, s. 244-246; Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, Cilt: I, s. 141-144.

³⁴⁷ “وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ”, “*Hurma ağaçlarının meyvelerinden ve üzümlerden hem içki, hem de güzel bir rızık edebilirsiniz. Elbette bunda aklını kullanan bir toplum için bir ibret vardır.*” Nahl, 16/67.

³⁴⁸ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi*, s. 491-494. Bu ayetin muhkem oluşu hakkındaki görüşü Ubeyde'ye isnat ederek aktarıyor. Bkz. Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, Cilt: II, s. 568-569.

³⁴⁹ “يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِن نَّفْعِهِمَا”, “*Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: “Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için (bazı zahiri) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür.*” Bakara, 2/219.

Allah'ın içkinin zararının faydasından daha çok olduğuna dair haber verir. Bu durumda neshten bahsedilemez. Çünkü haberler neshe uğramaz.³⁵⁰

İçkinin haram kılınışının üçüncü ve dördüncü aşamasından Nisa, 4/43³⁵¹ ve Maide, 5/90³⁵² âyetleri bahseder.

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî “لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ” kısmının ya namaz vakitlerinde içki içmeyin yâda sarhoş olduğunuzda namaz kılmayın anlamına gelebileceğini fakat amaz vakitlerinde içki içmeyin anlamının tercihe şayan olduğunu söyler. Âyette geçen “السكر” lafzının “uyku” manasına da gelmeyeceğini söyler. Nisa, 4/43 âyetinden hareketle içkinin namaz vakitleri dışında içilmesinin caiz oluşunun anlaşıldığını Mâide, 5/90 âyetinin nazil olmasıyla namaz vakitlerinin dışında da içki içilmesinin artık haram olduğunu söyler.³⁵³

1.16. Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'ye Göre Neshedilen Âyetlerin Çizelgesi

Nâsih olan âyetler on üç tanedir.	Mensûh olan âyetler yirmi altı tanedir.
Bakara, 2/144	Bakara, 2/115
Bakara, 2/234	Bakara, 2/240
Bakara, 2/185	Bakara, 2/184
Nisa, 4/7	Bakara, 2/180

³⁵⁰ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi*, s. 272-273; Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, Cilt: I, s. 184-185.

³⁵¹ “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ”, “Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın.” Nisa, 4/43.

³⁵² “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رَجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ”, “Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.” Maide, 5/90.

³⁵³ Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi*, s. 372-374; Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, Cilt: I, s. 408-409. Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir* adlı eserinde Mâide, 5/90 ayeti için sebebi nuzûlleri zikreder fakat nâsih olması hususunda bir fikir beyan etmez. Bkz. Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, Cilt: I, s. 581-582.

Maide, 5/90, 91	Nisa, 4/43
Enfal, 8/65	Enfal, 8/64
Enfal, 8/75	Enfal, 8/72
Tevbe, 9/5	Bakara, 2/217; Nisa, 4/63, 81, 90, 91; Maide, 5/2; Enam, 6/68, 106; Hicr, 15/85, 94; Secde, 32/30; Zuhruf, 43/89; Kaf, 50/45; Mümtehine, 60/11.
Nur, 24/2	Nisa, 4/15, 16
Nur, 24/32	Nur, 24/3
Mücadele, 58/13	10. Mücadele, 58/12
Müzzemmil, 73/20	Müzzemmil, 73/13

C. MÜELLİFLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Mekkî bin Ebî Talib'in *el-İzâh li Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi* adlı eserinde zikrettiği fıkhi konularda Maliki mezhebîni referans alarak değerlendirmelerde bulunmuştur. Eseri incelerken bazen fıkhi bir eser okuduğumuz vehmine kapılırız. Fıkhi konuları tartışırken dört mezhebî dellilleriyle zikredip katıldığı görüşü dellillerle açıklar. Aktardığı hadisleri senetsiz bir şekilde aktarır.

Mekkî bin Ebî Talib'in *el-Hidâye ila Bulûğu'n-Nihâye* adlı eserinde nesih, nâsih ve mensûh maddeleri için yaptığımız tarama sonucu *el-İzâh*'ta zikrettiği birçok meseleyi yüzeysel olarak dahi zikretmemiştir. *el-Hidâye*'de nesih hakkında yaptığı izahatları kimseye isnad etmeden zikreder. Ama *el-İzâh*'ta başka birine isnat eder.

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, Hanbeli mezhebîne müntesip olması sebebiyle fıkhi konularda Ahmed bin Hanbel'den görüşler zikreder. Nesih hakkında nakilde bulunurken hadisleri senetleriyle rivâyet etmesi sebebiyle nesih hakkında geçen hadisler için kaynak teşkil eder.

“Çok gezen mi bilir yoksa çok okuyan mı bilir?” deyimini adeta kendileriyle özdeşleşmiştir. Çünkü Mekkî bin Ebî Talib birçok ilim merkezini ziyaret etmiş, Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî ise Vasıt'a sürgünü ve hac farızasının dışında Bağdat'tan dışarıya çıkmamış uzlete olan düşkünlüğü ile temayüz etmiş bir kimsedir. İlim yolculuklarıyla üç kıtayı gezen Mekkî bin Ebî Talib ile hiçbir ilmi yolculuğa çıkmayan Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'nin neshle alakalı olarak yazdıkları eserlerinde aktardıkları nesih iddiaları bazen farklılık gösteriyor. Âyetler hakkında biri nesih iddiası hakkında nakilde bulunurken diğeri âyet hakkında neshe dair bir rivâyetin olduğundan bahsetmez. Demekkî bölgesel olarak nesih hakkında iddiada bulunulan âyetler farklılık arzedebilir. İlim merkezlerini dolaşan Mekkî bin Ebî Talib ufuk genişliğine erişmiş fakat nesih hakkındaki rivâyet ve görüş hususunda Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'den fazla farkının olmadığı görülür. İlim merkezlerinin neshe bakışı hakkında Mekkî bin Ebî Talib'in seyahatları bize buralar arasında fikir farklılığının olmadığını gösterir.

Mekkî bin Ebî Talib ve Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî neshin kökeni hakkında ittifak etmişlerdir. İstilahi manada farklılık sözkonu olmuştur. Mekkî bin Ebî Talib

neshi ıstılahi olarak müddetin beyanı üzerinden izah etmeye çalışırken Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî ise teklifi hükmün kaldırılması yönüyle izahatta bulunur.

Neshe delil olarak getirilen Bakara, 2/106; Nahl, 16/101 ve Ra'd, 13/39 âyetlerinin neshe delil olmasının da hem fikir olmalarıyla birlikte neshin âyetler arasında vaki olduğunu da kabul ederler.

Mekkî bin Ebî Talib ve Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî neshle alakası olmayan âyetlerin nâsîh-mensûh olarak dile getirilmesini yadırgamakla birlikte bunu yapanları hataya düşmekle ve konuyu iyi anlamamakla itham ederler. Kur'ân'da asıl olanın muhkemlik olup neshe konu olan âyetlerin sebebi nüzulüne, âmm-tahsis ilişkisine, haber ifade edip etmemesine sıklıkla dikkat çekerler.

Neshin bedâ olduğunu savunan kimselerin yanılğıya düştüklerini ve Allah'a noksanlık isnad ettiklerini söylerler. Bedâ'nın Yahudiler tarafından dile getirilmesi Yahudilerden bir peygamberin gelmeyeceğini anladıkları döneme rastlaması manidardır.

Hz. Ömer'in recm rivâyeti ve Hz. Aişe'nin on emme rivâyetinin Kur'ân'a yazılmayışını İcma'nın engel olması olarak açıklamaları bu rivâyetlerin Kur'ân âyetlerinden olmadığı kanısına vardıklarını gösterir.

Mekkî bin Ebî Talib ve Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî neshin âyetler arasında olacağı hususunda hem fikirler. Ancak Mekkî bin Ebî Talib kıblenin tahvili konusunda âyetler arasında değil de mensûh olanın ilahi emir nâsîh olanın da âyet olduğunu aktararak âyetler arası nesih prensibine aykırı davranmıştır.

Mekkî bin Ebî Talib ve Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'ye göre mensûh olan âyetlerin sayısı hususunda farklı sayılar zikrediyorlar. Bakara, 2/184; 2/240; Nisa, 4/43; Enfal, 8/64; Mücadele, 58/12; Müzzemmil, 73/13 âyetlerinin mensûh olması hususunda aynı düşünceyi paylaşırlar.

Her iki müellif de seyf âyetini nâsîh kabul ederek birçok âyeti mensûh saymışlardır. Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî sadece seyf âyetine dayanarak yüz yirmi dört âyeti mensûh sayanları eleştirsede kendisi on üç âyeti seyf âyetiyle mensûh kabul etmiştir.

SONUÇ

İnsanoğlu her zaman Allah tarafından vahiy aracılığıyla ilahi emirlerden haberdar edilmiştir. Kur'ân-ı Kerim önceki semavi kitaplardan farklı olarak peyder pey nazil oldu. Kur'ân-ı Kerim'in peyder pey nazil olması onu diğer kitaplardan farklı kılarken nuzül aşamasında bildirilen hükmün takyide, tahsise, tebyine veya neshe uğraması bir gereklilik olarak görülmüştür.

Klasik dönemde hâkim olan düşünce Kur'ân'ın peyder pey indirilmesine binaen nesih problemi bir gereklilik olarak görülmüştür. Çağdaş dönemde ise âyetler arasında meydana gelecek olan neshle ümmet nebevi metod olan tedricilik yönteminden mahrum bırakılması olarak görülmüştür. Ayrıca nesih âyetler arasında tenakuz olduğu düşüncesine sevk etmesi sebebiyle âyetler arası değil de şeriatler arasında gerçekleşir.

Nesih meselesi Yahudilik ve İslam'ın ortak konularındandır. Yahudiler daha önce bir Peygamberin geleceğini Araplara müjdelerdi. Beklentileri de Peygamberin Yahudi bir aileden olmasıydı. Fakat gelen Peygamber Araplardan gönderilince bu Peygamberi bedâ/nesih ve inkâr ile redde kalkıştılar. Yahudiliğin neshe uğramayacağını idda etmişlerdir.

Nesih meselesine dair yapılacak her çalışma aslında tefsir, hadis, fıkıh ve kelam ilimlerini de ilgilendirir. Neshin sadece bir ilim dalına göre ele alınması çalışmanın eksik olmasına sebebiyet verir. Bu sebeple nesih hakkında yapılacak her hangi bir çalışmanın bu dört ilim dalından istifade ederek bütüncül bir yaklaşımla izah edilmeye ihtiyacı vardır.

Neshin âyetler arasında olmadığına inanan veya inanmayan kimselere rencide edici bir şekilde yaklaşılması gerekir. Çünkü neshin âyetler arasında olmadığını savunan kimseler klasik dönemde tekfire maruz bırakılmamış olup nesih problemi akâid meselesi olarak görülmemiştir.

Hükümlerde asıl olan muhkem olmasıdır. Fakat Mütekaddimunun neshe geniş bir tanım yüklemesi sebebiyle Müteahhirun neredeyse “hükümlerde asıl olan mensûh olmasıdır” kanısına kapılmıştır. Mekkî bin Ebî Talib ve Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî mensûh addedilen birçok âyetin ya haber ifade ettiğini ya da tahsise uğradığını

vayahut farklı bir konuyla ilgili olduğunu ortaya koymakla Müttekaddimunun düşüncesini ortaya koymaya çalışmışlardır.

Ayetler arası neshi reddeden kimselerin, Ebu Müslim'in nesh hakkındaki iddiasının tam olarak ne olduğunun tespit edilmesi gerekir. Çünkü Ebu Müslim'in rivayetlerin tearuzu sebebiyle ayetler arası neshin inkârını mı, yoksa neshin cevazının inkârını mı, yoksa aklen vukuu caiz ama vâki olmamış olduğu iddiası mı, yoksa neshin bedâ fikrine sevkeder diye inkârı mı, yoksa neshin hasen olmasını mı inkâr ettiği hususlarında bir rivayet karışıklığı mevcuttur. Bu rivayet farklılığını ortadan kaldıracak olan ise Ebu Müslim'in *Cami'u't-Te'vili* adlı eserinin gün yüzüne çıkarılmasıdır. Ebu Müslim'i neshin inkârı için delil olarak getiren kimselerin daha dikkatli olması gerekir.

Temel İslam Bilimleri içerisinde bulunan Tefsir ilmi salt nakilden ibaret olmadığı gibi salt dirâyettende ibaret değildir. Tefsir çalışmalarında birçok konuda gerektiği gibi nesh meselesinde de bu tavrın takınılması gerekir. Bu sebebe istinaden bir hükmün neshe uğrayıp uğramadığını savunan kimsenin iddiasını sahih nakli bir delille desteklemesi gerekir. Delile dayanmayan her iddia geçersizdir. Hâlbuki nesh meselesi hakkında yazılan erken dönem eserlerini ele aldığımız vakit sanki bir hadis kitabını mütalaa ettiğimiz düşüncesine kapılırız. Erken dönem eserleri neshe uğrayan hüküm için nakli delil bulma uğraşındayken maalesef bazı çağdaş dönem yazarlarının iddialarını sadece akli çıkarımlarla desteklemeye çalışması son derece yanlış bir tutumdur. Erken dönemde kaleme alınmış bir eserde geçen her nakil de cerh ve ta'dile tabi tutulmadan da kabul görmemesi gerekir. Yapılan rivâyetlere peşin kabulle yaklaşılmalıdır.

Mekkî bin Ebî Talib ve Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî haber ifade edilen nasların neshle bir alakası olmadığını söylerler. Seyf âyetiyle irtibatlandırılmaya çalışılan âyetleri de sebebi nüzülü sebebiyle irtibatı bulunmadığını söylerler.

Her iki düşünür de bağlı oldukları ekole sadık kalarak hareket etmeye çalışmışlardır. Fakat bazen prensiplerine aykırı şekilde hareket ettikleri de görülmüştür. İki düşünür de aktarılan her rivâyeti dayanak yaparak neshe yaklaşılması gerektiğini aktarırlar.

Çalışmamızda tespit edebildiğimiz kadarıyla Mekkî bin Ebî Talib'in nâsîh olarak gördüğü yirmi üç âyet vardır. Mensûh olarak gördükleri ise otuz beş âyettir. Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'nin ise nâsîh saydığı on üç âyet vardır. Mensûh saydığı ise yirmi altı âyettir. Her ikisine göre nâsîh ve mensûh olan âyetleri daha önce geçen şemada paylaştık.

KAYNAKÇA

Abdulvahhab, Hasan Hüseyini, *Kitâbu'l-Umûr fi'l-Musannefâti ve'l-Müellifine et-Tunusiyyin*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslamiyyin, Beyrut 1990.

Altıkulaç, Tayyar, “*Mekkê bin Ebî Talib*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003.

Altuntaş, Halil, Muzaffer Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meali*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, On İkinci Baskı 2012.

Atmaca, Gökhan, “*Nüzül Sürecinde Bir Muhatab Olarak Hz. Ömer ve Muvafakatları*”, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 21, 2010.

Aydın, Atik, *Taberinin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2005.

el-Bağdadî, İsmail bin Muhammed Emin bin Mir Selim el-Babânî, *Hediyyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellefin ve Esrâru'l-Müellifin*, Dâru İhya el-Turasi, Beyrut.

el-Beyzâvî, Nasiruddin Ebû Said Abdullah bin Ömer, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, Dâru İhya el-Turasi, Beyrut, Birinci Baskı 1418.

Cebeci, Lütfullah, “*Ebû Müslim İsfahânî*” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000.

el-Cebrî, Abdulmuteal Muhammed, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh Beyne'l-İsbât ve'n-Nefiy*, Mektebetü Vehbe, İkinci Baskı 1987.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, TDV Yayınları, Yirmi Sekizinci Baskı, Ankara, 2016.

el-Cevherî, Ebû Nasr İsmail bin Hammad, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arab*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, Sekizinci Baskı 2005.

Çetin, Abdurrahman, “*Nesih*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2006.

Demirci, Muhsin, *Tefsir Usulü*, İfav Yayınları, Otuz Yedinci Baskı, İstanbul 2015.

ed-Dihlevî, Şah Veliyyullah Ahmed bin Abdirrahim, *el-Fevzu'l-Kebîr fi Usuli Tefsir*, Çvr: Mehmed Sofuoğlu, İstanbul, 1980.

_____, *el-Fevzu'l-Kebîr fi Usuli Tefsir*, Daru's-Sahva, Kahire 1986.

Ebû Zehra, Muhammed, *İslam Hukuku Metodolojisi Fıkıh Usulü*, Fecr yayınları, On Birinci Baskı, Ankara 2013.

Ebû'l-Berakât en-Nesefî, Abdullah bin Ahmet, *Medârikü'l Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, Yasin Yayınevi, Birinci baskı, İstanbul 2012.

Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, Cemâluddin Abdurrahman bin Ali bin Muhammed, *Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi*, İmâdetü'l-İlmi'l-Bahsi, Birinci Baskı, 2003, Medine.

_____, *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiye, Birinci Baskı, Beyrut 1412.

Ebû'l-Hüseyn el-Basri el-Mutezili, Muhammed bin Ali Tayyib, *el-Mu'temed fi Usuli'l-Fıkıh*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut H.1403.

el-Firuzabâdi, Mecdüddin Muhammed bin Yakub, *Kâmûsu'l-Muhit*, Müessetü'r-Risale, Beyrut, Sekizinci Baskı 2005.

el-Hamevî, Şihabuddin Ebû Abdullah Yakut bin Abdullah er-Rumi, *İrşâdu'l-Erib ila Marifeti'l-Edib*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslami, Birinci Baskı, Beyrut 1993, Thk: İhsan Abbas.

Elmalı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul 1979.

Erbaş, Muammer, *Kur'ân-ı Kerim'in İnsan ve Dünya Merkezli Oluşu*, Altın Kalem Yayınları 2013.

Eren, Cüneyt, Muammer Erbaş, *Kur'ân İlimleri ve İstılahları*, Ebru Yayınları, Üçüncü Baskı, İzmir 2012.

Ergin, Özge, *Muhammed İzzet Derveze'nin Tefsirinde Nesih*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010

Hamidullah, Muhammed, *Kur'ân Tarihi: Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Tercüme Ve Tefsirleri Bibliyografyası*, Çvr: Mehmet Sait Mutlu, Diyanet İşleri Yayınları, Ankara 1991.

Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, Çeviren: Abdülaziz Hatip, Mahmut Kanık, İstanbul, Beyan Yayınları, 2000.

Hasan, Ahmet, *Nesih Teorisi*, Çevr: Mehmet Paçacı, İslami Araştırmalar Sayı: III, Ocak-1987.

Mekkî bin Ebî Talib, Ebû Muhammed Mekkî el-Kaysi, *el-İzâh li Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhihi*, Daru'l-Menare, Cidde.

_____, *el-Hidâye ila Bulûğu'n-Nihâye*, Câmietu's-Şârîka, Birinci baskı.

_____, *el-Keşfu an Vucûhi'l-Kıraâti's-Seb'ati*, Dâru'l-Menare, Cidde.

İbn Hallikan, Ebû Abbas Şemsuddin Ahmed bin Muhammed, *Vefayatü'l-Âyân ve Enbeü Ebnâi'z-Zaman*, Dâru Sadır, Beyrut, Thk: İhsan Abbas.

İbn İmâd, Şihabuddin Ebî'l-Felâh Abdulhayy bin Ahmed bin Muhammed el-Akrî el-Hanbelî ed-Dimeşkî, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, Dâru İbn Kesir, Beyrut-Dimeşk.

İbn Kayyim el-Cevzîye, Muhammed bin Ebî Bekir, *İlâmu'l-Muvakkîîn an Rabbil Âlemin*, Dâru'l- Kutubu'l-İlmiye, Lübnan, Beyrut, Birinci Baskı 1991.

İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ İsmail bin Ömer bin Kesir el-Kuraşi el-Basrî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru'l-Fikir, 1986.

İbn Hibbân, Muhammed, *el-İhsan fî Takribi Sahihi İbn Hibbân*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, Birinci Baskı 1988.

İbn Manzûr, Ebû'l Fadl Muhammed bin Mükerrerem bin Ali el-Ensârî, *Lisânu'l-Arab*, Dâru's-Sadr, Lübnan, Beyrut, Üçüncü baskı, H.1414.

İbnu'l-Cezerî, Şemsuddin Ebû'l-Hayr; Muhammed bin Muhammed bin Yusuf, *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, Mektebetu İbn Teymiyye 1351.

İlhan, Avni, "Bedâ", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1992.

el-Karadâvî, Yusuf, *Kur'ân'ı Anlamada Yöntem*, Nida Yayıncılık, İstanbul 2015, Çev: Mehmet Nurullah Aktaş.

Kâtip Çelebî, Mustafa bin Abdullah, *Keşfu'z-Zunun an Esmâi'l-Kitâbi ve'l-Funûni*, Mektebetu Müsenna, Bağdat.

el-Kıffî, Cemalüddin Ebû Hasan Ali bin Yusuf, *İnbâhu'r-Ruvât ala İnbâhu'n-Nuhat*, el-Mektebetü'l-Unsuriyyeti, Birinci baskı, Beyrut 1424.

el-Mâturidî, Ebû Mansur, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, Kahire, 1971.

el-Mevsilî, Abdullah bin Mahmud bin Mevdud, *el-İhtiyâr li Talili'l-Muhtâr*, Çağrı Yayınları, Beşinci Baskı İstanbul 2012.

en-Nehhâs, Ebû Cafer Ahmed bin Muhammed bin İsmail el-Muradî, *en-Nâsihu ve'l-Mensûh*, Mektebetü Felah, Birinci baskı, Kuveyt 1408.

Özel, Ahmet, “İslam'da Kible”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002.

Öztürk, Mustafa, <https://www.youtube.com/watch?v=fK4Z-H1hYRY> (18.06.2017).

Rağıp el-İsfahânî, Ebû'l Kasım Hüseyin bin Muhammed, *el-Müfredât fi Ğaribi'l Kur'ân*, Dâru'l-Kalem, Dımeşk, Birinci Baskı 1412.

er-Râzî, Ebû Abdullah Muhammed bin Ömer bin Hasan bin Hüseyin et-Teymî, *el-Mahsul*, Müessetü'r-Risale, Üçüncü Baskı 1997, Thk: Taha Cabir Feyyaz el-Alavani.

Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman bin Ebî Bekir, *el-İtkân fi Ulumi'l-Kur'ân*, el-Heyetü'l-Mısriyye, 1978.

es-Sübkî, Takiyüddin Ebû'l-Hasan Ali bin Abdulkafi bin Ali bin Temmam bin Hamid bin Yahya, *El-İbhâc fi Şerhi'l-Minhac*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1995

Şaban, Zekiyüddin, *Usulü Fıkıh*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Yirmi İkinci Baskı, Ankara 2015, mütercim: İbrahim Kâfi Dönmez.

Şafîi, Muhammed bin İdris, *er-Risale*, Mektebetu Halebî, Mısır, Birinci Baskı 1940.

Şahin, İskender, “Tefsir İlminin Kaynakları Açısından İbn Nedim'in el-Fihrist Adlı Eseri”, Ekev Akademi Dergisi, Sayı: 67, 2016, s.150-151.

_____, “Dünya Hayatı Çerçevesinde Kur'ân'da Yer Alan Fiilî Cezalar”, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 15, sayı 2, 2013.

Şâtübî, Ebû İshak İbrahim bin Musa, *el-Muvâfakat fi Usuli 'ş-Şeriati*, Thk: Abdullah Draz, Dâru'l- Kutubu'l-İlmiye, Lübnan, Birinci Baskı 2004.

Şerif Cürcânî, Ali bin Muhammed, *et-Tarifât*, Dâru'l- Kutubu'l-İlmiye, Lübnan, Birinci Baskı 1983.

eş-Şevkânî, Muhammed bin Ali bin Muhammed bin Abdullah el-Yemeni, *İrşâdu'l-Fuhûl ila Tahkiki'l-Hakki min İlmi'l-Usul*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, Birinci Baskı 1999, Thk: Ahmed Azv İnâye.

Şimşek, Mehmet Sait, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, Kitap Dünyası Yayınları, Beşinci Baskı, Konya 2012.

_____, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Kitap Dünyası Yayınları, On İkinci Baskı, İstanbul 2014.

et-Taberî, İbn Cerir, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1405.

_____, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Müessetü'r-Risale, Birinci Baskı, Beyrut 2000.

Tütün, Sevgi, *et-Taberi'nin Câmiu'l-Beyân İsimli Eserinde Hz. Aişe'den Yapılan Rivâyetlerin Tespiti ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 1999.

Yavuz, Yusuf Şevki, Casim Avcı, “İbnü'l-Cevzî, *Ebü'l-Ferec*” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1999.

ez-Zehbî, Şemsuddin Ebû Abdullah Muhammed bin Ahmet bin Osman bin Kaymaz, *Marifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr ala't-Tabâkâti ve'l-A'sâri*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Birinci Baskı, 1997.

_____, *Siyeri Â'lami'n-Nübelâ*, Müessetü Risale, Üçüncü Baskı, 1985, Thk: Şuayib Arnavudi.

ez- Zemahşerî, Cârullah Ebû'l-Kasım Mahmud bin Ömer bin Ahmed, *Esâsü'l-Belâğa*, Dâru'l- Kutubu'l-İlmiye, Birinci Baskı, Lübnan, Beyrut, 1998.

_____, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzil*, Dâru'l-Kutubi'l-Arabiyye, Beyrut, 1407(hicri), Üçüncü Baskı.

ez-Zerkeşî, Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed bin Abdullah bin Bahadır, *el-Burhân fi Ulumi'l-Kur'ân*, Dâru ihya 1957.

Zeyd, Mustafa, *en-Neshu fi'l-Kur'ân-i'l-Kerim Dirâsaten Târihiyyeten ve Nakdiyyeten*, Dâru'l-Vefa, Üçüncü Baskı, 1987.

ez-Zürkânî, Muhammed Abdulazim, *Menâhi'l-İrfân fi Ulumi'l-Kur'ân*, Matba'atu İsa, Üçüncü Baskı.